

Recensions

ALTABERT CUEVAS, M. C. *Proceso a un maestro republicano*. València: Publicacions Universitat de València, 2004.

Últimament estan apareixent força publicacions relacionades amb la Guerra Civil: memòries, diaris, estudis locals, etc. Aquest tema que durant molt temps havia estat gairebé exclusiu dels historiadors professionals ara s'està enriquint amb publicacions —de valor desigual— que aporten el testimoni i els records dels seus autors i ens permeten de veure una pluralitat de situacions i d'opinions. Sovint es tracta de microhistòries que ens poden ajudar a entendre millor un fet que ha marcat profundament la nostra vida col·lectiva més recent. El silenci per part del sector dels perdedors en aquesta confrontació bèl·lica ha estat notable. La història, explicada des dels vencedors, ha pesat com una llosa sobre moltes famílies i no ha estat fàcil recuperar la veu dels que varen perdre, condició indispensable per conèixer de manera millor i més equànime el que va ser la Guerra Civil i les seves conseqüències.

El llibre que ara presentem té unes connotacions especials ja que no es tracta només d'unes memòries personals (també hi ha memòria i record en el text que comentem), sinó que s'ofereix al lector la documentació del procés contra el mestre valencià Vicente Altabert Calatayud, així com les cartes que va escriure des de la presó. Altabert era un mestre republicà i catòlic que va ser afusellat pels governants franquistes el 8 de març de 1940 quan la seva filla M. Cruz encara no tenia dotze anys. Era un mestre renovador, com tants d'altres, escampats arreu de l'Estat, que estaven convençuts de la importància de l'educació per a la transformació del país. Primer va exercir a Campijo (Àlaba), el 1933 va anar destinat a Benissoda, a la Vall d'Albaida, fins al 1935, en què es traslladà a Albaida.

El fet que les autoritats franquistes afusellessin mestres republicans no és novetat, entrava en la lògica dels vencedors, que aplicaven rigorosament el que

s'ha anomenat la «justícia al revés»; és a dir, castigaven, si cal amb la pena de mort, aquelles persones que varen defensar el Govern republicà legalment constituït. Que aquest mestre, a més de ser republicà i membre d'Izquierda Republicana, fos catòlic convençut i practicant ja no és tan habitual en la dinàmica repressora franquista, que no s'estava d'invocar el nom de Déu i els principis doctrinals de l'Església catòlica com un dels eixos del nou Estat que estaven bastint a base de repressió i mort. Aquest seria un primer fet destacable del llibre.

Un segon aspecte a tenir present és que el llibre es publica el 2004, seixanta-quatre anys després que passessin els fets que s'hi expliquen. Un dels fills del mestre assassinat, M. Cruz Altabert Cuevas, després de molts anys de silenci i fruit d'un procés de reflexió i estimulada per alguns historiadors, vol donar a conèixer al lector aquests fets personals i familiars que va viure intensament sense pensar que tinguessin cap mena de valor històric. Ara, al cap de molts anys, convençuda de la importància i de la necessitat de recuperar la memòria històrica, dóna a conèixer la documentació relativa al procés del seu pare —un procés injust— juntament amb els seus records de filla. En el llibre, per tant, no hi ha una sola veu, és un diàleg a dues veus: la de la filla i la del pare. Aquest fet, publicar documents i exposar memòria al cap de tants anys, és un exemple més de les conseqüències repressores del franquisme.

El llibre supera amb escreix el desig que la filla manifesta en la introducció: «Quisiera haber servido a mantener la memoria de nuestro padre y, a la vez, reivindicar la reparación moral de aquella injusticia.» La publicació ens permet de veure de manera diàfana com funcionaven els tribunals de la «justícia» franquista al cap d'onze mesos d'acabar-se oficialment la Guerra Civil. Les morts no s'acaben, però, en finir la guerra; els judicis sumaríssims i irregulars continuaran durant força temps, anys, per part dels vencedors que, d'aquesta manera, imposaran el terror i la por. Ben segur que aquest nou clima que imposen pot explicar, en part, la pervivència del franquisme i de Franco al poder durant tant i tant de temps.

El títol del llibre respon a l'epígraf de *Proces a un mestre republicà*. El contingut és molt més que la història d'aquest procés. Podem llegir-hi la biografia del mestre Altabert i la seva actuació professional durant la República. També podem llegir els documents del judici militar, així com les cartes que va escriure des del camp de concentració i des de les presons fins poc abans de ser afusellat. Algunes d'aquestes cartes se'ns presenten en còpia original en l'apèndix final.

Tota aquesta documentació té una importància cabdal des del punt de vista històric ja que ens permet conèixer directament el funcionament dels tribunals militars, que no oferien garanties d'equanimitat i de justícia; podem veure-hi tot l'entramat repressor (tortures, denúncies, silencis vergonyants d'aquelles

persones que el podien ajudar i no ho varen fer: capellans, etc.). Es tractava d'una repressió programada, de gran violència física i també econòmica, i del tot arbitrària. Llegint aquest llibre podem veure com era d'injusta la «justícia» que el nou règim anava aplicant i que li permetia consolidar-se a base de morts i presons. També podem veure el clima de por que es viu en determinats sectors de la població; les mentides i les enveges personals, etc., tot un seguit de fets que fan patent la misèria humana que va comportar la guerra i l'enfrontament entre persones del mateix poble i que, considero, encara es deïxen sentir en la vida de moltes famílies, després de més d'un quart de segle de democràcia.

Alguns dels documents són especialment interessant pel seu contingut. No calen gaires explicacions a la seva lectura. Per exemple, l'informe que Altabert escriu des de la presó Model de València el 7 de febrer en què explicà la seva vida i que ens permet de veure una persona bona que vol el bé del poble i que treballa per bastir una societat més justa. Les «llicons religioses» que escriu als seus tres fills des de la presó, especialment la del 4 de març de 1940, explicant-los doctrina cristiana i donant-los consells sobre la pràctica religiosa; tot plegat té un gran valor humà i espiritual. També la carta que escriu el 8 de març de 1940 adreçada a Franco quan el treuen de la presó per afusellar-lo; en la carta proclama, una vegada més, la seva innocència i acaba amb el prec que «mi sangre injustamente derramada, sea símbolo y lazo de unión y concordia entre todos los españoles».

A través de la veu del pare i de la filla podem conèixer una triple història. La de la filla que al cap de més de seixanta anys reviu la seva punyent experiència. És el testimoni de la nena que recorda les relacions familiars, la vida del poble, el treball del pare, etc. durant els anys republicans i també que reviu i recorda el patiment, l'angoixa, els maltractaments, l'abandonament dels primers temps franquistes. També ens explica molt sincerament com ha arribat a la decisió de publicar aquests documents. La segona història és la del pare; el podem conèixer com a pare, com a mestre, com a persona compromesa en la transformació pacífica de la societat; és el testimoni d'un mestre, com n'hi havia tants, compromès en la millora del país a través de l'escola i de l'educació. I, finalment, una tercera història és la del procés judicial: l'actuació del tribunal, el paper dels testimonis, l'esforç aferrissat de la família buscant ajudes i informes favorables, suports que a vegades no troben, etc. Tot plegat reforçat amb trenta-vuit documents escrits des dels camps de concentració i de les presons d'Albaida i de la Model de València. La lectura del llibre ens endinsa plenament en el clima social i polític de l'època republicana i del primer franquisme.

En poques paraules: es tracta d'un llibre que cal llegir i procurar que llegixin les generacions joves. Qui perd la memòria per la identitat. Mirar enre-re, en aquest cas, és important no només per saber què va passar sinó per enfortir la nostra vida democràtica actual.

Salomó Marquès Sureda

ARENAS, Carme [ed.]. *Esport i modernitat: Els cal·ligrames tennístics de Carles Sindreu*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2005. (Textos de Cultura i Esport; 4)

És ben conegut que durant els anys vint i trenta del segle passat —coincint amb el projecte noucentista de la Catalunya ciutat—, a Barcelona, i de re-truc a tot Catalunya, es produí una gran eclosió cultural i política que tingué la seva repercussió en tots els àmbits de la cultura i, d'una manera especial, en el món periodístic, que visqué el seu millor moment de tota la història, tant per la quantitat de publicacions com per la diversitat i qualitat aconseguides. En aquest sentit, cal esmentar el paper que exerciren publicacions com ara *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat*, *Mirador*, *La Nau* o *D'Ací d'Allà*, entre moltes altres, en els terrenys cultural i polític. A banda d'aquestes publicacions, i durant el període que va de 1920 a 1938, trobem trenta capçaleres de revistes o diaris de tema esportiu, vuit de les quals són de to satíric i humorístic, la immensa majoria catalanes, de les quals només quatre són en castellà. Es pot afegir que l'interès dels escriptors i intel·lectuals catalans pel tema esportiu no només es manifesta en el periodisme sinó també, i d'una manera important, en la literatura.

Cal tenir present que fou la burgesia qui va promoure la pràctica de l'esport. Tant és així que si repassem els llocs d'alguns esports veurem que coincideixen en les ciutats que tenen una indústria pionera (cas de Barcelona: tennis, polo; Terrassa: hoquei; Terrassa-Sabadell: waterpolo; Badalona: bàquet; Palamós: futbol, etc.). Altrament, devem a Josep Elias i Juncosa —que signava amb el pseudònim de «Corredisses»—, a través dels seus articles esportius a *La Veu de Catalunya*, el criteri de catalanitzar els noms anglesos emprats normalment en el món de l'esport. Nogensmenys, aquesta combinació entre llengua i esport es palesa en molts escriptors d'avantguarda, com ara Carles Sindreu, Joaquim Folguera, Sebastià Sánchez-Juan, Francesc Trabal o Josep V. Foix, i fins i tot en aquells poc proclius a l'avantguarda, com Josep Carner, Guerau de Liost, Josep M. de Sagarra o Josep M. López-Picó. Ras i curt: la pràctica de l'esport era vista, per noucentistes i avantguardistes, com un signe de modernitat, de progrés, de civilització, un veritable referent anglosaxó, i una alternati-

va per als joves, tal com ho explicita *El manifest groc*, signat al març de 1928 per Salvador Dalí, Sebastià Gasch i Lluís Montanyà.

Entre aquests escriptors d'avantguarda destaca Carles Sindreu (1900-1974), fill d'una família benestant barcelonina que es dedicava al negoci de cotons i nebot de l'escriptor vuitcentista Joan Pons i Massaveu, que l'influencià. I si bé fou encaminat al seguiment del negoci familiar, no hi mostrà gaire inclinació i, ben aviat, decidí dedicar-se a la literatura. Així, l'any 1925 entra com a encarregat de la secció de tennis a *L'Esport Català*, amb el pseudònim de Fivaller, i hi publica —entre el 16 de juny i el 27 de desembre de 1926— vint-i-vuit cal·ligrames de tema tennístic i un cal·ligrama futbolístic (el 17 de febrer de 1927) dedicat a Samitier. També és el responsable de mots encreuats, una auca tennística, la lletra d'una cançó titulada *El tennis* —amb música de xotis—, una peça curta de teatre tennístic, *Intermezzo*, a part d'una cinquantena d'articles majoritàriament referits al món del tennis. Val a dir que amb el seu afany modernitzador, Sindreu va recórrer als cal·ligrames com una forma nova que li va permetre concretar allò que volia dir sense necessitat de retòrica i, a la vegada, amb una fórmula del tot innovadora en el terreny periodístic. A Sindreu, li interessava potenciar la dimensió visual del text, sabent, com deia Valls-Inclán, que qualsevol text és portador d'una imatge i, així, ell va concedir —com tots els avantguardistes— igual importància a la forma que al contingut d'un text.

Sindreu, que havia estat jugador ell mateix, demostra conèixer de ben a prop el món del tennis a través del Club de Tennis de la Salut. Els cal·ligrames van encapçalats, sempre, pel cognom d'un jugador (vint-i-cinc) o jugadora (tres, per exemple, Carola Fabra, filla del mestre Fabra). En conjunt, aquest aplec de cal·ligrames constitueix una galeria dels principals tennistes catalans i estrangers del moment, i Sindreu hi deixa l'empremta que el caracteritzà sempre: la bonhomia i l'humor, la visió particular i sorneguera de la pràctica d'aquest esport, tot amanit amb el refinament noucentista, cap al qual es va anar decantant l'avantguarda catalana segons el deixant orsià. Ben mirat, aquests cal·ligrames confirmen altra volta un dels trets més significatius de l'avantguarda catalana —esportiva aquí, pedagògica en altres moments i instàncies— caracteritzada, a part del disseny d'experimentació, pel sentit lúdic que propugnà. En fi, una avantguarda que a banda de fomentar el sentit lúdic de les coses —i, per tant, de l'educació i de la vida a través de l'esport— volgué instituir la novetat com a categoria històrica.

Conrad Vilanou i Torrano

ARROM I COLL, S. *Sant Josep Obrer (1951-1997)*. Palma: Fundació Col·legi Sant Josep Obrer-Corpus Christi, 2004.

La publicació d'aquest llibre que avui ressenyem s'emmarca dins el programa d'activitats que commemoren el cinquantè aniversari de la fundació del col·legi i de la parròquia de Sant Josep Obrer de Palma i suposa, en paraules del mateix Joan Ramon Reus, actual director del col·legi, «una aportació excepcional a l'ordenació, divulgació i conservació» de la història de Sant Josep.

A través de les seves tres-centes trenta-tres pàgines i en un exercici retrospectiu, l'autor, el prevere Sebastià Arrom i Coll, ens apropa la història de cinquanta anys de tasca pastoral i educativa al barri palmès de Son Coc. Mossèn Arrom ha estat, al llarg d'aquest temps, una figura clau en la configuració d'aquest escenari pedagògic. Cursà la carrera eclesiàstica al Seminari Diocesà de Mallorca i a partir del 1951 entrà a formar part de la missió de Son Coc juntament amb els pares Josep Maria Juaristi i Miquel Pérez de Gràcia, fet que constituí l'inici de la seva obra educativa —el seu lema fou sempre «treball, treball i més treball»—, des de la qual impulsà la creació, l'any 1953, de la primera aula de l'escola de Sant Josep i, pocs anys més tard, el 1954, de la parròquia de Sant Josep Obrer, de la qual fou nomenat primer rector i des d'on impulsà la creació de la primera escola d'ensenyament primari Sant Josep. D'ençà d'aquest moment s'inicià una trajectòria educativa que s'allargà durant la segona meitat del segle xx fins a l'any 1997, en què abandonà la direcció general dels col·legis de Sant Josep Obrer i fou nomenat canonge de la Seu, càrrec que ocupa actualment. La importància pedagògica de la seva tasca a les Illes ha quedat evidenciada amb dos prestigiosos guardons: el pare Arrom fou distingit amb l'«Homenatge al Mestre» que atorga la Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern balear, i l'any 1995 la Conselleria d'Educació i Esports el distingí amb el premi «Miquel Porcel i Riera», en reconeixement a la tasca en favor de l'educació i la cultura a les Illes Balears.

El llibre, seguint un estricte ordre cronològic, se'ns presenta com un repàs a la història del Col·legi de Sant Josep Obrer, sense deixar de banda les institucions que, fruit del treball de la primera missió, sorgiren sota el guiatge de mossèn Arrom i els seus col·laboradors: el Centre Sant Josep, l'església de Sant Josep, la parròquia patriarca de Sant Josep, l'Escola Sant Josep i la parròquia de Sant Josep Obrer; totes aquestes formen part d'un tot indivisible, i, tal com veiem a l'obra, han evolucionat de manera conjunta. A través d'una visió propera i entranyable, el lector pot conèixer tots els esdeveniments que han configurat d'alguna manera la vida d'aquests. D'especial interès són alguns dels moments, com l'obertura de la primera escola de pàrvuls o, tan

sols un any després, l'establiment del centre com a escola graduada, com també l'aprovació, l'any 1963, de la primera secció filial masculina d'institut, anomenada «Sant Josep Obrer», per a l'ensenyament de batxillerat elemental, batxillerats tècnics i batxillerats superiors nocturns. Des del començament dels anys seixanta, el Ministeri d'Educació havia demanat la col·laboració d'entitats per a l'extensió del batxillerat elemental a les barriades de les ciutats. Aquesta experiència s'havia iniciat a Madrid, i ràpidament s'estengué a Barcelona i altres ciutats. Alguns anys abans, s'havia organitzat una acadèmia al barri per als estudis de batxillerat elemental en pla lliure. Se sol·licità, per tant, la creació d'un centre de batxillerat elemental subvencionat com a filial d'institut. Poc després, el 1964, s'amplià aquesta oferta formativa amb la inauguració de la secció femenina filial de batxillerat elemental i batxillerats tècnics i superiors.

A través de tots aquests esdeveniments, l'autor ens mostra la importància que els espais del centre anaren adquirint amb el temps, dedicant alguns capítols a aquesta temàtica. Aquests espais es varen modificar, ampliar i millorar per tal d'adaptar-se a les exigències del moment. En aquest sentit fou decisiu el viatge que feren l'autor mateix i mossèn Jaume Terrassa arreu d'Europa; les visites a escoles i el coneixement dels sistemes educatius europeus condicionaren la construcció de les instal·lacions del Col·legi Sant Josep Obrer. Destaquem la influència i l'impacte que causà en els dos responsables el fet de conèixer l'equipament d'algunes escoles concertades alemanyes.

Emperò, tal vegada un dels aspectes que cal destacar de l'obra que comentem és l'aproximació a les grans fites pedagògiques de la història de la institució; algunes d'aquestes adquireixen importància en la mesura que suposen l'inici d'experiències educatives a Balears que posteriorment foren adoptades per la gran majoria de centres. Algunes d'aquestes poden ser d'interès per als estudiosos de la història de l'educació a les Illes i, més en concret, per als que s'interessen per les institucions educatives de caràcter religiós: a partir del curs 1966-1967 la filial masculina posà a l'abast dels treballadors el batxillerat nocturn, de manera que va ser el primer centre d'aquestes característiques a Balears. En aquesta línia i poc més tard, el Ministeri permeté a les joves cursar els estudis de batxillerat nocturn a la mateixa filial, amb la qual cosa el centre es convertí en el primer de Mallorca a realitzar, tal com afirma el mateix mossèn Arrom, «de manera encoberta», la coeducació en l'ensenyament. És important també recordar que a partir de l'any 1968 el Col·legi Sant Josep Obrer, amb l'autorització de la Inspecció del Districte Universitari de Catalunya-Balears, fou el pioner a Mallorca en la introducció de la disciplina de llengua i literatura catalana com a assignatura complementària dins l'horari escolar, amb

el suport de l'Obra Cultural Balear. Emperò no acabà aquí l'afany d'innovació d'aquest centre: a partir del curs 1982-1983, i per primera vegada a les Illes, s'impartia l'especialitat d'informàtica de gestió a l'escola de formació professional de Sant Josep Obrer.

Una menció especial mereixen també els capítols dedicats a la creació de diverses iniciatives de caràcter no formal destinades al jovent de la barriada: l'any 1953 aparegué l'equip de bàsquet Sant Josep. Així també, l'any 1957 el Club Uadis inicià l'organització de campaments de joventut que suposaren una resposta a les necessitats dels joves de la zona, a la qual mancaven espais de convivència. A partir de 1961 es creà el moviment escolta de la parròquia, que impulsà l'organització de campaments i, fruit d'aquest, es fundà, posteriorment, una secció femenina, anomenada Guies de Mallorca. Destaca també l'organització d'un cineclub per a joves del barri a partir de l'any 1958. També és d'interès remarcar l'aparició, a partir del 1967, de dues revistes escolars, *Empuje* i *Gregal*, on participaren alumnes i professors; d'aquesta experiència, se'n deriva la publicació de la revista de Sant Josep Obrer *D8A3*, on se'ns presenta l'actualitat escolar, en plena vigència avui en dia i que actualment és accessible a través d'Internet.

Volem destacar també, si més no, la inclusió en aquesta obra d'una completa i interessant galeria de fonts iconogràfiques, que ens apropa de manera decisiva als personatges, documents, espais i moments més importants de la vida de l'escola. Tot això es completa, a tall d'homenatge, amb les llistes de directors, mestres, professors i personal d'administració que han format part de la comunitat educativa del Col·legi Sant Josep Obrer. Aquesta obra constitueix, en definitiva, una aportació de gran interès per a la historiografia de l'educació mallorquina, especialment per al coneixement de les institucions educatives religioses de la Mallorca de la segona meitat del segle xx.

Cristina Martí i Úbeda

BROGGI, M. *Memòries d'un cirurgià*. Barcelona: Edicions 62, 2002.¹

D'entrada pot estranyar que donem notícia d'aquestes memòries que, si bé pot semblar que es troben allunyades de la història de l'educació, el cert és que

1. Poc després de redactar aquesta recensió, ens va arribar a les mans la continuació a manera de segon lliurament d'aquestes memòries del doctor Moisès Broggi, que abracen des del 1945 fins al present. Aquest segon volum porta per títol *Anys de plenitud*, Barcelona, Edicions 62, 2005.

a banda del valor que tenen per elles mateixes ofereixen una bona perspectiva del que va representar la renovació de l'ensenyament de la medicina a Barcelona durant els primers compassos del segle xx. No debades, la reforma universitària endegada per la Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939), sota el rectorat de Pere Bosch-Gimpera, va tenir dos centres neuràlgics, a saber, la Facultat de Medicina, amb August Pi i Sunyer al capdavant, i la Facultat de Filosofia, dirigida per Joaquim Xirau. Ambdós personatges —sense oblidar altres noms com ara Jesús Bellido, els germans Trias i Pujol, Emili Mira, etc.— van ser els protagonistes d'una reforma universitària sense precedents a casa nostra i que correspon al període de la Segona República. Endemés, s'ha d'afegir que la vida de Moisès Broggi —nascut l'any 1908— batega al compàs dels tòpics de la cultura catalana del primer terç del segle xx i abraça un ampli camp d'actuacions que ultrapassa l'àmbit estrictament acadèmic per endinsar-se pels camins de la cultura, de la política i de la societat. Tampoc podem perdre de vista que Moisès Broggi —fill d'una família benestant barcelonina d'origen italià— ha estat un metge compromès amb la societat del seu temps, fins al punt que va ser oficial metge de les Brigades Internacionals —en la seva condició de cap de l'equip quirúrgic de les Brigades—, amb les quals va seguir de ben a prop els avatars de la Guerra Civil.

Altrament, l'itinerari formatiu de Moisès Broggi reflecteix el pas per l'escola d'un infant pertanyent a les classes socials acomodades de la Catalunya noucentista. Va freqüentar diversos col·legis laics i religiosos, com ara els Germans de la Doctrina Cristiana, que seguien un ensenyament de tipus afrancesat. A casa seva —el seu pare no militava en cap partit polític però simpatitzava amb la Lliga— disposava d'una biblioteca petita però de llibres ben escollits, alhora que va combinar el cultiu de la intel·ligència amb la pràctica gimnàstica, símptoma inequívoc d'una voluntat modernitzadora. Així, va freqüentar el famós gimnàs García-Alsina, del qual dona una bona descripció (p. 42). Broggi també rememora amb detall el seu pas per l'Institut de Segon Ensenyament —l'únic que existia llavors a tota la província de Barcelona— en un moment en què els alumnes que estudiaven batxillerat eren una minoria. D'acord amb els postulats de la vida burgesa del primer terç del segle xx, Broggi va passar diversos estius de vacances fora de Barcelona (l'Escala, Centelles, etc.). L'any 1924 va acabar el batxillerat i va decidir esdevenir metge, per bé que abans d'entrar a la Facultat de Medicina s'havia de fer un curs a la Facultat de Ciències que en deien «d'ampliació» i que es feia en comú amb els de farmàcia i amb els que estudiaven altres carreres de ciències. Era, per tant, un curs molt nombrós que comprenia quatre assignatures: física, química, biologia i geologia, i el seu ensenyament es caracteritzava per excel·lir els aspectes teòrics.

A banda de les descripcions de la vida familiar, que no varien gaire amb relació a la d'altres membres de la societat barcelonina de l'època, paga la pena remarcar la capacitat observadora del nostre protagonista, que deixa ben clar que si l'institut i la universitat eren l'objectiu de les classes benestants, la carrera de magisteri estava reservada per a les classes socials més senzilles. «La major aspiració dels fills de cases humils amb inquietuds intel·lectuals era la d'estudiar per a mestre, ja que era una carrera curta, de poc dispendi, i que representava una sortida de l'ambient tancat en què es trobaven» (p. 59). De fet, la universitat —que a la Catalunya de l'època quedava reduïda a la Universitat de Barcelona— arribava a molt poca gent, encara que els aires de renovació i catalanització —després de 1918, any en què es va celebrar el Segon Congrés Universitari Català— eren ben evidents. Moisès Broggi ens descriu magníficament els seus anys d'estudiant a la Facultat de Medicina, alhora que copsa de manera brillant l'ambient intel·lectual que va seguir a la fi de la Gran Guerra (1914-1918). Lector de *La decadència d'Occident* de Spengler, Broggi s'adonà que aquella guerra terrible que tothom creia mundial i definitiva no era ni una cosa ni l'altra, sinó que sols es tractava del començament d'un període de guerres en què havia entrat la civilització occidental. Malgrat aquest context pessimista, aquella generació de joves va optar per una formació sòlida, conscient de les dificultats que l'avenir els oferiria. En aquest sentit, Moisès Broggi es va decantar per treballar al servei d'urgències com la millor escola per esdevenir un bon cirurgià i defugir dels perills d'una formació excessivament llibresca al marge de la pràctica clínica. A més a més, va tenir la sort de formar-se al costat dels germans Trias i Pujol, que van crear les primeres especialitats quirúrgiques que tant d'èxit tingueren després, sobretot quan ambdós germans van planejar el que havia de ser el modelic Servei d'Urgències de l'Hospital Clínic.

L'amistat amb els germans Trias i Pujol li va permetre conèixer intel·lectuals, universitaris i gent destacada de la política, entre els quals destaquem els noms d'Emili Mira, Joaquim Xirau, Ventura Gassol, etc. Així, la clínica privada que tenien els germans Trias i Pujol —la clínica Fargas, situada al carrer del Consell de Cent a tocar de la rambla de Catalunya— es va convertir en un cenacle on molts professors i catedràtics passaven per comentar els canvis universitaris que havien de produir-se amb l'autonomia universitària decretada l'any 1933 per la Segona República. Broggi ens descriu la personalitat de Joaquim Xirau (p. 134-135) i comenta que va concórrer a les reunions que feia a casa seva amb els seus deixebles i col·laboradors (Jordi Maragall, Calsamiglia, Tortella, Rubert, Roura-Parella, Mascaró, Casanovas i d'altres). Pel que fa al seu funcionament anota: «Aquestes reunions les feien alguns vespres, tot prenent

café després de sopar, i s'hi tractava de filosofia. Només es podia parlar d'un tema prèviament anunciat, sense apartar-se'n» (p. 135).

Immergit en aquest ambient és lògic que Moisès Broggi deixi constància en aquestes memòries de l'aventura de la renovació universitària i de la seva feina a la Universitat Autònoma. Malgrat les tensions de tot tipus que es van produir dins del Patronat, la Universitat va quedar radicalment transformada sense necessitat d'eliminar ningú. En un tres i no res es va passar d'una universitat vella, anquilosada i burocràtica a una de moderna, catalanitzada i renovadora. Els alumnes passaren a examinar-se per grups d'assignatures i els metges joves que tenien vocació docent van quedar incorporats automàticament a l'ensenyament. Moisès Broggi s'encarregava d'un petit grup d'uns vint alumnes; els explicava les operacions que es feien i el curs dels malalts de la clínica. Això representava una primera etapa incipient en la vida universitària, i per als alumnes, una forma agradable d'introduir-se en la pràctica de la clínica. A més, l'autonomia universitària va fer possible que Broggi presentés el doctorat a Barcelona sense necessitat de desplaçar-se a Madrid, tot i que es va produir una situació excepcional atès que va defensar el seu treball doctoral poc després dels fets d'octubre de 1934. Tots els que havien obtingut el doctorat en aquestes condicions van aconseguir un certificat que deia que l'havien assolit segons les normes de la Universitat Autònoma, però el títol oficial no va arribar mai. En acabar la guerra, alguns van decidir repetir el doctorat a Madrid aprofitant la mateixa memòria, encara que el nostre protagonista va renunciar-hi, atès que el camí de la docència es va tancar per causa del seu compromís amb la República. Amb el pas dels anys, i en ple franquisme, Broggi va demanar al Ministeri la legalització del grau de doctor obtingut de la dissolta Universitat Autònoma, cosa que va aconseguir amb relativa facilitat.

Ja hem indicat que Broggi es va mantenir fidel a la causa republicana. Metge de la guàrdia d'assalt al juliol de 1936, va atendre els ferits de la revolta militar a Barcelona. Donades les circumstàncies del moment, Broggi es va familiaritzar amb la cirurgia de guerra amb el tractament de les ferides per arma de foc, situació nova atès que els cirurgians de l'època estaven acostumats a tractar les ferides de la pràctica civil. Fou en aquells moments de la revolta quan moltes sutures van afavorir el desenvolupament de greus infeccions, com ara la terrible gangrena gasosa, que va fer estralls entre els ferits que van caure en mans inexpertes durant els primers dies de la revolta. Tot plegat va fer que Moisès Broggi es convertís de la nit al dia en un metge de campanya, preparat per atendre els ferits procedents del front d'Aragó o pels efectes dels bombardeigs que començaren a produir-se a final de 1936. No s'ha d'oblidar que era la primera vegada en la història de les guerres que es produïa un fet

semblant: bombardejar i anihilar completament una ciutat indefensa i separada del front. Els ferits generalment eren nombrosos i hi havia molts casos d'aïxafament, a causa de l'esfondrament dels edificis. Aquest estat de coses va fer possible que, mercès als bons oficis de molts professors universitaris —els germans Trias i Pujol, Emili Mira, etc.—, la sanitat militar avancés de manera important a casa nostra, bo i introduint algunes novetats que després serien aplicades pels aliats durant la Segona Guerra Mundial. En realitat, van ser tres grans innovacions les que es van portar a terme en sanitat militar en el bàndol republicà —que sofria una evident manca de disciplina i d'organització— durant la Guerra Civil: els hospitals mòbils, el banc de sang i la sistematització del tractament de les ferides.

Amb la seva experiència acumulada a Barcelona, Moisès Broggi va marxar amb les Brigades Internacionals cap al front de Madrid, per passar poc després al front d'Aragó. Broggi segueix així el fatal desenllaç de la guerra després de la desfeta de Terol per incorporar-se durant els últimes mesos de la contesa a l'hospital militar de Vallcarca i a l'Hospital Clínic. Així, Broggi va esperar l'entrada de les tropes de Franco a Barcelona, ciutat que no va abandonar per tal d'atendre els ferits i malalts fins al darrer moment. Mentrestant el seu mestre, el professor Joaquim Trias i Pujol, va marxar cap a l'exili amb la famosa comitiva que, amb Antonio Machado, Joaquim Xirau i altres, va sortir de Barcelona la nit del 23 de gener de 1939. La pau dels vencedors va imposar un nou Hospital Clínic i, per tant, una nova Facultat de Medicina, car els metges i professors compromesos amb la reforma universitària van haver de marxar a l'exili: August Pi i Sunyer a Caracas, Jesús M. Bellido a França, José Puche a Mèxic, Emili Mira a Anglaterra, etc. En conseqüència, els espais buits es van omplir amb gent improvisada, sense la preparació necessària, amb més mèrits polítics o de guerra que científics, de manera que es ressentí ostensiblement el conjunt universitari que, d'aquesta manera, assolí un dels nivells més baixos de la seva història.

També l'estament mèdic va ser objecte —igual que el magisteri— de processos de depuració. El full de càrrecs contra Moisès Broggi no podia ser més greu ja que, entre les acusacions, es feia constar que va assolir el grau de comandant a les Brigades Internacionals i que va ser amic i col·laborador dels germans Trias i Pujol en tot el procés de la Universitat Autònoma. Juntament amb altres companys va ser acomiadat de l'hospital amb una inhabilitació per a càrrecs públics i de confiança durant deu anys. Així és com es va veure apartat d'aquell hospital en el qual tant havia treballat i on havia dipositat tantes il·lusions. Davant d'aquesta situació només quedava l'exercici de la medicina privada, cosa que al capdavant també van fer molts mestres en aquelles cir-

cumstàncies excepcionals. Sortosament, i al marge del tenebrós món oficial, la societat civil catalana —malgrat totes les dificultats— va saber mantenir els seus principis tradicionals, tot i que el desànim va afectar moltes persones que es van veure marginades.

En aquest sentit, Moisès Broggi treu a la llum el cas de les germanes Rubiés —Anna i Mercè, cunyades del seu mestre Joaquim Trias—, que, tot i mantenir-se a l'avantguarda pedagògica, van ser castigades a una jubilació precoç amb la separació dels seus càrrecs. A través de les germanes Rubiés, que es trobaven llavors molt desanimades, Moisès Broggi va poder tenir notícies del seu mestre, que era refugiat a l'exili de França. Així va contactar ben aviat amb les filles del doctor Joaquim Trias, Isabel i Angelina, que van retornar entre l'agost i l'octubre de 1939 a Barcelona per finalitzar-hi els seus estudis, cosa que van aconseguir amb moltes dificultats per ser filles d'un exiliat republicà. Amb el pas dels mesos, Moisès Broggi es va prometre amb Angelina —la filla del seu mestre—, amb qui va contreure matrimoni en absència del seu mestre —i ara també sogre—, el doctor Joaquim Trias i Pujol. Fet i fet, tot i algunes trobades a l'estranger, la família no es va poder retrobar a Barcelona fins a la darrereria de l'any 1947, quan feia temps que havia acabat la Segona Guerra Mundial. D'aquesta manera, ambdós personatges —Joaquim Trias i Moisès Broggi, il·lusionats en el seu moment amb la reforma universitària endegada a casa nostra durant la Segona República— van poder segellar una amistat fins a emparentar-se i, a la llarga, consolidar una vida social i familiar plena. El que cap de tots dos va poder aconseguir fou retornar a la Universitat. Joaquim Trias va perdre la seva càtedra per sempre més, mentre que Moisès Broggi es va haver de dedicar a l'exercici professional de la medicina. Així doncs, en el camp de l'ensenyament de la medicina, també hi va haver gent que es va veure obligada —per la seva lleialtat republicana— a renunciar a la docència universitària. Un altre llast a afegir al retard científic i acadèmic de casa nostra.

Conrad Vilanou i Torrano

COUBERTIN, Pierre de. *Lliçons de pedagogia esportiva*. Vic: Eumo, 2004. [Pròleg de Josep Casanovas i Joan Soler]

Després de molts anys d'espera, ha arribat a les nostres biblioteques la versió catalana de les lliçons de pedagogia esportiva de Pierre de Coubertin (1863-1937), que originàriament havien aparegut poc després de finir la Primera Guerra Mundial. Sembla clar que la intenció de Coubertin amb aquestes lliçons era

lluitar contra l'onada d'immoralitat i de disbauxa que aquella guerra havia desencadenat, fins al punt que l'exemple dels esportistes —a partir d'un doble retorn a la raó i al bon gust— havia de contribuir al redreçament físic, intel·lectual i moral d'una Europa que s'havia dessagnat durant més de quatre anys. Ben mirat, segons això, Coubertin presenta en aquestes lliçons un programa reformista que vol rebronzejar la joventut per tal que abandonés els vicis dominants en aquell temps, com ara l'alcoholisme i la prostitució. En darrer terme, Coubertin lamenta tot allò que sacsejava la societat del seu temps i que impedia que el sistema social es mantingués en ordre i equilibri, és a dir, que trenqués la calma i el ritme. L'objectiu final d'aquesta pedagogia esportiva no era altra que afaïçonar una joventut «cada dia més ardent, més coratjosa i més pura».

Amb precisió, es pot dir que es tracta d'un text no massa llarg en què el restaurador dels Jocs Olímpics aborda la dimensió pedagògica de l'esport, una de les grans aportacions de la cultura contemporània. Segons la lògica de Coubertin, aquest tractat —que té l'esport com a rerefons— es divideix en tres parts. En la primera, l'autor descriu la història dels exercicis esportius de l'antiguitat als temps moderns, a través d'un periple històric en què destaca —entre altres punts— la religió de l'atletisme i els Jocs Olímpics: «La religió, l'art, el simbolisme filosòfic o patriòtic hi regnaven sempre, i engendraven com una exaltació de tots els sentiments i de totes les pràctiques que servien de base a la ciutat grega» (p. 13). Pel que fa als temps moderns, Coubertin —a banda de recordar el paper de Thomas Arnold— esmenta expressament els «Muscular Christians», aquells joves que amb el seu treball i exemple van insuflar un nou aire a les universitats anglosaxones. «Només prediquen amb l'exemple, sense parlar, però massa vigorosos per no fer-se respectar. Es riuen d'ells d'amagat; ells no en fan cas i llur esportivitat tan sana comença a guanyar partidaris a les universitats. El rem és el gran beneficiat. La famosa cursa Oxford-Cambridge, que acaba de néixer, atreu gentades» (p. 33). Com es pot comprovar, Coubertin —abans de destacar la influència de Thomas Arnold en el seu projecte pedagògic— reconeix a bastament el paper exercit pels «Muscular Christians», moviment que després de néixer a Europa es va traslladar als Estats Units, on encara avui té una gran importància pel que fa a la formació de la joventut. No per atzar, el mateix Coubertin reconeix que l'adhesió dels Estats Units al moviment esportiu fou afavorida per la presència de l'YMCA (Young Men's Christian Association), que va ser fundada a Londres el 6 de juny de 1844 per George Williams del King's College (Cambridge) i va fer seu l'ideari dels «Muscular Christians» a través dels seus cercles juvenils. És clar que Coubertin —amb el seu combat contra el professionalisme— defensava una visió puritana i regenera-

cionista de l'esport des del moment en què declara que l'organització d'espectacles esportius tendeix a corrompre l'atleta per satisfer més bé l'espectador.

En la segona part d'aquestes lliçons de pedagogia esportiva, s'analitzen els aspectes tècnics dels exercicis esportius d'acord amb aquest guió: classificació dels esports, característiques generals i especials de cada esport, higiene esportiva, modalitats i organització esportiva. Amb relació a la classificació dels esports, Coubertin opta per la que es fa servir als Jocs Olímpics: esports atlètics (corsa, salt, llançament), esports gimnàstics (exercicis amb els aparells i el treball dels pesos i halters), esports de defensa (esgrimes, tir, boxes, lluites), esports eqüestres, esports nàutics (natació, rem, vela), esports combinats (pentatló), esports d'hivern (patinatge, esquí), esports de turisme (ciclisme, alpinisme) i jocs esportius (futbol, polo, waterpolo, hoquei sobre gel). Sobre les característiques generals Coubertin ressalta que cada esport comporta tres fases successives: en primer lloc tenim una *gimnàstica* determinada que adapta el cos als moviments necessaris i crea l'habitució muscular desitjable; després esdevé una *ciència* atès que l'esportista experimentat domina el tema i, finalment, l'esport pot esdevenir un *art* segons el grau de perfecció a què arriba qui el practica. Entre les característiques específiques de cada especialitat esportiva, convé destacar que l'atletisme apareix com un esport base, de manera que la cursa —definida com «el trot de l'animal humà»— constitueix un tret característic de l'ésser humà, fins al punt que «l'home que no pot córrer és un home incomplet» (p. 53).

A aquest estudi sistemàtic de la pràctica esportiva, Coubertin hi afegeix la seva vocació puritana i moralitzadora, aspecte que assoleix tot el seu relleu quan esmenta la qüestió dels esports femenins. És sabut que Coubertin fou reticent a la pràctica esportiva entre les dones, i en aquestes lliçons dibuixa una línia de demarcació prou significativa: *fora espectadors*. Per a Coubertin no hi ha dubte possible: l'espectador esportiu sempre té necessitat de ser vigilat moralment, criteri que trasllada al terreny de la pràctica esportiva femenina. «Si els esports femenins es desvinculen amb cura de l'element espectacle, no hi ha cap raó per proscriure'ls. Ja es veurà què en resulta. Potser les dones s'adonaran ben aviat que aquesta temptativa no va pas en profit de llur encant ni tan sols de llur salut. Per contra, no deixa de ser interessant que la muller pugui participar en una mesura molt àmplia dels plaers esportius del marit i que la mare dirigeixi intel·ligentment l'educació esportiva dels fills» (p. 88). A això, cal afegir-hi l'opinió moralitzadora que Coubertin mantenia respecte a la importància de l'esport amb vista al matrimoni: «l'acció moralitzadora de l'esport, pel que fa al matrimoni, només es pot exercir en força i amplitud en la mesura que no sigui contrariada per una opinió desviada i una literatura corrompuda» (p. 110).

En la tercera i darrera part d'aquestes lliçons, Coubertin aborda la qüestió de l'acció moral i social dels exercicis esportius d'acord amb l'itinerari següent: acció sobre l'enteniment; acció sobre el temperament, el caràcter i la consciència; acció sobre els engranatges socials i les vinculacions entre l'art i l'esport. Queda clar que des d'una perspectiva filosòfica aquesta part és la que manté un més gran interès per a la pedagogia esportiva que es perfila a manera d'una lluita —d'agonística, si es vol— de l'home amb si mateix, perquè, en darre-ra instància, l'individu té els seus límits en ell mateix, per bé que els ignora. Per això l'esport disposa en l'home gèrmens de qualitats intel·lectuals i morals que es precipiten a través de la pràctica esportiva, que assoleix, així, trets d'una ètica estoica o epicúria. D'alguna manera, en l'univers mental de Coubertin es pot establir un paral·lelisme entre el savi hel·lenístic i l'atleta modern perquè «si l'esport li ha fet les espatlles amples, és per suportar les molèsties i si li ha fet els músculs sòlids, és per callar els seus nervis i per dominar-se». Aquest domini d'un mateix propi de les filosofies hel·lenístiques també es palesa en l'ideari pedagògic de Coubertin que deixa constància que l'esport proporciona el gust de la força, però de la força cultivada, treballada, controlada i utilitzada honestament.

Gràcies a aquest plantejament, les connexions entre la pedagogia de Coubertin i la tradició filosòfica hel·lenística —d'aquelles filosofies que buscaven, d'acord amb Sòcrates, l'autonomia de l'individu— es reflecteixen en textos com el següent: «Tot esportista que vulgui seriosament el perfeccionament és emmenat a *examinar-se* i, tal com ja hem dit, a posar en pràctica el “coneix-te tu mateix” dels antics; el seu examen és només *físic* i eventualment *psíquic*. Queda molt lluny la inspecció moral de la consciència i això que l'instrument és el mateix. Només difereixen l'objecte i la natura de les observacions» (p. 105). En qualsevol cas, Coubertin —fidel a aquesta tradició socràtica i hel·lenística— ho rebla de la manera següent: «D'altra banda, és un fet que l'examen de consciència —l'únic veritable mitjà de perfeccionament moral per a l'home— té en l'esport com un camp de proves en què l'hàbit fàcilment seria adquirit amb gestos necessaris. I això és una possibilitat de grans conseqüències. Pertoca a la pedagogia d'aprofitar-se'n» (p. 106).

Ara bé, la dimensió moral de l'esport per Coubertin connecta l'esforç indi-vidual amb la força col·lectiva, segons la fórmula llatina *civium vires, civitatis vis*, és a dir, les forces dels ciutadans són la força de la ciutat. Segons Coubertin, és una expressió excel·lent però que hauria de ser corregida, atès que caldria escriure *civium vires hodie, cras civitatis vis*, és a dir, les forces adquirides avui pels ciutadans seran demà la força de la ciutat. Des d'aquesta perspectiva, l'esport es converteix en un engranatge social ja que fomenta la cooperació, una co-

operació esportiva que constitueix una mena d'escola preparatòria per a la democràcia: «L'Estat democràtic no pot viure i prosperar sense aquesta barreja d'*ajuda mútua* i de *competència*, que és el fonament fins i tot de la societat esportiva i la condició primera de la seva prosperitat» (p. 107).

Pel que afecta l'edició que ens ocupa, no compartim la traducció que s'ha fet del terme *esport*, que s'ha definit com a «conreu voluntari i habitual de l'exercici muscular intensiu incitat pel desig de progrés i sense por d'arribar fins al risc» (p. 3). De fet, en el text original apareix la paraula «culte» que aquí s'ha traduït per *conreu*, amb la qual cosa ha desaparegut la dimensió religiosa que Coubertin va atorgar a la pràctica esportiva. Justament aquesta dimensió religiosa de l'esport —palesada per Carl Diem—² va quedar reflectida en la monografia que Andreu Mercè Varela va dedicar a Coubertin, en definir l'esport com el «culte voluntari i habitual de l'exercici muscular intensiu, refermat en el desig de progrés, que pot arribar fins al risc».³ Personalment, ens quedem amb aquesta segona versió, que —a banda de coincidir més amb el text original francès— remarca la dimensió religiós que Coubertin sempre va tenir present en la seva filosofia, en un moment —per exemple— en què neokantians com Paul Natorp parlaven sense embuts de la religió de la humanitat com a condició de possibilitat per fonamentar una autèntica pedagogia social. Al seu torn Coubertin —bon coneixedor de la religió atlètica clàssica— es va referir més d'una vegada a la *religio athletae*. Vistes així les coses, és lògic que Coubertin considerés que els Jocs Olímpics podien esdevenir quelcom semblant a una religió, però entesa més a la manera del classicisme hel·lènic que no pas del cristianisme, tot i que la influència del moviment «Muscular Christianity» també va incidir en el seu ideari esportiu i pedagògic.

Al marge d'aquesta dimensió religiosa, trobem a faltar una lectura estètica de l'obra de Coubertin, que és sabut que va rebre la influència de John Ruskin, el qual, a banda de la idea de l'eurítmia, havia promogut l'ideari de l'extensió universitària (*University extension*). En efecte, l'olimpisme modern —en assumir la significació estètica de l'educació clàssica que veia en la figura de l'atleta una escultura viva— va insistir en la importància de l'art com a una instància afavoridora dels valors humans. No endebades, Coubertin escriu en aquestes lliçons de pedagogia esportiva: «L'esport ha de ser concebut com a *productor d'art* i com a *ocasió d'art*. Produeix bellesa perquè engendra l'atleta, que és una escultura vivent» (p. 112). En aquest sentit, no s'ha de perdre de vista que els neohumanistes —des de Winckelmann fins a Coubertin, passant

2. C. DIEM, *Historia de los deportes*, Barcelona, Caralt, 1966.

3. A. MERCÈ VARELA, *Pierre de Coubertin*, Barcelona, Edicions 62, 1992, p. 58.

per Taine—⁴ s'esforçaren per enllaçar l'espiritualitat de la Grècia antiga amb el signe dels temps moderns, alhora que destacaven la importància de la cultura clàssica com a element de formació estètica i moral.

Arran d'aquesta actitud, el vessant estètic de la filosofia olímpica va trobar la seva font d'inspiració en aquell Pentatló de les Muses representat per l'arquitectura, la música, l'escultura, la pintura i la literatura a través de la convocatòria de diversos concursos artístics. Coubertin —un historiador que mirava el passat per rescatar els valors de la tradició hel·lènica de la calma i allunyar-se de l'activitat frenètica moderna—⁵ considerava que, tot i que el progrés tècnic havia fet molt per al desenvolupament de la humanitat, l'esport oferia un horitzó ple de possibilitats per tal de rectificar el rumb d'un món que proclamava el valor omnímode del saber científicotècnic. En aquesta línia argumentativa, l'ideari olímpic no havia de caure en el parany de l'imperialisme científic, sinó que constituïa una ferma possibilitat per orientar el curs de la història a partir d'una solució pedagògica que gira al voltant del lema *mens fervida in corpore lacertoso*, això és, promoure un esperit ardent en un cos musculós, fórmula que havia de substituir i renovar la coneguda expressió de Juvenal *mens sana in corpore sano*.

En qualsevol cas, aquestes observacions no malmenen l'oportunitat i els mèrits d'aquesta edició que posa en les nostres mans aquestes lliçons de pedagogia esportiva, la lectura de les quals es pot completar amb el treball de Carles Santacana sobre la política esportiva de la Mancomunitat, que va aparèixer de manera paral·lela al text de Coubertin que ha generat aquest llarg comentari.⁶ De fet, la suma d'aquests dos treballs dona una bona visió general de l'arrelament de l'ideari olímpic a Catalunya i de la vocació olímpica de la ciutat de Barcelona, alhora que ambdós destaquen el paper de Josep Elias i Juncosa —bon amic i corresponsal de Pierre de Coubertin—⁷ a favor d'una pedagogia esportiva

4. A banda de la seva exaltació de l'educació britànica, Hippolyte-Adolphe Taine (1828-1893) va elaborar una filosofia de l'art de regust neoclàssic en la línia establerta al segle XVIII per Winckelmann. Així, considera que la civilització grega és l'única que ha conferit atenció a la vida física i espiritual, bo i manifestant les seves simpaties per la perfecció gimnàstica, que constituïa en el món antic un autèntic espectacle.

5. En la presentació de *La gymnastique utilitaire*, obra dedicada al president dels Estats Units Theodor Roosevelt, Coubertin es lamenta que «ce n'est plus Minerve, déesse du calme et de la réflexion, qui règne sur le monde; c'est Mercure, dieu de l'activité, de la locomotion et du commerce» (París, Felix Alcan, 1906, 5a ed., p. III).

6. C. SANTACANA (ed.), *La Mancomunitat de Catalunya i la política esportiva*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Consell Català de l'Esport, 2004.

7. Amb relació a la figura de Josep Elias, esperit noucentista per definició, amic personal del baró Pierre de Coubertin i defensor entre nosaltres de la pedagogia esportiva, es pot veure: Raimon ELIAS I CAMPINS, *Josep Elias i Juncosa «Corredisses»: un precursor de l'olimpisme català*, Esplugues de Llobregat, Generalitat de Catalunya, Secretaria General de l'Esport, 1992.

inspirada en els valors i principis de la filosofia olímpica. Només ens resta felicitar l'editorial Eumo —ara que ja ha assolit els vint-i-cinc anys d'història— per mantenir viva la col·lecció de textos pedagògics, que, en aquests moments, té el suport de la Diputació de Barcelona. Bo seria que aquesta col·lecció que tan bona feina fa al servei de la nostra cultura pedagògica mantingués el seu ritme de producció en aquesta tasca impagable de recopilar i adaptar els textos pedagògics més significatius de la història de l'educació.

Conrad Vilanou i Torrano

DIDEROT. *Pla d'una universitat o d'una educació pública en totes les ciències*. València: Publicacions Universitat de València, 2005. [Introducció i notes d'Antoni Furió]

Quan hom passeja pels carrers i canals de Sant Petersburg s'adona de la importància que va adquirir durant el segle XVIII aquella ciutat establerta entre les ribes del riu Neva i el mar Bàltic. La nova capital de l'imperi rus havia de respondre a les expectatives que els tsars havien dipositat en la modernització d'un imperi que volia assemblar-se a la França o l'Anglaterra de l'època de les Llums. No estranya, doncs, que Caterina II —anomenada la Gran— cridés a Rússia Denis Diderot, un dels pares de l'enciclopèdia i decidit partidari de l'esperit de les Llums. Sembla que Diderot va escriure aquest pla entre març i maig o juliol de 1775, per bé que l'emperadriu no el va rebre fins al gener de 1776. Ens trobem, doncs, en una època en què es perfila el programa educatiu de la modernitat: un ensenyament públic, laic i democràtic —sostingut per l'Estat i obert a tothom— que atén tots els sabers. Per això Diderot descendeix en aquest pla fins als més mínims detalls car no sols desenvolupa extensament el programa docent en les diverses matèries, sinó que arriba a precisar la forma de les aules (s'inclina per l'amfiteatre), els horaris, i s'interessa per qüestions d'higiene i salubritat. Així doncs, podem dir que aquest pla de Diderot marca un punt d'inflexió pel que fa a la història de l'educació perquè si durant l'Antic Règim la universitat es va encarregar de preparar clergues per a l'Església i buròcrates per a l'Estat, a partir de la Il·lustració les regles de joc van canviar sota el principi de la utilitat —que farà desaconsellar l'estudi del grec i del llatí per als més joves, matèries que seran substituïdes per les arts mecàniques— amb el seu desig de difondre la instrucció més enllà de les classes benestants. En darrer terme, el fet que el pla vagi adreçat a la Rússia tsarista és només un pretext, perquè les seves idees es poden fer extensives a qualsevol indret o situació, sempre que se situïn sota la perspectiva de la filosofia de les Llums. Dit d'una altra manera: Diderot no escriu només per a Rús-

sia, sinó que redacta el seu pla pensant més aviat en la mateixa França, és a dir, en tot Europa.

Tant és així que Diderot afaïçona en aquest text el perfil del que serà l'educació pública i col·lectiva, finançada per l'Estat, que se situava en l'extrem oposat a l'educació particular proposada per Rousseau. Així, Diderot apareix com un antecedent de l'ideari pedagògic de la Revolució de 1789 i, per extensió, de les proclames republicanes del segle XIX amb la seva defensa aferrissada de l'escola pública: «L'objecte d'una escola pública no és fer un home profund, siga en el gènere que siga, sinó iniciar-lo en un gran nombre de coneixements la ignorància dels quals li seria perjudicial en totes les posicions de la vida, i més o menys vergonyosa en algunes» (p. 50). Per això una de les primeres intencions de Diderot és fer un elogi públic de la instrucció: «Instruir una nació és civilitzar-la; sufocar-hi els coneixements és tornar-la a l'estat primitiu de barbàrie... La instrucció assuauija els caràcters, fa llum sobre els deures, subtilitza els vicis, els ofega o els vela, inspira l'amor a l'ordre, a la justícia i a les virtuts, i accelera el naixement del bon gust en totes les coses de la vida» (p. 25-26). Queda clar, per tant, que el primer pas cap a l'alliberament és la instrucció, de manera que s'imposa la supressió de les barreres socials, de la discriminació en raó del naixement perquè la universitat —igual que l'educació en general— ha d'estar oberta a tothom: «Una universitat és una escola amb la porta oberta, indistintament, a tots els fills d'una nació i on uns mestres pagats per l'Estat els inicien en el coneixement elemental de totes les ciències» (p. 31).

Ben mirat, es tracta d'un text de caràcter reformista que vol precipitar el progrés de la humanitat a través del foment de la instrucció. No endebades, Enrique Tierno Galván —en un escrit clarivalent—⁸ ja va posar de manifest fa uns quants anys les contradiccions d'un intel·lectual com Diderot, cosa lògica si tenim en compte que els il·lustrats no foren uns revolucionaris socials i el seu món continuava poblat de criats i jornalers. En qualsevol cas, aquest pla educatiu no perd el seu interès, més encara si considerem que llavors havia estat suprimida la Companyia de Jesús (1762) a França, dissolta pel papa l'any 1773, la qual cosa deixava la instrucció sense la intervenció directa dels jesuïtes. En conjunt, la situació afavoria obrir un gran espai de llibertat a tot Europa i permetia emancipar l'educació i el pensament en general del control del poder religiós. Situat en aquesta cruïlla, s'entén que Diderot fustigui en el seu text l'herència del passat, és a dir, una universitat medieval i escolàstica que s'havia tancat als nous temps i a la nova ciència. Resulta lògic, doncs, que Diderot reclamés la pràctica clínica per a l'ensenyament de la medicina, que la teologia i

8. E. TIERNO GALVÁN, *Diderot como pretexto*, Madrid, Taurus, 1965, col·l. «Cuadernos Taurus», núm. 70.

la filosofia s'alliberin del llast escolàstic, que la metafísica no faci oblidar l'estudi de la física i de les ciències naturals. En resum: cal invertir l'ordre tradicional de l'ensenyament de manera que a partir d'ara s'haurà de començar per la pràctica, per les coses concretes, per les arts mecàniques —ja exaltades pel racionalisme cartesià al segle XVII—, per passar progressivament a l'abstracte, a allò especulatiu i literari, és a dir, a les arts liberals. Com a bon deixeble de Descartes, Diderot col·loca en la base de tot coneixement les matemàtiques, l'aritmètica i la geometria més elementals. Després, l'ordre dels estudis —en una clara alternativa al *Tractat dels estudis* de Charles Rollin (1726)— continuarà amb la física, l'astronomia, la història natural, la química i l'anatomia, per passar posteriorment a la lògica, la gramàtica, la llengua nacional i, finalment, el grec, el llatí, l'eloqüència, la poesia i les belles arts. A més, Diderot no es limita a oferir les línies mestres, generals, sinó que detalla minuciosament el contingut de cada matèria i apunta la bibliografia més adequada per a cada disciplina.

El pla, que no qüestiona la divisió tradicional en quatre facultats —arts, medicina, dret i teologia—, atorga a la primera un caràcter de preparació a les altres tres i a les escoles professionals. És l'única per on hauran de passar tots els estudiants, equivalent en realitat al batxillerat, i on s'aprèn a llegir, escriure i raonar. Així, la Facultat d'Arts canvia radicalment ja que d'un ensenyament literari es passa a una concepció més general, que engloba totes les disciplines, ja siguin científiques o literàries: les matemàtiques, la física, l'astronomia, la història natural, la química i l'anatomia, amb la lògica, la gramàtica, les llengües modernes, les llengües clàssiques i la retòrica. En aquest moment, emperò, les ciències i les lletres ja no viuen en igualtat de condicions, sinó que el vell somni de Descartes —un món que respongui al criteri de la *mathesis universalis*— sembla que s'imposi sense massa dificultats. Els textos de Diderot així ho assenyalen: «Comence l'ensenyament per l'aritmètica, l'àlgebra i la geometria, perquè, en totes les condicions de la vida, des de la més elevada fins a la darrera de les arts mecàniques, aquests coneixements són necessaris. Tot es compta, tot es mesura» (p. 61).

Talment quan hom llegeix alguns fragments d'aquest pla de Diderot recorda molts passatges de la filosofia cartesiana. «És sobretot en matemàtiques on totes les veritats són idèntiques; tota la ciència del càlcul no és més que la repetició d'aquest axioma: un més un fan dos; i tota la geometria no és més que la repetició d'aquest: el tot és més gran que una de les parts. La geometria és la millor i la més simple de totes les lògiques, la més apropiada per a donar implacabilitat al judici i a la raó» (p. 63). Endemés, la visió mecànica de Descartes apareix en textos com el següent: «La història natural introdueix a la química, així com la física experimental, la mecànica i la hidràulica ho fan a l'estudi del

cos humà, la més bella de les màquines, i també la més essencial que ens és donat conèixer a nosaltres, dels quals és una bona porció» (p. 77). Naturalment, i de la mateixa manera que Descartes plantejava al *Discurs del mètode* (1637), el saber matemàtic a més de ser clar i distint es caracteritza per la seva dimensió pràctica, és a dir, per la seva aplicació en el camp de les arts mecàniques. En quina art mecànica no entra la ciència, es pregunta Diderot, qüestió que respon d'una manera contundent en privilegiar la significació d'aquestes arts tradicionalment bandejades per les arts liberals: «Si no s'haguessen d'aprendre més que tres ciències i se'n fes la tria segons les nostres necessitats, ells preferirien la mecànica, la història natural i la química» (p. 78).

Sobre la base de la tradició cartesiana, l'evolució de la història amb el pes del positivisme de Comte i la seva enciclopèdia del saber farà que l'escissió entre ciències i lletres, entre el saber científicotècnic i el saber humanístic, es consolidi a partir de 1830 aproximadament. Però en veritat la cosa venia d'abans i Diderot es decanta sense reserves per un ensenyament científicotècnic que faci minvar el pes del llatinisme i de les humanitats. Així es postula un creixement de les ciències —útils per la seva aplicació en el terreny de la tècnica— amb el consegüent retrocés de les humanitats, que, progressivament, seran impugnades pels il·lustrats, tal com es reflecteix en el pla de Diderot: «Cal que hi haja oradors, poetes, filòsofs, grans artistes; però, fills del geni molt més que de l'ensenyament, el seu nombre no cal que siga, ni pot ser, sinó molt petit» (p. 81). No endebades, aquesta disminució de la influència de les humanitats es dona en un context de laïcització i secularització que provocarà un descens del poder de l'estament eclesiàstic.

Diderot projecta sobre l'imperi rus els somnis de la Il·lustració: volia fer-ne, com pensava que Caterina desitjava, una extensió de l'Europa de les Llums. El fet que es tractés d'un país nou i encara per fer permetia construir des de la base, des del no-res, tot el sistema d'educació. Altrament, la proposta de Diderot —certament enciclopèdica— resultarà inviable per la situació de la Rússia de l'època, encara que el seu ampli programa confirma els plantejaments formatius de l'home il·lustrat que aspira a un coneixement universal i global de les coses. El mateix Diderot s'adona de les dificultats per posar en pràctica el seu pla, atesa l'escassetat de llibres clàssics i la manca de professors preparats. Ja és sabut que la tsarina no en va fer gaire cas, i que el manuscrit, junt amb altres papers de Diderot, acabaria perdent-se entre les lleixes de la Biblioteca Imperial. Amb el transcurs del temps, es perdé la memòria sobre aquest pla, que fou inclòs en el tercer volum de les *Obres completes* de Diderot, publicades l'any 1875 quan la Tercera República francesa (1871-1940) començava la seva singladura. Mentrestant el positivisme havia entronitzat l'enciclopèdia del saber de Comte

—amb l'hegemonia de les matemàtiques— i s'havia recuperat el famós informe de Condorcet. Llavors tot estava preparat per tal que les idees dels il·lustrats del segle XVIII, construïdes sobre la base del racionalisme del segle anterior (Descartes) i enriquides per les aportacions dels positivistes del segle XIX, insuflassin el programa educatiu de la Tercera República amb la seva escola pública, laica, uniformista, científica i democràtica. Finalment, després de més de dos segles de la seva redacció, ens arriba la versió catalana d'aquest pla pensat inicialment per a Rússia però aplicable a qualsevol altre indret, tot un privilegi per poder llegir en la nostra llengua —anorreada per molts il·lustrats d'arrel jacobina— un projecte educatiu universal que volia fer arribar la instrucció a tothom.

Conrad Vilanou i Torrano

DUODA. *Manual per al seu fill*. Introducció i traducció de Mercè Otero i Vidal. Barcelona: Proa, 2004. (Clàssics del Cristianisme; 97)

D'un temps ençà, i sobretot en els ambients feministes, el nom de *Duoda* ha fet fortuna. Així, per exemple, Duoda donà nom al Centre d'Investigació Històrica de la Dona de la Universitat de Barcelona (CIHD-UB) i a la seva revista d'estudis feministes. Ara bé, no tothom coneix les raons del seu èxit, i encara menys la identitat exacta d'aquella dona de l'alta edat mitjana que respon a aquest nom, un xic enigmàtic. En qualsevol cas, la història d'aquesta dona de l'època carolíngia ha generat tot un univers d'imatges i sensacions que ha provocat l'aparició en els últims anys de tres novel·les històriques que volen recrear la vida i el temps de Duoda —esposada l'any 824 amb Bernat de Septimània— buscant la màxima versemblança a partir del seu *Manual*, començat l'any 841, per a l'educació del seu fill Guillem.⁹ Val a dir, emperò, que no ens trobem davant de la primera edició catalana —la francesa va anar a càrrec de Pierre Riché, la qual cosa confirma la importància d'aquest text—,¹⁰ sinó que es

9. J. GODARD, *Dhuoda la carolingienne*, París, Le Sémafore, 2001; J. DURRENS, *Dhuoda, duchesse de Septimanie*, Tolosa de Llenguadoc, Clairsud, 2003; R. L. PORTET, *El mirall de Duoda, comtessa de Barcelona, duquessa de Septimània*, Péronnas, Éditions de la Tour Gile, 2003, pròleg de Vinyet Panyella.

10. DHUODA, *Manuel pour mon fils*, París, Cerf, 1975, col·l. «Sources Chrétiennes», núm. 255 bis. (Introducció, text crític i notes de Pierre Riché. Traducció de B. de Vregille i Cl. Mondésert.) Hi ha una segona edició de 1991, tot i que s'ha de dir que l'obra ja es va editar durant el reformisme pedagògic de la Tercera República francesa amb el títol següent: *L'éducation carolingienne: Le manuel de Dhuoda (843)*, edició d'Édouard Bondurand, París, A. Picard, 1887. (Hi ha una versió facsímil [Ginebra, 1978] d'aquesta darrera edició que es troba a Internet)

tracta d'una segona edició, atès que la primera versió en català va aparèixer l'any 1989, publicada per edicions La Sal de Barcelona, dins dels textos «Clàssiques catalanes». La diferència entre ambdues edicions —la que ara ens ocupa apareix dins del marc dels Clàssics del Cristianisme— rau en el fet que aquesta segona versió ha estat revisada a fons, amb una introducció nova, i enriquida amb notes preparades especialment per a aquesta edició.

Des de la perspectiva de la història de l'educació, la importància d'aquest manual es troba fora de qualsevol dubte, tal com ho confirma el fet que l'obra s'hagi traduït a diferents llengües, com ara l'italià, l'anglès, l'alemany i el castellà.¹¹ Pierre Riché —professor emèrit d'història medieval a la Universitat de París X-Nanterre i un dels millors especialistes del tema— en el seu tractat sobre les escoles i l'ensenyament a l'alta edat mitjana, el situa en el capítol dels espills o miralls (*specula*), que palesen la cultura profana i religiosa d'una laica del segle IX que es preocupa per l'educació dels seus fills.¹² *Duoda* —el nom no és romànic— devia ser una dona d'origen germànic instruïda, que provenia d'una família aristocràtica de la cort carolíngia que imitava el costum dels reis, els quals llavors ja posseïen importants biblioteques d'obres llatines. No debades, durant el període carolingi —frontissa entre el món de l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana—, les famílies aristocràtiques i l'alt clergat van impulsar un renaixement de l'Estat amb institucions de dret públic i ideològic de la *res publica*. A banda de la xarxa d'escoles que va sorgir durant el renaixement carolingi, on s'ensenyaven les arts liberals, cal destacar l'eclosió de l'escriptura carolina, resultat d'un procés d'estilització de les escriptures en ús que afavoria la claredat de lectura.

En qualsevol cas, s'ha de recordar que Carlemany s'annexà la Saxònia, la Llombardia, Baviera, la Pannònia i la Catalunya Vella (Girona, l'any 785, i Barcelona, l'any 788). En contrapartida, el papa el coronà emperador a Roma el dia de Nadal de l'any 800. Després de la mort de Carlemany, l'any 814, comença el problema successori, per bé que el seu fill Lluís fou nomenat emperador associat l'any 813. Amb tot, les disputes successòries foren moltes i la vida de Duoda es va veure sacsejada per aquestes discòrdies, que van desencadenar un seguit d'intrigues palatines i accions bèl·liques en què la violència de la lluita pel poder amenaçava la societat sencera.

En aquest context, Duoda fou una dona amb cultura i formació, de classe noble i important, que es va casar amb Bernat de Septimània a Aquisgrà el 29

11. La versió castellana ha estat realitzada pel professor Marcelo Merino i respon al títol de *La educación cristiana de mi hijo* (Pamplona, Eunat, 1995).

12. P. RICHÉ, *Écoles et enseignement dans le Haut Moyen Age: Fin du V siècle-milieu du XI siècle*, París, Picard, 1989.

d'abril de l'any 824. Aviat, emperò, va abandonar la cort d'Aquisgrà en una data desconeguda, després del 826 —any del naixement de Guillem—, i es traslladà a Usès (actualment una ciutat del Baix Llenguadoc), en els dominis del seu marit Bernat. Aquí nasqué el seu segon fill, Bernat, l'any 841, i de fet va romandre en els dominis del seu marit per sempre més, de manera que els sentiments d'enyorament, d'estranyesa i de solitud li són ben coneguts. A més, la separació dels seus fills constitueix una mena de motor que l'anima a escriure. Mentrestant, el seu espòs —anomenat per Duoda en el seu *Manual* com el meu senyor i pare teu, la qual cosa fa pensar en una relació de vassallatge— va ostentar el títol de comte de Barcelona entre els anys 826 i 832 i després va tornar a recuperar-lo entre els anys 835 i 844. Els seus dominis de la Septimània incloïen la Marca Hispànica i també va blasonar el títol de comte de Tolosa (835-844) i de Narbona (826-844). En conseqüència, Bernat intrigava i lluitava d'una banda a l'altra de l'imperi, fins a l'extrem que va perdre la vida executat l'any 844, a Tolosa, acusat d'alta traïció.

Tot i que la figura de Bernat —senyor i pare— és sempre present en l'obra de Duoda, és el seu fill Guillem el destinatari del *Liber manualis*, que dóna peu a aquest comentari: «Jo, Duoda, encara que de sexe dèbil, vivint indignament entre les dignes, tanmateix sóc la teva mare, fill meu Guillem, i a tu s'adreça ara el discurs del meu Manual» (p. 61). No obstant això, es fa difícil saber si aquest *Manual* —iniciat a la darrereria de 841 i finalitzat el 2 de febrer de 843—¹³ va arribar a les mans del seu destinatari, per bé que hom pensa que el manuscrit que es conserva a la Biblioteca Nacional de Catalunya té lliçons i correccions que no tenen altres manuscrits, per la qual cosa sembla que és una còpia revisada a partir d'un text més antic que podia molt bé derivar del que havia rebut Guillem i que potser portava a sobre quan va morir decapitat, a Barcelona, l'any 850.

Sigui com vulgui, Duoda —per títol nobiliari, comtessa de Barcelona i de Septimània— es perfila com una dona que es veu abandonada pel marit, amb residència forçada a Usès, sola, sense els seus fills, que li són arrabassats. El primogènit —Guillem, nascut l'any 826— fou lliurat com a ostatge a la cort, i per a ell escriu el *Manual*: «He sabut que el teu pare Bernat t'ha encomanat a les mans del senyor rei Carles; t'exhorto que t'esforcis en aquest noble deure amb perfecta voluntat» (p. 64). Ara bé, no es pot oblidar que, el segon fill —Ber-

13. Duoda va començar a escriure el seu manual el dia 30 de novembre de 841, quan feia poc que havia donat a llum el seu segon fill, Bernat. Ara bé, quan es va trobar a punt de cloure el *Manual* —cosa que va succeir el dia 2 de febrer de l'any 843—, va escriure les paraules següents en l'apartat reservat a les èpoques de la vida del seu fill Guillem: «Tu ja has complert quatre vegades quatre anys [per tant, ens trobem més enllà de l'any 842, atès que Guillem havia nascut el 826]. Si el meu segon fill tingué igual edat [llavors només tenia un any] hauria escrit i dedicat un altre llibret dedicat a la seva persona», p. 167.

nat, nascut l'any 841, del qual emperò ni tan sols sabia el nom—, no va poder-lo criar: «Encara molt petit i abans de rebre la gràcia del baptisme, el vostre senyor i pare de tots dos, Bernat, el va fer portar a la seva presència a Aquitània, acompanyat per Elefant, bisbe de l'esmentada ciutat, i per altres fidels seus» (p. 63-64).

Aquesta situació de forçat aïllament i abandonament fa que Duoda sigui una dona autònoma i amb iniciativa que, davant l'absència dels seus per qüestions guerreres, porta una vida independent gràcies al seu patrimoni, encara que s'hagi d'endeutar i empenyorar no sols dels cristians, sinó també dels jueus. Així, Duoda es perfila com una dona d'esperit pràctic i funcional que —enmig d'un món d'homes i de guerres— vol mantenir la seva independència, que aprofitarà per escriure un manual dedicat a guiar l'educació del seu fill Guillem, de la presència del qual es va veure privada. «Sabent que la majoria de les mares en el món gaudeixen de la companyia de llurs fills i veint-me jo, Duoda, allunyada de tu, fill meu Guillem, per això, angoixada i plena de desigs d'ajudar, t'adreço aquest opuscle meu escrit en nom meu perquè el llegeixis, per tal que serveixi a la teva formació a la manera d'un espill, i m'alegraré que, encara que jo sigui absent físicament, aquest llibret present et recordi, quan el llegeixis, que has de fer per mi» (p. 55). Més endavant insisteix en els consells: «Encara que tinguis cada vegada més llibres, desitjo que t'agradi de llegir sovint el meu opuscle i que amb l'ajuda de Déu omnipotent puguis entendre'l profitosament. Hi trobaràs resumit tot el que desitgis aprendre; hi trobaràs també un mirall en el qual podràs contemplar sense vacil·lació la salut de la teva ànima, de manera que tu puguis plaure no solament al món, sinó també a qui et va modelar del fang (Gn 2,7): la qual cosa t'és totalment necessària, fill Guillem, per tal que en ambdós aspectes et comportis de manera que puguis ser útil al món i que sempre puguis plaure a Déu en totes les coses» (p. 62).

En efecte, el missatge d'aquest *Manual* que escriu Duoda en llatí pensant en el seu fill Guillem és ben clar: cal plaure Déu i el món. Encara que ens trobem enmig d'una cosmovisió teocèntrica, Duoda no oblida les coses mundanes i terrenals. Altrament, així havia de ser si tenim en compte que és una dona laica que es posa a escriure sense haver tingut una inspiració divina. Ella escriu al seu fill Guillem a manera d'un acte familiar, lliure i íntim. Naturalment, el seu escrit es basa en la Sagrada Escripura i exhortarà el seu fill a llegir (*lectio divina*) els textos bíblics i dels pares de l'Església. Tal vegada, es podria pensar en un conjunt piramidal, en el vèrtex superior del qual es trobaria Déu, després hi hauria el proïsme i a continuació les qüestions de conducta personal, per bé que l'objectiu final és la salvació de l'ànima i del cos del seu fill. De fet, el *Manual* consta d'onze capítols o llibres amb setanta-tres paràgrafs de des-

igual longitud que persegueixen un mateix objectiu: que Guillem observi una bona conducta que el faci virtuós i s'allunyi dels vicis i dels errors per tal que arribi a ser un home perfecte. «Feliç aquell home que, per la gràcia dels seus mèrits, caminant encara per la terra, evita, amb el seu peu, el fang i el llot. I ja té el seu nom inscrit en el regne del cel» (p. 144).

Quan hom llegeix aquest *Manual* rememora aquelles paraules d'Ortega y Gasset quan atribuïa a la dona el paper civilitzador en aquell món violent de l'alta edat mitjana. Així es pot dir que encara que aquell món restava allunyat de les normes de la cavalleria, Duoda fa camí en aquest sentit. Al final de l'obra, Duoda situa la relació mare-fill en els mateixos termes de dama-cavaller: Guillem és el cavaller de la seva mare, fins l'extrem que Duoda disposa l'epitafi que vol per a la seva tomba: «Qui llegirà un dia aquest *Manual* que tu llegeixes, que mediti, també ell, aquestes paraules que vénen a continuació i m'encomani al perdó de Déu com si jo ja fos enterrada» (p. 174).

En definitiva, aquest *Liber manualis* constitueix el document i el testimoni d'una dona que pren decisions i actua, que té iniciativa i escriu. I això en un món patriarcal i androcèntic en què Duoda es va veure, per causa de la guerra, separada del marit i allunyada dels seus fills. Ara bé, Duoda està sola, però no se sent sola, sinó envoltada de les seves lectures i dels seus pensaments d'amor maternal, la qual cosa li va permetre transmetre als seus fills i a nosaltres un missatge de salvació, més enllà dels condicionants i de la violència que es podia exercir sobre ella i al seu voltant. Per això, potser, la seva veu de dona laica ha estat pràcticament l'única que ha arribat fins avui.

Conrad Vilanou i Torrano

ESCUADERO, A.; VILANOU, C. [coord.]. *Doctor Alexandre Sanvisens Marfull, pedagog i pensador*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2005. (Homenatges; 25)

Tots sabem que al doctor Alexandre Sanvisens Marfull (1918-1995) no li agradaven els homenatges, perquè lluny d'entendre la cultura com a espectacle, va ser un home discret i estudiós, com escau a algú que en tantes coses va seguir les petges dels savis humanistes. L'abast del seu saber va ser certament enciclopèdic. A grans trets, podem dir que la figura de Leonardo da Vinci va presidir sempre la seva activitat intel·lectual impulsada per l'honestetat, la senzillesa i el compromís en la formació i millora de la joventut. Ben mirat, va conrear molts camps del coneixement al marge de barreres i fronteres. Ell mateix els havia classificat en cinc grans àrees temàtiques: teòrica i filosòfica, so-

ciològica, comparativa, sistemicocibernètica i històrica, diversitat i amplitud que confirma —tal com assenyala l'aforisme de Terenci— que res humà li era aliè (*Nihil humani a me alienum puto*).

Val a dir que aquest no és el primer llibre dedicat a la memòria i el record del professor Sanvisens. Cal recordar el llibre titulat *Homenaje al profesor Alexandre Sanvisens* (Barcelona: PPU, 1989), coordinat pels professors B. Delgado i M. Lluïsa Rodríguez, que aplegava treballs que provenien de diferents universitats de l'Estat. No ha d'estranyar aquest reconeixement dels seus deixebles i amics, si tenim en compte que el doctor Sanvisens mai va tenir un no per a ningú: el seu tarannà sempre fou obert, mantingué en qualsevol circumstància un esperit amatent i oferí a tothom una amistat franca.

El volum que ara tenim a les mans pretén donar una visió general del pensament del doctor Sanvisens sota la doble perspectiva de la pedagogia i del pensament, aspectes que si bé idealment es poden destriar com si fossin dos àmbits estancs i dividits, el cert és que en el seu cas constitueixen un sol camp temàtic imbricat mútuament i recíprocament perquè —en darrer terme— en el seu univers tot es dóna d'una manera relacional i connectada, al marge de qualsevol temptació segregadora i atomitzadora. Tant és així que el doctor Sanvisens mai va separar el pensament de l'educació, la raó teòrica de la raó pràctica, la reflexió de l'acció, o el que és el mateix, la filosofia de la pedagogia. Si la seva primera vocació fou filosòfica, la seva darrera i última preocupació sempre fou pedagògica: el seu mestre Tomàs Carreras i Artau ja havia dit —en una actitud certament socràtica— que el filòsof és l'educador per excel·lència.¹⁴

Entre les col·laboracions que s'apleguen en aquest llibre remarcuem el treball del seu fill, Alexandre Sanvisens Herreros, autèntic marmessor de la memòria del seu pare i que, en aquesta ocasió, ens ofereix a tall d'introducció un magnífic estudi en què es combinen sàviament els aspectes personals i els intel·lectuals, els familiars i els professionals. Filosofia i vida, arbre de la ciència i arbre de la vida es donen en perfecta simbiosi en aquest acurat treball escrit amb una veritable pietat i devoció filial. A continuació segueixen diversos treballs que tot seguit detallem: *El professor Alexandre Sanvisens i el deïxant de la tradició filosòfica catalana* (Conrad Vilanou Torrano); *Alejandro Sanvisens y los médicos-filósofos* (Ángel C. Moreu Calvo); *El doctor Sanvisens i la pedagogia* (Jaume Trilla Bernet); *Alexandre Sanvisens i la pedagogia comparada* (Ramona Valls Montserrat); *Alexandre Sanvisens: pensador i mestre de pedagogs* (Miquel

14. També l'any 2005 ha aparegut el text del doctor Alexandre Sanvisens titulat *Don Tomàs Carreras Artau, patrici gironí*, publicat dins la col·lecció Eusebi Colomer que edita la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull i del qual donem notícia bibliogràfica en aquest mateix número de la revista.

Martínez Martín); *Sanvisens, ànima de la nostra Facultat de Pedagogia* (Josep Maria Quintana Cabanas); *Que veinte años no es nada: Alejandro Sanvisens y la transición pedagógica en España* (Avelina Escudero Royo i Claudio Lozano Seijas); *Des del record i l'estima* (Antoni J. Colom Cañellas); *Al doctor Sanvisens: Record i paisatges educatius* (Antoni Petrus Rotger); *Ensenyaments informals del doctor Sanvisens* (Josep M. Puig Rovira i Jaume Trilla Bernet); *Alexandre Sanvisens y la comunidad científico-pedagógica catalana* (Agustín Escolano Benito); *Descubro y encuentro, reflexiono, contraste y comparto, mantengo y admiro al profesor Alejandro Sanvisens Marfull* (José Fernández Huerta); *Diálogo con el amigo Alejandro Sanvisens* (Ricardo Marín Ibáñez), i *Biobibliografía del doctor Alexandre Sanvisens Marfull* (Conrad Vilanou Torrano).

La intenció dels coordinadors d'aquest llibre —els professors Avelina Escudero i Conrad Vilanou— ha estat que la memòria del doctor Alexandre Sanvisens Marfull no s'esvaeixi amb el pas dels anys, tal com malauradament ha succeït sovint amb altres professors que ens han precedit. Per això, en aquesta ocasió —i a banda dels treballs que es publiquen sobre la seva vida i obra— s'inclouen alguns escrits del mateix professor Sanvisens. En aquesta direcció, es recupera el text corresponent a les dimensions humanes que ara feliçment veu la llum per primera vegada en la seva versió completa, perquè —tal com explica el seu fill— aquest text sobre *Las dimensiones del hombre* va ser elaborat en dos moments de la vida personal del doctor Sanvisens ben significatius. El primer moment data de l'any 1962 quan havia assumit perfectament la importància de la cibernètica i viatjava als Estats Units després d'una intervenció televisiva que va determinar la invitació per les autoritats diplomàtiques americanes. El segon prové de l'any 1994, quan en una mena de recapitulació vital s'enfrontava amb la darrera i definitiva pregunta: la transcendència humana, és a dir, la relació amb el més enllà.

Altrament, s'inclou un text breu sobre la nostra trajectòria pedagògica, escrit l'any 1978 amb motiu de la publicació de la *Guia didàctica per a l'investigador de la història de la pedagogia catalana*, eina per fomentar els estudis històrics referits bàsicament a la nostra tradició pedagògica que va promoure el Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona, que llavors dirigia el doctor Buenaventura Delgado Criado. Val a dir que en la preparació d'aquella *Guia didàctica* van participar les persones que es dedicaven en aquell moment a l'ensenyament de la història de l'educació, disciplina que el doctor Sanvisens també havia conreat a bastament. No endebades aquell Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació es va fusionar l'any 1987 amb el Departament de Pedagogia Sistemàtica que el doctor Sanvisens va dirigir durant molts anys, bo i donant lloc a un nou departa-

ment universitari, el de Teoria i Història de l'Educació, que ara ha promogut aquest llibre.

Com es podrà comprovar, el doctor Sanvisens mai va defugir cap problemàtica, perquè en darrer terme qualsevol qüestió humana mereixia la seva atenció, estudi i consideració. Ara, quan els vents postmoderns foragiten de la universitat aquell ideari d'estudi rigorós i pacient que proclamava Humboldt a Berlín l'any 1810, quan la pedagogia entesa com a saber globalitzador és anorreada per una performativitat tecnològica que només busca l'èxit i l'eficàcia, quan el professorat universitari sovint cau en la temptació de convertir la docència en un pur espectacle mediàtic, quan l'excel·lència es mesura quantitativament segons uns paràmetres que minusvaloren l'escalf humà de la docència vocacional i compromesa, la figura del doctor Alexandre Sanvisens Marfull pot constituir un inequívoc punt de referència no només per a ara, sinó també —i això és el més important— per al nostre futur universitari.

Ramona Valls i Montserrat

FERNÁNDEZ LUZÓN, A. *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2005. [Pròleg de Salvador Claramunt]

En ocasió de celebrar-se l'any 2005 el 555 aniversari de la seva fundació legal pel rei Alfons el Magnànim, la Universitat de Barcelona ha publicat aquest treball sobre la seva història que té el seu origen en una tesi doctoral dirigida pel professor Ricardo García Cárcel i defensada a la Universitat Autònoma de Barcelona el mes de març de 2003. En una primera aproximació, podem dir que ens trobem davant d'una meticulosa obra que analitza de manera detallada la fundació, la vida interna i el funcionament de la Universitat de Barcelona, la qual —tot i les dificultats que va viure en els seus inicis— es va convertir en un referent per a la política, la societat i la cultura catalanes de l'edat moderna. Encara que aquesta investigació estigui centrada en la Universitat barcelonina, el seu contingut transcendeix els límits estrictes d'una institució particular atès que la seva problemàtica i idiosincràsia se situa en un context més global que afecta tot el panorama universitari europeu i, molt especialment, peninsular. No debades, l'autor ha intentat reconstruir la història general de la Universitat de Barcelona d'acord amb una lògica que ressalta la seva imbricació amb els poders públics, els aspectes institucionals i econòmics, l'activitat docent, els moviments culturals de l'època (per exemple, l'erasmisme), variables que en el cas barceloní sempre van anar a remolc de la iniciativa municipal o de l'església local.

El llibre està estructurat en quatre grans apartats, el primer dels quals es dedica a l'estudi dels orígens de la Universitat (1401-1559) i s'incideix en el precedent medieval amb els antecedents dels projectes de Martí l'Humà i Alfons el Magnànim. S'ha de recordar que des de l'any 1300 existia l'Estudi General de Lleida, que es va convertir en el centre neuràlgic de la vida universitària catalana, fins a l'extrem que la seva influència va dificultar i retardar la creació de nous establiments similars a la Corona d'Aragó. Així, la Universitat de Barcelona va tenir una gestació llarga i complexa, a la qual cosa s'ha d'afegir que els enfrontaments entre els diversos poders interessats en la seva erecció i control (monarquia, Església i municipi) van entorpir les diferents iniciatives per a l'obertura d'un nou Estudi General. Malgrat que des de 1401 la ciutat disposava d'un Estudi de Medicina i Arts, fundat per Martí l'Humà, aquesta universitat amb només dues facultats va trobar molts obstacles per desplegar la seva activitat docent. Entre aquests impediments, cal destacar l'actitud del municipi barceloní, que no estava disposat a acceptar l'autonomia de la corporació dels metges i anhelava organitzar amb total llibertat els estudis superiors. Altrament, l'organització dels estudis medievals de signe gramatical i humanístic segons la tradició del *trivium* no interessava gaire a una ciutat que desitjava accentuar la seva condició marítima i comercial.

Tot amb tot, l'any 1450 —forçat per la crisi demogràfica i econòmica—, el Consell de la ciutat va modificar la seva política universitària i va aconseguir d'Alfons el Magnànim un privilegi concedit el 3 de setembre d'aquell any que va permetre fundar un Estudi General amb totes les facultats. Es pot dir que l'actitud no intervencionista del monarca va fer que les autoritats municipals exercissin el seu control sobre el nou establiment per bé que la ciutat de Barcelona, per manca de cabals, no va ser capaç de finançar la seva universitat, que no es va posar en funcionament fins ben entrat el segle XVI. A pesar del privilegi reial de 1450, i davant les dificultats que van sorgir, les autoritats municipals van concentrar els seus esforços a potenciar les escoles d'arts, que, en unir-se amb l'Estudi de Medicina l'any 1507, van constituir un nucli del qual sorgiria la futura Universitat l'any 1559. En efecte, el 29 de novembre de 1507 els consellers de la ciutat van promulgar uns estatuts que prohibien les escoles privades i ordenaven la unificació de totes les escoles d'arts en l'*Studi de les arts liberals*, que, d'acord amb privilegis anteriors, havia de ser presidit pel canceller de l'Estudi de Medicina. De fet, els estatuts de 1507 van significar la unió de les escoles d'arts amb l'Estudi de Medicina, situació que va inaugurar una etapa d'estreta col·laboració entre la universitat dels metges i el Govern municipal, de manera que es va aplegar en una única institució acadèmica el fins llavors fragmentari i heterogeni panorama educatiu existent a la ciutat. Tant

és així que en assumir en solitari el finançament de l'Estudi d'Arts l'any 1507, el Govern municipal es va assegurar el control de la institució acadèmica i es va arrogar la facultat d'aprovar els reglaments escolars i anomenar els catedràtics. Així, l'*Studi de les arts liberals*, sorgit l'any 1507, va funcionar a manera de facultat d'arts de l'Estudi de Medicina i es va convertir en l'embrió de la futura Universitat, que es posaria en marxa, finalment, l'any 1559.

De tot aquest procés, destaca el fet que la Universitat barcelonina fou una iniciativa del seu Ajuntament i no del poder reial o pontifici, circumstància que va fer que es configurés una universitat típicament municipal, sostinguda econòmicament per la ciutat i governada pels seus representants polítics. En constituir un veritable paradigma d'universitat municipal, l'Estudi General de Barcelona va seguir la pauta marcada pels centres més prestigiosos de Castella (Salamanca, Alcalá i Valladolid), de la Corona d'Aragó (València) i del sud de França (Tolosa i Montpeller). La municipalització del sistema educatiu va reportar alguns avantatges, com la seva independència respecte al poder monàrquic, però també va suposar inconvenients ja que es va limitar l'autonomia de la institució acadèmica que, així, va quedar supeditada als vaivens polítics i a la hisenda municipal. En aquest ordre de coses, una de les constatacions que fa l'autor d'aquesta brillant monografia revela la constant dialèctica que es va donar entre el gremialisme universitari —herència sens dubte de l'època medieval— i l'intervencionisme municipal favorable als interessos de les classes dirigents urbanes. La lluita entre ambdós poders —l'universitari i el municipal— va propiciar sovint el descontrol administratiu, les corrupcions en la provisió de càtedres, enfrontaments entre els professors i les autoritats municipals, sense oblidar la conflictivitat estudiantil, sempre difícil de frenar.

Queda clar, doncs, que la pobresa de les rendes i la precarietat van marcar els primers anys de vida d'aquell Estudi d'Arts, de manera que es van llogar diferents locals fins a la construcció d'un edifici específic durant el període comprès entre els anys 1536 i 1539. També es van donar un seguit de dificultats per ampliar el número de càtedres i incorporar les que corresponien a les facultats superiors, per la qual cosa l'ensenyament del grec no es va obrir fins l'any 1544 i el de la teologia, fins l'any 1547. Endemés, la penúria econòmica va obligar —llevat d'algunes excepcions— a recórrer a l'endogàmia i a contractar professors que s'avinguessin a cobrar sous ben minsos. Tampoc s'ha de perdre de vista que, a través de les oligarquies del poder municipal, l'Estudi General es va configurar des dels seus primers passos com una institució elitista que va restar tancada a les classes socials menys poderoses de la ciutat, que no podien salvar la barrera que suposava l'alt cost dels estudis.

Al llarg del període fundacional destaca la data de 1533, que ha estat considerada tradicionalment com l'any de l'erecció de la Universitat de Barcelona. En realitat, el que va succeir fou que llavors es va donar una conjuntura propícia, atès que l'emperador Carles V va confirmar els privilegis anteriors, conjuntura que va animar el Govern municipal a tirar endavant el projecte de fundar una universitat completa. Així, el 8 d'agost de 1536, després de consultar les jerarquies eclesiàstiques i alguns notables de la ciutat, es va decidir iniciar la construcció d'una casa per a l'Estudi General en el tram superior de les Rambles, que, per aquest motiu, va rebre el nom de les Rambles dels Estudis. En aquest sentit, el 17 d'octubre de 1536 es va convocar a tots els barcelonins per tal que l'endemà —diada de Sant Lluc— tothom assistís a la col·locació solemne de la primera pedra de la casa i capella de l'Estudi General, la construcció del qual havia estat decidida per mutu acord entre els consellers municipals i el capítol catedralici. Les dificultats econòmiques per portar a bon terme les obres van ser moltes, per bé que l'edifici, de modestes proporcions, va ser aixecat ràpidament i el dia de Sant Lluc de l'any 1539 obria les seves portes per iniciar el nou curs. El 4 de novembre d'aquell any, els estatuts de l'*Studi general novament edificat* disposaven que tots els lectors i estudiants s'inscrivessin en la matrícula, a la vegada que es prohibia qualsevol tipus d'ensenyament fora de l'estudi, amb l'excepció de les lectures destinades als religiosos que es feien en els monestirs. Amb tot, s'ha de destacar que llavors es va reincorporar l'Església al govern de l'Estudi General, circumstància que es pot explicar, d'una banda, per la seva contribució econòmica a les despeses de la institució i, per altra banda, perquè la seva protecció resultava imprescindible en un moment en què augmentava la persecució inquisitorial contra els erasmistes. A més, com fos que els consellers es renovaven cada any, van ser els clergues qui més van influir en l'administració i configuració del quadre de professors, durant el període comprès entre 1544 i 1559.

Enmig d'aquests anys, el 9 d'octubre de 1544 els consellers van sotmetre a l'aprovació del Consell de Cent unes noves ordenances amb la intenció de solucionar els problemes econòmics i contractar doctes catedràtics en llengües llatina i grega. Fou llavors quan es va decidir impulsar, amb la participació i col·laboració de l'Església, un programa renaixentista dels sabers que es basava en la revalorització dels *studia humanitatis*, la creació de tres càtedres de gramàtica i dues de retòrica i grec, alhora que s'aprofundia en els canvis introduïts durant els anys precedents en el currículum d'arts. A la reforma en humanitats i filosofia, es va afegir la institució d'una Càtedra de Teologia, que si bé no es va dotar fins l'any 1547 responia al propòsit no oblidat d'erigir una universitat amb totes les facultats. Seguidament, durant el curs 1551-1552 el

municipi va sufragar per primera vegada tres càtedres de medicina, de manera que, a poc a poc, es va afaïçonar el projecte d'establir una universitat completa, la qual cosa significava constituir una Facultat d'Arts, una de Medicina, una de Lleis i una de Teologia.

Naturalment, en una recensió no podem donar notícia detallada de tots els aspectes que aborda un llibre ambiciós com el que tenim a les mans. En qualsevol cas, sí que podem recordar que a més d'analitzar el funcionament de l'Estudi d'Arts i el procés vers la fundació de la Universitat completa l'any 1559, l'autor passa revista a l'evolució dels primers sabers i doctrines, amb especial èmfasi en la incidència de l'humanisme del Renaixement (Nebrija, Erasme). És probable que l'ús de la gramàtica de Nebrija en les escoles de Barcelona es remunti a l'any 1497, encara que no apareix esmentat en els reglaments escolars. Altrament, en pocs centres universitaris espanyols la influència de l'Erasme llatí va ser tan prolongada com a Barcelona, on mitjançant el recurs a les expurgacions, o bé silenciament el nom de l'autor, els textos escolars de l'humanista holandès van evitar les prohibicions inquisitorials i van mantenir la seva vigència al llarg de tot el segle XVI. En qualsevol cas, l'Estudi d'Arts que va constituir l'embrió de la futura Universitat només va impartir fins a l'any 1544 l'ensenyament de gramàtica i de filosofia.

Sigui com vulgui, els estudiants barcelonins van començar a familiaritzar-se amb l'erasmisme a partir de 1526, fins al punt que aquesta influència va deixar la seva empremta en els humanistes locals i forans que van passar per aquell Estudi General. Altrament, aquest ambient intel·lectual va afavorir l'expansió d'una Facultat d'Arts que, com hem vist, va adquirir categoria universitària l'any 1507 en fusionar-se amb l'Estudi de Medicina prèviament existent. Tot i que la Facultat d'Arts ocupava un lloc secundari respecte a les facultats majors de Teologia, Dret i Medicina, que eren les que donaven prestigi als estudis, val a dir que a poc a poc es van consolidar en el context universitari de l'edat moderna. Si fins llavors impartien matèries derivades del *trivium* i *quadrivium* medievals, aviat van accentuar la seva dimensió filosòfica, que va seguir les discussions pròpies de l'època sobre l'hegemonia de les diferents escoles (tomista, escotista). Encara que els estatuts de 1508 reflecteixen una certa influència del model parisenc que permetia el pluralisme de les diferents escoles, la intervenció dels alumnes en l'elecció dels autors i la celebració de disputes públiques (sabatines), durant la segona meitat del segle XVI el domini de l'aristotelisme fou absolut.

La segona part del llibre, precedida per una introducció on es repassa l'evolució de les universitats en els inicis de l'edat moderna, atén a l'anàlisi de l'estructura jeràrquica, administrativa i el finançament de la vida universitària, amb referències específiques a les universitats de la Corona d'Aragó, per

bé que la centralitat sempre l'ocupa la Universitat de Barcelona. En qualsevol cas, queda clar que la Universitat barcelonina va estar mancada de suport financer de la corona i va tenir escasses ajudes de l'Església local, de manera que va haver de sobreviure amb aportacions municipals. Aquest condicionament va reforçar la subordinació de l'Estudi General al Govern municipal, que va designar les autoritats acadèmiques i el professorat i va actuar com a màxima instància legislativa i governativa. En aquest sentit, el cas barceloní palesa com les estratègies de control per part de l'Ajuntament van restringir l'autonomia de la Universitat, que sempre es va mostrar aquiescent amb el poder municipal. No obstant això, la gradual imbricació de professors i doctors —sobretot juristes i metges— amb les classes dirigents urbanes va impulsar l'aparició d'un corporativisme gremial que va aconseguir afermar-se davant la pressió externa del poder polític. Ambdós grups de poder —l'acadèmic i el polític— van acabar per consolidar, emperò, un acomodament que va garantir la conservació dels seus privilegis, cosa que va suposar en alguns moments una rèmora per a la introducció d'innovacions, ja que un dels objectius cabdals de l'Estudi no era altre que la formació d'unes elits necessàries per a la conservació del poder polític i religiós, primer de la ciutat i, més tard, de tot Catalunya.

En la tercera part del llibre es descriu el règim docent i les característiques dels diferents sabers. En aquesta direcció es pot afirmar que l'ensenyament de gramàtica, retòrica i grec va assolir un alt nivell gràcies a la vàlua dels cate-dràtics. La docència, sobretot, de Pere Joan Nunyes va contribuir a formar diverses generacions de brillants llatinistes i va elevar els estudis hel·lenístics a un nivell sense parió a l'Espanya de l'època. No es pot dir el mateix pel que fa a l'hebreu, puix els recels de la Inquisició i la manca de professors competents va fer que sovint es deixés d'impartir. Amb relació a l'ensenyament de lleis es constata que les baixes retribucions i la provisionalitat dels càrrecs docents va fer que per a molts juristes l'ensenyament fos una ocupació transitòria i complementària a l'exercici de l'advocacia, a l'espera d'assolir llocs més destacats a les magistratures reials, la Generalitat, el Consell de Cent o l'Església. Tal situació va determinar la deserció de molts estudiants vers altres ciutats, per la qual cosa molts juristes destacats dels segles *xvi* i *xvii* es van formar en universitats no catalanes.

Pel que fa a la Facultat de Medicina es pot dir que es va beneficiar de l'existència de l'antic Estudi fundat per Martí l'Humà l'any 1401, que es va convertir en el principal centre de saber mèdic en la Catalunya dels segles *xvi* i *xvii*. A més a més, va participar —menys emperò que a València— dels principals moviments renovadors de la medicina europea: des de l'humanisme mèdic i l'anatomia de Vesali fins a la cirurgia pràctica i la nova botànica mèdica. Si

l'any 1559 la Universitat disposava només de tres càtedres mèdiques, l'any 1567 ja en tenia cinc, que van passar a sis l'any 1572, a set l'any 1576 i a vuit l'any 1586. La creació d'una càtedra dedicada a l'ensenyament de la cirurgia prové de 1562, una data anterior a la creació del partit de cirurgia a Salamanca (1566) i a les càtedres de cirurgia d'Alcalá i Valladolid (1599).

Aquesta situació va ser estimulada per la vinculació de la Facultat amb l'Hospital de la Santa Creu, de manera que el suport de l'Ajuntament als professionals formats a la Universitat va arraconar els sanadors que responien a un model antic de llibertat d'ensenyament, segons el qual transmetia el saber mèdic aquell qui el posseïa. L'alt grau d'acceptació social dels professionals (metges, cirurgians i apotecaris) avalats per la Universitat confirma que la Facultat de Medicina —que va establir l'any 1567 una càtedra dedicada a Hipòcrates per tal d'estudiar els textos del *Corpus Hippocraticum* amb el mateix rigor que s'aplicava a l'estudi d'Aristòtil— va saber donar una resposta satisfactòria als problemes del manteniment de la salut o la curació de malalties en una ciutat com Barcelona que, durant el segle XVI, havia assolit un alt grau de desenvolupament econòmic i demogràfic. Altrament, la inclusió dels metges en els òrgans de govern de la ciutat —que controlava la Universitat— va servir per confirmar una posició de privilegi de la qual estaven mancats els col·legues d'altres ciutats que no influïen tant en el control universitari.

Amb relació a la Facultat de Teologia, la Universitat de Barcelona no ocupa un lloc destacat si més no des d'un punt de vista de la producció literària. Molts dels seus professors es van dedicar amb més entusiasme a la docència que no pas a la producció de llibres, encara que la rica col·lecció de manuscrits existent en els arxius barcelonins demostra que la producció d'obres de moral pràctica (manuals de confessors, tractats de virtuts i vicis, sermonaris) fou considerable. Tampoc convé perdre de vista que llavors la prèdica era considerada com la millor manifestació de la formació teològica, atesa la seva importància com a mitjà de propaganda i adoctrinament. En general, els professors de la Facultat de Teologia que van gaudir de la protecció municipal semblava que estiguessin més preocupats per prosperar en les institucions eclesiàstiques que pel progrés de la ciència teològica, que ocupava un lloc de privilegi en la jerarquia dels sabers d'una societat teocèntrica. En conseqüència, els teòlegs d'aquell moment —impressionats per l'estudi de la *Summa Teològica* de sant Tomàs— es veïen immersits en un debat continu sobre temes com la naturalesa de l'ésser humà, les relacions entre l'Església i l'Estat, i la moral privada i pública. I tot això en un moment en què es va preparar el camí de la Contrareforma, que va obligar els professors de teologia a preservar l'ortodòxia i a defensar el prestigi de l'escolàstica, en una Facultat dominada pel poder eclesiàstic. Malgrat

tot, s'ha de dir que la Universitat de Barcelona —situada en un lloc perifèric i allunyada dels grans establiments universitaris de Castella— es va lliurar de l'autoritarisme reial que van haver de suportar altres universitats, com ara Salamanca. Amb la defensa de Ramon Llull que va fer Lluís Joan Vileta en el Concili de Trento, Barcelona va irrompre en l'escena religiosa europea amb un protagonisme inaudit, fins al punt que va forçar el papat a adoptar una posició de tolerància vers el lul·lisme i a retirar de l'índex de llibres prohibits les obres lul·lianes.

Finalment, la quarta part del llibre realitza una anàlisi sociològica del personal universitari, tant dels professors com dels estudiants. En aquesta direcció, s'aprofundeix en la projecció política dels catedràtics, el sistema de nomenaments amb la incidència de la neteja de sang i en els requisits i el cost de les graduacions. Pel que fa a la població estudiantil —en no conservar-se els llibres de matrícules—, es pot deduir indirectament a través dels llibres de graus. Així, entre 1559 i 1600 es van graduar 1.843 batxillers (1.618 a la Facultat d'Arts, 53 a la de Medicina, 97 a la de Teologia i 75 a la de Dret) i es van doctorar un total de 157 persones (64 a la Facultat d'Arts, 50 a la de Medicina, 27 a la de Teologia i 16 a la de Dret). Tot fa pensar que predominaven els estudiants que pertanyien a grups socials acomodats: petita noblesa, burgesia urbana i pagesos rics, encara que el marc estatutari impedia o reduïa a la mínima expressió la participació dels estudiants en el govern de la Universitat.

No es tractava, en qualsevol cas, d'una població estudiantil important, si més no de caràcter menor, de manera que no es pot aplicar al cas de la Universitat de Barcelona els plantejaments de Richard Kagan pel que fa a les universitats de Castella, això és, que van viure una revolució educativa al segle XVI.¹⁵ Tot amb tot, el conflicte protestant i la pragmàtica de 1568, que prohibia als naturals de la Corona d'Aragó estudiar a l'estranger, van frenar temporalment el transvasament d'alumnes vers les universitats del sud de França, encara que no van tallar la marxa d'estudiants vers Lleida, Osca, Salamanca, Bolonya i, a partir de les primeres dècades del segle XVII, de bell nou vers Tolosa de Llenguadoc. Tanmateix, a mitjan segle XVI, l'Estudi barceloní constituïa ja un centre innovador en el panorama cultural de la Catalunya de l'època, característica que va mantenir fins al seu trasllat a Cervera, enfront del tradicionalisme de la Universitat de Lleida. Contràriament al que sovint s'affirma, Barcelona figura entre les poques universitats espanyoles del segle XVI que van tenir una càtedra de matemàtiques i astrologia, ensenyaments que van gaudir d'un bon nivell a la Ciutat Comtal.

15. R. L. KAGAN, *Universidad y sociedad en la España moderna*, Madrid, Tecnos, 1981.

A tall de cloenda, podem dir que en un procés històric de llarga duració, com va proposar Braudel, l'autor d'aquest llibre apunta que la creació de la Universitat de Cervera com a única de Catalunya, l'any 1717, més enllà del càstig imposat per Felip V després de la Guerra de Successió, ha d'inserir-se en els projectes reformistes que, als dos segles anteriors, ja propugnaven concentrar l'oferta docent en una única universitat. Des d'aquesta perspectiva, es poden entendre els esforços que va fer la Universitat de Barcelona durant el segle XVII per tal d'impedir que altres estudis, com els de Vic o el de Solsona, ampliessin la seva oferta acadèmica per por de reduir la matrícula estudiantil barcelonina. Tot i les dificultats viscudes per la Universitat de Barcelona durant el segle XVI —els anys de la seva erecció i consolidació definitiva—, sembla clar que la seva creixent superioritat cultural s'havia d'imposar amb el pas del temps perquè el segle XVII no fou per a aquesta institució una època de crisi. Per tot plegat, aquest establiment universitari —que felixment ara disposa de l'excel·lent i documentada monografia que presentem— constitueix un model paradigmàtic d'universitat municipal propi de la Corona d'Aragó i d'algunes ciutats italianes.

Conrad Vilanou i Torrano

FIGUERAS I SABATER, A. *Història de la FNEC: La Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya de 1932 a 1986*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.

L'autor d'aquest llibre és un jove químic —Arnau Figueras i Sabater— que durant els seus anys de formació universitària va pertànyer a la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya, ja en època democràtica. Gràcies a aquesta militància, Arnau Figueras es va assabentar que l'associació a la qual pertanyia s'havia fundat als anys trenta, fet que el va motivar a organitzar una exposició sobre els seixanta anys de la FNEC. Foren quatre anys llargs de recollida de dades i entrevistes, després dels quals es va realitzar una exposició durant el mes de març de 1994 al vestíbul de la Universitat de Barcelona, gràcies a la col·laboració de la Universitat i del llavors vicerector d'estudiants doctor Jaime Rodríguez Pascual, i de la Generalitat de Catalunya, mitjançant el ja tristament traspasat Ramon Juncosa, aleshores director general d'Afers Interdepartamentals.

S'ha de dir que aquest llibre presenta a tall d'introducció una sèrie d'escrits que corresponen a diferents dirigents de la FNEC històrica, com ara Eduard Ferrer, president, quan només tenia divuit anys, de l'associació entre abril de 1935 i abril de 1936; Miquel Siguan, secretari general de la FNEC l'any 1937;

Heribert Barrera, secretari general de la FNEC a França durant l'exili, i Josep M. Ainaud de Lasarte, secretari de la FNEC a la clandestinitat durant el període 1946-1952. Així mateix, s'hi inclou un apèndix documental que aplega articles, actes, informes, disposicions, notes i gasetilles de periòdics, etc., material referit especialment a l'etapa de la Guerra Civil (1936-1937). Tot plegat forneix un llibre que es troba a mig camí entre el record personal d'alguns protagonistes de la FNEC i l'estudi històric, per bé que en conjunt podem dir que ens trobem davant d'un llibre d'història que repassa de manera descriptiva el moviment estudiantil català al llarg del segle xx. No endebades, Eduard Ferrer reconeix que «fórem una generació que tingué el dubtós privilegi de viure de cap a cap tot el segle xx» (p. 11). Es pot afegir que quan va sorgir la FNEC —durant el curs 1931-1932—, la Universitat de Barcelona encara presentava una estructura clàssica, d'origen liberal, organitzada al voltant de cinc facultats: Ciències, Medicina, Farmàcia, Filosofia i Lletres i Dret. Aquestes cinc facultats eren les que impartien classes de les cinc carreres universitàries, a les quals es podia afegir l'ensenyament d'Agricultura, que era l'única escola especial amb categoria d'universitària. Al marge d'aquestes carreres, n'hi havia d'altres de secundàries, mirades amb certa displicència pels estudiants: Comerç, Magisteri i Belles Arts. Els peritatges industrials eren vistos amb respecte, però no amb més consideració. El conjunt no devia passar dels tres mil alumnes que s'aplegaven —llevat els estudiants de medicina— a l'edifici històric de la plaça de la Universitat, amb una presència majoritària de nois, ja que, de noies, sols n'hi havia de manera abundosa a Lletres.

La FNEC va aparèixer en l'escena universitària a finals de l'any 1931, poc després de la proclamació de la Segona República, per bé que les seves primeres accions no van ser públiques fins als primers mesos de l'any següent. Llavors —especialment durant la dictadura—, la Universitat s'havia polititzat molt i els aldarulls eren constants. El grup promotor de la idea fou la Secció Escolar de Palestra, presidida per Joaquim Granados, que va manifestar —des del primer moment— la voluntat de la transformació de la FUE (Federación Universitaria Escolar) de Catalunya i Balears en la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya, totalment independent de tot vincle orgànic amb cap «central» espanyola, i que havia d'englobar tots els estudiants, no sols universitaris, sinó també professionals (magisteri, comerç, etc.). Aleshores, per tenir representació als òrgans de govern de la Universitat calia pertànyer a la FUE, organització creada al gener de 1927 a Madrid. En un principi la FUE fou un fogar de catalanitat i de liberalisme, però amb l'arribada de la Segona República (1931), es declarà, si no expressament tàcita, governamental. I això fins al punt que la FUE —en l'organització de la qual havia participat Antoni M. Sbert— ja no era

la Federación Universitaria Escolar sinó que es va convertir en la Federación Universitaria Española. Pel que sembla —i aquí seguim el professor Miquel Si-guan—, el canvi va agafar per sorpresa els dirigents barcelonins de la FUE amb Jordi Maragall al capdavant.

En realitat, a la Universitat es van obrir dos bàndols entre els representants de la FUE, que tenia el suport dels germans Xirau Palau i el seu grup d'alumnes selectes (Jordi Maragall, Eduard Nicol, Salvador Espriu, Rosselló-Pòrcel), que emfasitzaven el paper de la cultura per damunt de tot deixant els valors patriòtics de banda (és el que Joan Sales a l'exili mexicà va anomenar *òrsides*) i els simpatitzants de la FNEC, que representava un corrent associatiu dins el catalanisme. De fet, la FNEC es va inserir en una tradició que ve de lluny i que es troba representada per les entitats i agrupacions següents: el Centre Escolar Catalanista, fundat el 1886; l'Associació Escolar Republicana, fundada el 1900, que presidí Francesc Layret i de la qual fou directiu Lluís Companys, i l'Associació Catalana d'Estudiants, que el 1918 organitzà el Segon Congrés Universitari Català amb la participació de J. M. Batista i Roca.

Realment el món intel·lectual era el més reticent al fet nacional, situació que els estudiants nacionalistes van intentar canviar amb la seva voluntat de catalanitzar la Universitat. Entre els dirigents de la FNEC —i a banda de Joaquim Granados— s'han d'esmentar Alexandre Cirici i Pellicer, Joan Sales, Andreu Xandri, Josep Maria Capdevila, Raimon Galí, Heribert Barrera, Pere Carbonell, etc. L'ideari de la FNEC es reflecteix en la revista *Universitat Catalana*, molt ben editada i que dirigia Delfi Escolà, que comptà amb el suport econòmic de la Generalitat de Catalunya. En un cartell d'aquella època —i que il·lustra la portada del llibre que ens ocupa— es pot veure la primera consigna de la FNEC en una mena de crida als estudiants: «La cultura redimirà la nostra pàtria. Estudiem!» (1932). Mentrestant, la FNEC va treballar per posar les bases organitzatives del Congrés Universitari d'Estudiants i Universitaris de Catalunya (III Congrés Universitari Català). Altrament, dins de la FNEC s'integraven i conviuen diferents grups i associacions, cosa que a la llarga va produir alguna tensió. En qualsevol cas, aquells foren temps d'il·lusió i esperança, amb la creació de la Universitat Autònoma (1933), però també de desencís amb la suspensió d'aquella incipient autonomia a redós dels fets del 6 d'octubre de 1934, que comportaren la supressió de la FNEC, a la vegada que els seus representants van perdre la representativitat legal i el seu local fou clausurat. Fou llavors quan van aparèixer a la Universitat els primers escamots falangistes i les batusses van començar a ser una cosa freqüent, sobretot en el bar instal·lat a instàncies del rector Bosch-Gimpera en el soterrani de l'antiga carbonera. Atès que la FNEC no volia actuar violentament contra els falangistes, es va crear el

BEN (Bloc Escolar Nacionalista), que es definia com una organització escolar dins la qual cabia tothom que acceptés el postulat següent: Catalunya Nació.¹⁶

De fet, la situació ambiental va insuflar una nova orientació al moviment estudiantil que, davant de les agressions feixistes, va assumir la necessitat d'una formació militar que apostava per la creació d'un exèrcit català. Els fets del 6 d'octubre van influir molt sobre els joves de setze a vint anys, en el sentit que es van adonar que no existia una voluntat clara de crear un exèrcit. Així, es va decidir crear les bases d'un nova força armada a partir de l'únic exèrcit que es tenia a l'abast: l'espanyol, de manera que s'intentà que el màxim nombre de joves nacionalistes hi entressin per tal d'assolir la formació acadèmica militar. Ben mirat, la funció del BEN —a més de propiciar una profunda reflexió a favor de la catalanització de la Universitat i el restabliment de l'autonomia— era actuar de força de xoc per protegir els càrrecs de la FNEC dels atacs falangistes, a garrotades si convenia. No ha d'estranyar, doncs, que quan va esclatar la Guerra Civil el 18 de juliol de 1936 entre els membres de la FNEC predominaren dues grans opcions: ingressar a l'Escola de Guerra i formar-se com a oficials de l'exèrcit —tal com feren per exemple Eduard Ferrer, Raimon Galí, Santiago Pey, Enric Moreu-Rey, etc.—,¹⁷ o entrar a les Milícies Pirinenques —les úniques que depenien directament del Govern de la Generalitat—, tal com va fer Andreu Xandri.¹⁸

Amb la mobilització militar dels seus membres més actius i adults, la FNEC es trobà mancada de dirigents amb experiència, situació que va determinar

16. Podem completar aquests aspectes amb les consideracions que Miquel Siguan va escriure en les seves particulars memòries d'estudiant: «El BEN, en canvi, era un grup minoritari amb una clara voluntat política i militant, que l'entrada dels falangistes a la universitat va convertir en protagonista principal de les lluites universitàries. Parlar de presència dels falangistes a la universitat no vol dir que el falangisme guanyés adeptes entre els estudiants de la nostra universitat, sinó més aviat que el grup que reuní al seu voltant Lluís Santamarina, escriptor d'una certa anomenada i representant de José Antonio a Catalunya, va arribar a la conclusió, no gens equivocada, que la millor manera de donar-se a conèixer i d'aparèixer a les pàgines dels diaris era entrant a la Universitat a barallar-se amb els separatistes. A partir de la “batalla del bar” els enfrontaments es van repetir amb una certa freqüència i sempre els nois del BEN eren a primera fila» (M. SIGUAN, *Els estudiants catalans i la Guerra Civil*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993, p. 15-16).

17. Els que optaren per la primera opció foren nomenats alferes al desembre de 1936, tinents al març de 1937 i alguns d'ells ascendiren a capitans al desembre de 1938. Raimon Galí en les seves *Memòries* (2004), de les quals donem compte i raó en una recensió específica en aquest mateix número de la revista, comenta el pas d'aquesta generació universitària per l'Escola de Guerra i la seva intervenció en la defensa del front de l'Ebre.

18. Sobre aquest jove líder estudiantil, fill de dos pedagogs com Josep Xandri i Leonor Serrano, que va morir durant la Guerra Civil, es pot veure R. M. TERRAFETA I BADIA, *Andreu Xandri: Mística i força*, Barcelona, Barcelonense d'Edicions, 1988.

que Miquel Siguan fos anomenat secretari general l'any 1937. Mentrestant i atesa l'obligatorietat d'afiliació sindical, la FNEC es va adherir a la UGT, encara que després dels Fets de Maig de 1937 es va separar d'aquest sindicat, per tal d'esdevenir l'entitat representativa dels estudiants catalans sense distinció de partits ni sindicats. A més, el comportament de la FNEC d'abans i després de la revolta militar li valgué el reconeixement d'entitat oficial dels estudiants, tal com es va publicar al DOGC (19 de juliol de 1937). Val a dir que la FNEC es va posar a treballar a favor de la causa republicana, en uns moments justament en què la guerra ho impregnava tot. En aquesta direcció les iniciatives van ser moltes, entre les quals destaca l'organització de les columnes sanitàries. En qualsevol cas, la FNEC continuava preocupada per les qüestions culturals i educatives, encara que tenia problemes per escollir els seus representants. Amb tot, cal anotar que es va demanar el 26 de juliol de 1936 que es nomenés el seu representant al Consell de l'Escola Nova Unificada, i no fou fins al dia 4 de novembre que fou designat Miquel Siguan per a aquest càrrec.

Naturalment la derrota de Catalunya al gener de 1939 va comportar la fi de la Universitat Autònoma i l'exili de tots aquells —professors i alumnes— que havien confiat en una universitat catalana i progressista. Les activitats continuaren a França i la FNEC va aconseguir estar representada al Congrés de la Confédération Internationale des Étudiants (CIE), celebrat el 1946 a Praga. Mentrestant, a l'interior de Catalunya la FNEC va reprendre les seves activitats en la clandestinitat l'any 1946 i va participar —dins de les seves possibilitats— en tota mena d'actes i manifestacions a favor de l'establiment de la democràcia. Finalment, l'any 1982 es començava a treballar per la seva segona legalització, cosa que oficialment es va produir l'any 1986, data en què va reiterar la seva voluntat de contribuir a la modernització i catalanització de la Universitat. Fou llavors quan, altra volta, es va sol·licitar l'ajuda i col·laboració dels estudiants, que —ultra estudiar— es van comprometre en la «revitalització de la nostra cultura i l'elevació social i política del país», paraules de J. V. Foix que van ser pronunciades en aquell acte de refundació i que encara avui són d'una total i plena vigència.

Conrad Vilanou i Torrano

GALÍ, R. *Memòries*. Barcelona: Proa, 2004.

L'aparició d'aquestes memòries no ha passat desapercebuda per a ningú. L'expresident Jordi Pujol —que les va presentar en un acte públic— no va recordar la nit del mateix dia de la presentació, davant les càmeres d'una cade-

na privada de televisió, el títol del llibre que acabava de presentar feia només una estona. Més enllà d'aquesta anècdota, la premsa va acollir la seva aparició d'una manera certament crítica, tal com feia Miquel Pairoli des de les pàgines de la revista *Presència*, en el número corresponent a la setmana del 26 de novembre al 2 de desembre de 2004, on arribà a afirmar que aquestes memòries on tot fluïxja són plenes d'errors i oblots. No tan dur va ser el judici que Jordi Galves feia d'aquesta obra des de les pàgines del quadern cultural de *La Vanguardia*, corresponent al dia 15 de desembre de 2004, on manifestava que aquestes *Memòries* són un text del major interès per al coneixement de la nostra història recent, per bé que aquest comentarista no va acabar d'entendre els retrets que Galí fa a la trajectòria de Marta Mata i de Rosa Sensat per haver buidat «la pedagogia del pare —Alexandre Galí— de tots els seus valors morals i cívics» (p. 184). Es pot dir sense embuts que aquests retrets tenen —segons el parer de Raimon Galí— una justificació en els diferents fraus que, especialment durant l'últim terç del segle xx, han allunyat —amb el suport dels idearis polítics més diversos i amb el dels descobriments científics— l'home de Déu, és a dir, de la transcendència religiosa.

S'ha d'advertir que quan es publiqui aquesta recensió —s'escriu a l'estiu de 2005— haurà passat més d'un any des de la seva redacció i ens trobarem a les acaballes de 2006, si tot va bé i les coses no es torcen. Llavors, possiblement, el comentari d'aquest llibre ja no tindrà gaire actualitat, però —ni que sigui a tall de descàrrec de consciència— també donarem la nostra opinió després d'haver llegit —de cap a peus— aquestes polèmiques i controvertides *Memòries*. D'entrada s'ha de dir que la lectura d'aquest llibre es pot completar amb una altra novetat bibliogràfica. Ens referirem a la *Història de la FNEC*, d'Arnau Figueras (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005), llibre del qual també donem notícia en aquest mateix número de la revista. Amb tot, hem cregut més convenient fer les recensions per separat, encara que és obvi que Raimon Galí —un dels primers líders de la FNEC en els temps de la Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939)— ocupa un lloc destacat en la història d'aquella associació que durant més temps ha representat els estudiants catalans.

Des d'un punt de vista històric aquestes *Memòries* ofereixen diverses lectures. D'una banda, interessen per la visió que donen dels esdeveniments que han succeït a la Catalunya contemporània, en les seves successives fases o etapes: Noucentisme —Raimon Galí, nascut l'any 1917, va viure el clima de l'escola Vallparadís de Terrassa—; etapa republicana en la seva condició d'estudiant a la Universitat de Barcelona i líder de la FNEC; la Guerra Civil, en què va participar en diverses batalles —entre les quals la de l'Ebre— com a oficial

d'artilleria; l'exili a Mèxic, on va participar en la revista *Quaderns d'Exili*; el retorn a Catalunya, on va retrobar mossèn Batlle, amb qui va contribuir a recuperar la tradició del moviment escolta, i, finalment, l'obra de redreçament cultural a través del moviment CC i el seu protagonisme en diverses institucions escolars i culturals del país. Altrament, aquestes *Memòries* tenen un interès més personal i intimista, des del moment que Raimon Galí va ser fill d'Alexandre Galí i de Josefa Herrera, i fou el germà gran de Jordi Galí i Herrera, tots ells ben coneguts pel paper central que han tingut en l'educació catalana del segle xx.¹⁹ El coneixement directe del pensament pedagògic dels seus pares —una pedagogia catalana d'inspiració cristiana, allunyada de les estridències revolucionàries i de les connivències espanyolistes— fa que Raimon Galí adopti una actitud dura i crítica amb bona part dels protagonistes de la renovació pedagògica —Marta Mata i l'Associació Rosa Sensat, especialment— que es va donar a casa nostra a partir dels anys seixanta del segle passat.

Certament, en l'itinerari intel·lectual de Raimon Galí destaquen dos aspectes principals. En primer lloc, el seu compromís polític amb la història i cultura del país, amb la qual cosa ha romàs fidel a una militància catalanista de pedra picada. En segon lloc, però no menys important, la seva filiació cristiana, la vivència del sobrenatural, que apareix ja en les primeres línies d'aquest llibre. Ara bé, de la lectura d'aquestes memòries es dedueix una certa fluïdesa amb la gent de Madrid que s'aplegava al voltant de la Institución Libre de Enseñanza. Aquestes relacions que sovint són censurades en la *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya: 1900-1936*, d'Alexandre Galí, adquireixen en aquestes memòries una nova perspectiva fins al punt de reconèixer que «el catalanisme del pare i el senyor Prat no em creaven cap contradicció amb l'admiració que els pares sentien per la gent de Madrid» (p. 15). A banda d'aquesta opinió sempre significativa, en aquestes memòries es recullen els orígens de Blanquerna; les relacions de la família Galí amb el mestre Joan Llongueras, profund catòlic; l'espiritualitat religiosa que emanava de Blanquerna amb la presència de religiosos com ara Higiní Anglès i Antoni Batlle, etc. Es pot dir, doncs, que Blanquerna fou una institució pedagògica que es convertí en el jardí de les meravelles educatives de la família Galí: «es tractava, doncs, de passar a l'ensenyament de la llibertat, de la confiança de l'home en l'home, del gust per la responsabilitat» (p. 48).

19. El dimarts dia 29 de novembre de 2005 la Societat Catalana de Filosofia —filial de l'Institut d'Estudis Catalans— va organitzar la presentació del llibre de Jordi Galí Herrera *Les games d'aprendre. Lectures, reflexions i experiències d'un mestre* (Barcelona, Pòrtic i Barcelonesa d'Edicions, 2005), que, tot i no ser estrictament un llibre de memòries, repassa l'itinerari i l'ideari educatiu d'aquest insigne pedagog, fill d'Alexandre Galí i Josefa Herrera i germà petit de Raimon Galí.

Raimon Galí insisteix repetidament en la dimensió espiritual de l'ensenyament que s'impartia a Blanquerna sobre la base d'una pedagogia religiosa que, lluny de sotmetre els infants a les tenebres de l'infern, va familiaritzar-los amb la paraula constant de la prèdica de Jesús, de manera que la seva enginyosa pedagogia consistia a acostumar els infants a la paradoxa constant de l'Evangeli. Ara bé, l'escola acceptava perfectament les famílies d'infants no creients i no els obligaven a res especial, per bé que la pràctica religiosa —basada en un esperit de llibertat que reforçava la fe de molts— era un tret definitori de la seva pedagogia. En realitat, la pedagogia d'Alexandre Galí s'arrela en una lògica segons la qual el noi és l'home, i no un home qualsevol sinó el que ens és definit en el *Gènesi*. La censura que Raimon Galí —fent-se ressò de les opinions del seu pare— farà a la pedagogia que s'imposà a partir dels anys 1945-1950 se centra, justament, en aquest allunyament respecte als plantejaments transcendents i sobrenaturals, situació que el porta a afirmar que tots els conceptes fraudulents de l'home imposen pedagogies fraudulentes. «Cal-dria rellegir aquest petit gran llibre del meu pare, *Mirades al món actual* subtitulat *Primera sèrie de vuit assaigs*, perquè és un llibre profètic. Al llarg de prop de tres-cents pàgines fa una definició dels fraus (perquè són molt subtils i diversos): tots tendeixen a separar l'home del seu Creador, a fer oblidar que l'home es deu a quelcom que el depassa, en cada ocasió de la seva vida. La naturalesa de la pedagogia és, doncs, restituir en l'home la visió jeràrquica i transcendent» (p. 74).

Fet i fet, compromís polític i religiós s'entrecreuen en diferents moments d'aquestes memòries en què Raimon Galí documenta la seva incorporació a Minyons de Muntanya i a Palestra —fundada l'any 1930 per Batista i Roca—, de manera que les seves relacions amb els moviments juvenils —i amb l'escoltisme en particular— constituïran un altre eix que s'ha d'afegir als dos esmentats anteriorment: compromís polític, fe religiosa i participació activa en l'associacionisme juvenil. En efecte, Galí fou un dels promotors de la vida universitària durant els anys de la Segona República, i, juntament amb Francesc Gomà Musté, trencà l'hegemonia de la FUE (Federación Universitaria Española) per engregar un moviment estudiantil nacionalista com fou la FNEC (Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya), que, al seu torn, es va desmarcar de les orientacions de Joaquim Xirau —factòtum universitari en aquells moments—, que considerava com a impureses tota mena d'intromissió nacional. «La nostra tasca tenia un doble objectiu: d'una banda, crear un clima d'estudi responsable i de tan alt nivell com fos possible; de l'altra, la pacificació dels esperits entre els nostres companys, deixebles i professors agregats més joves. Val a dir que hi vam reeixir completament fins al punt que el mateix doctor Xirau va res-

pectar la nostra tasca docent i espiritual» (p. 66). Dit d'una manera breu i concisa: el grup de joves al qual pertanyia Raimon Galí havia decidit constituir la Universitat de Catalunya com el baluard inexpugnable dels ideals del president Macià, per bé que no deixen de ser sorprenents les declaracions que fa amb relació a José Antonio, amb qui s'entrevistà personalment abans de la Guerra Civil en un moment en què les topades entre falangistes i estudiants eren freqüents al bar de la Universitat.

Lògicament un llibre de *Memòries* com el que ens ocupa es troba curull d'històries, anècdotes i facècies que, tot i el seu interès, no poden ser comentades amb detall en una recensió que analitza la història des del punt de vista de l'educació. Per això deixem en un segon pla els aspectes relatius a l'Escola de Guerra, les aventures de guerra al front d'Aragó, les sentides referències a les Milícies Pirinenques integrades per joves nacionalistes, molts dels quals procedien de la FNEC, l'enemiga dels responsables militars de la República, els joves oficials catalans, la batalla de l'Ebre, el final de la guerra, etc. Tot plegat constitueix un conjunt d'experiències de primer ordre per a un jove com Raimon Galí, que deixava l'adolescència per entrar a l'adulesa amb el bagatge de les pedagogies del seu pare i de mossèn Batlle, per bé que ara la responsabilitat era per a ell sol. Així, al llarg d'aquestes *Memòries*, es dibuixa nítidament l'itinerari formatiu de Raimon Galí a l'ombra de dos grans pedagogs —el seu pare Alexandre Galí i mossèn Batlle, traspassat l'any 1955—, que potser no buscaven formar herois ni sants, però sí creien fermament que la gent havia d'estar ben formada per assumir els actes heroics que els seus majors els demanessin.

El temps d'exili a Mèxic —on va arribar pel Nadal de 1939— marca una nova etapa en la vida de Raimon Galí que, conjuntament amb Joan Sales, va encapçalar aquella gran aventura editorial que fou *Quaderns d'Exili*, revista que ocupa tot un capítol d'aquestes memòries. Mentrestant, la família Galí s'havia dispersat i el pare —Alexandre Galí— havia restat a França dirigint una escola sufragada per una associació de quàquers americans. Com és sabut, a Mèxic els intel·lectuals catalans es van aplegar al voltant de dues revistes —*Full Català* i *Quaderns d'Exili*— que, a voltes, es van trobar contrapuntades. Si la primera gaudia de la protecció de Josep Carner i fou un projecte polític i cultural d'Agustí Bartra en el qual va col·laborar Joan Roura-Parella, *Quaderns d'Exili* aplegava els afanys d'una sèrie de joves que sense negar la dimensió cultural que el catalanisme havia d'assumir a l'exili van optar per la intervenció militar en la Segona Guerra Mundial. Fou llavors quan el grup de Raimon Galí, Tisner i Joan Sales va titllar el grup del *Full Català* d'òrsides, la qual cosa va complicar les coses entre els nuclis catalans a la diàspora americana.

Després de l'experiència de la Segona Guerra Mundial, Raimon Galí s'adona que no hi havia cap altre camí que el retorn al cristianisme. Per tant després de residir uns quants anys a Mèxic, Galí retorna amb voluntat de servei i aprofita l'escoltisme com a instrument per contribuir a la reconstrucció del país, un símbol de la qual es pot veure en el desig de salvar el monestir romànic de Sant Pere de Casserres (Osona). De bell nou l'amistat amb mossèn Batlle —«m'ha ensenyat el misteri de la caritat i que una de les manifestacions més efectives de Jesucrist era l'escena de la samaritana» (p. 145)— serà crucial per a Raimon Galí, que també entra en contacte amb el Grup Torras i Bages.²⁰ En aquest moment ja s'albirava en l'horitzó del panorama de la represa l'acció d'un CC incipient, quan a la darrereria dels anys cinquanta (1957-1960) el monestir de Montserrat va esdevenir un lloc de trobada de tota la joventut de Catalunya. D'alguna manera, Galí sempre va romandre sota la influència d'intel·lectuals catòlics com ara Péguy i Chesterton, i va participar dels vents renovadors de la teologia conciliar (Congar, de Lubac) en un tot que havia d'afaiçonar l'ideal del CC, forjat a partir de la conjunció del cristianisme i de Catalunya en un conjunt harmònic que havia de conjuminar la mística amb l'acció política.²¹

Si algú pot dir que aquestes *Memòries* tenen un punt d'àcides i corrosives es deu a les crítiques i acusacions que Galí deixa anar al llarg de les pàgines del llibre que ens ocupa. Així s'han d'entendre les seves consideracions sobre l'aclimatació a casa nostra de les teories de Mounier, que, bo i assumint una direcció política, es desmarquen de l'orientació cristiana. Per a Galí la cosa és clara: l'arraconament de Péguy i l'èxit de Mounier, va tenir conseqüències fatals per a la nostra història recent. «La joventut dels anys 1960 al 1962 fou educa-

20. Amb relació a la història d'aquest grup es pot veure H. RAGUER, *Gaudeamus igitur: Notes per a una història del Grup Torras i Bages: documents i records*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

21. La influència del pensament de G. K. Chesterton (1874-1936) constitueix una constant en l'univers intel·lectual dels germans Raimon i Jordi Galí. Ambdós van rebre l'influx d'aquest pensador que quan tenia quaranta-vuit anys es va convertir al catolicisme. El diumenge 30 de juny de 1922, envoltat de la seva esposa Frances i d'alguns sacerdots, com el pare O'Connor, Chesterton va ser batejat i, seguidament, es va preparar per rebre la comunió. Una de les peculiaritats del seu pensament rau en l'intent de superar la modernitat a través d'una crítica intel·lectual basada en l'ús de la paradoxa, que així es converteix en una àcida i corrosiva dialèctica amb la qual denuncia els vicis, excessos i limitacions del pensament modern. Es pot afegir que últimament assistim a casa nostra a una recuperació del pensament de Chesterton, a través de traduccions de les seves obres al castellà promogudes per l'editorial Acantilado. Entre les traduccions recordem la seva *Autobiografia* (Barcelona, Acantilado, 2003) i l'estudi realitzat per F. Gamissans, *Chesterton, la persona i el pensament* (Lleida, Quaderns de l'Institut Superior de Ciències Religioses de Lleida, núm. 9, 2003). D'alguna manera, també els germans Galí Herrera empenen la paradoxa per assenyalar les contradiccions del pensament contemporani i, molt especialment, de la història de la nostra cultura i pedagogia.

da amb dues paraules que reflectien dues actituds oposades que esdevingueren sagrades: el *dubte* i l'*eficàcia*. Com podeu veure, la lògica que les guia és la negació cristiana de l'amor» (p. 167).

Galí insisteix una vegada i una altra en la seva crítica a la presència d'elements comunistes en la vida cultural i universitària catalana: «Les universitats catalanes serien governades per professors marxistes de vàlua, com ara Manuel Sacristán i més tard Pierre Vilar, que durant una colla de generacions varen permetre trinxar la nostra memòria històrica i impedir en la joventut catalana de veure i jutjar rectament el seu passat» (p. 172). De tal faisó, que aquest conjunt de circumstàncies va determinar un canvi de rumb en la nostra tradició pedagògica que s'arrela en el moviment de renovació del primer terç del segle xx. A l'hora de fer consideracions, Raimon Galí ho té molt clar: més perillosa que la dictadura militar és la dictadura intel·lectual que esborra sistemàticament tot allò que li fa nosa. Des d'aquí s'entén —la qual cosa no vol dir que compartim— l'opinió de Galí sobre el paper exercit per Marta Mata i Rosa Sensat en la nostra pedagogia més recent. El mateix Raimon Galí ho rebla de la manera següent: «Jo veia el pare molt trist: crec que era per la seva donació incondicional als deixebles, molts dels quals van buidar la pedagogia del pare del seu inseparable contingut moral, cívica i religiós» (p. 189). Més endavant trobem invectives de to similar quan es refereix a l'escola durant l'etapa de la transició: «L'escola no tenia altra opció que seguir les directives de l'Associació Rosa Sensat i continuava l'escombrada dels valors tradicionals de la Renaixença i de la responsabilitat, la ciutadania i la formació moral que el meu pare exigia a tota pedagogia...» (p. 199). Davant d'aquesta situació, no és estrany que Raimon Galí decidís tirar endavant el seu projecte del Grup d'Estudis Nacionalistes (GEN) per formar la joventut catalana.

Aquesta perspectiva pedagògica és la que pot interessar als lectors de la nostra revista, per bé que som conscients que les crítiques de Raimon Galí sempre tenen un punt afegit de polèmica. En qualsevol cas, la seva lectura resulta d'allò més aconsellable si tenim en compte la gran quantitat de dades, referències i comentaris que s'hi inclouen. En fi, ens trobem davant d'unes *Memòries* que diuen coses que sovint van a contra corrent i, tal vegada, són políticament incorrectes, circumstància que les fa si més no recomanables.

Conrad Vilanou i Torrano

GIMÉNEZ, J. [coord.]. *Revolució i responsabilitat: FETE-UGT: Un sindicat de classe a l'ensenyament i les seves arrels a les terres de Lleida*. Lleida: Pagès Editors, 2004.

Una de les constants que es detecten en la història de l'educació a casa nostra és l'escassa ressonància que obtenen els treballs relacionats amb les terres de Ponent. Tot i que en un número anterior ja ens vam referir al llibre de Josep Maria Prim sobre la visió que un seguit de persones de les comarques lleidatanes tenien de l'escola franquista (*Marcats per l'escola franquista: 41 homes i dones parlen de la seva educació*. Lleida: Pagès Editors, 2004), el cert és que la producció historiogràfica que prové d'aquelles contrades no assoleix sovint la difusió necessària fins i tot entre el públic especialitzat.

Sigui com vulgui, no hi ha dubte que la història de l'educació referida geogràficament a l'àmbit lleidatà ofereix cada dia nous llibres que —a poc a poc— donen compte i raó del seu ric passat historicopedagògic. En aquest sentit, no ens podem estar de referir-nos al llibre que ens ocupa publicat en ocasió de commemorar-se el setantè aniversari de la FETE-UGT de les terres de Lleida, un sindicat que des de primera hora es va preocupar per una educació activa, d'avantguarda i compromesa socialment. Encara que els orígens de la FETE es remunten a l'Asociación General de Maestros que va funcionar entre 1912 i 1914, aquesta agrupació es va refundar després d'una certa letargia al maig de 1919. La filosofia doctrinal d'aquell sindicat incipient va determinar el programa educatiu de la UGT aprovat en el seu XIV Congrés (juny de 1920) i estava inspirat en el que dos anys abans havia presentat Luzuriaga al XIX Congrés del PSOE. En resum, el seu projecte pedagògic, a banda de manifestar-se partidari del laïcisme escolar, es basava en dos punts: defensa de l'escola única o unificada i dependència de les directrius de la Institución Libre de Enseñanza.

Amb tot, la vida d'aquella Associació de Mestres (AGM) va caure en un cert retraïment durant el període de la dictadura de Primo de Rivera, per bé que amb la proclamació de la Segona República —el 14 d'abril de 1931— la FETE va ressorgir amb força. Tant és així que fou al desembre de 1933 quan a Lleida, ensenyants de diverses idees però amb el vincle comú en la recerca d'una societat més justa, feien seu aquell bell paràgraf escrit al primer editorial de la revista *Escola*, portaveu del grup de mestres lleidatans Batec: «Un ideal: l'escola; un sentiment: el nen; un amor: la vida; un amic: el mestre; un company: el treballador.»

Val a dir que els primers símptomes de renovació a Lleida es remunten a l'any 1906 quan l'Associació Professional de Magisteri va organitzar les Converses Pedagògiques, seguint el model gironí encetat tres anys abans. A més,

l'any 1912 s'inaugurà l'edifici emblemàtic del Liceu Escolar, aquella institució docent fundada el 1906 per Frederic Godàs i Legido, tot i que dissortadament un bombardeig de l'aviació franquista va enderrocar el 2 de novembre de 1937 aquell estatge magnífic, sepultant-hi quaranta persones entre professors i alumnes. De fet, la renovació escolar dels anys republicans enllaçava a Lleida amb el Liceu Escolar i el grup de mestres Batec, fundat a casa del mestre de Tèrmens Ramir Vila durant la dictadura. En un primer moment Batec era, sobretot, una tertúlia que es reunia en un cafè de Lleida les tardes dels dijous, que en aquella època eren festives a les escoles, i dels diumenges. Més tard, la principal activitat del grup va ser la trobada mensual, que se celebrava cada vegada en un poble diferent. S'ha d'afegir que Batec —grup al qual ens vam referir a bastament en números anteriors en comentar les monografies publicades recentment sobre Dolors Piera i Herminio Almendros—²² era, des del punt de vista ideològic, un col·lectiu pluralista. Ara bé, aquest grup es trobava clarament orientat cap a les posicions de l'esquerra proletària, situació que també es va donar en la presentació de la FETE a Lleida, atès que hi havia mestres que procedien del comunisme, com la Dolors Piera, i d'altres, de la tradició llibertària, com José de Tapia i Patricio Redondo. Entre altres iniciatives, el grup Batec —sorgit a Lleida però que ben aviat va assolir una projecció que cobria gairebé tot l'Estat— es va caracteritzar per divulgar les tècniques pedagògiques de Célestin Freinet.

Així doncs, van ser els anys de la Segona República els que van veure créixer a Lleida la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament, la FETE —vinculada des dels seus orígens a la UGT i, nogensmenys, al PSOE—, que aviat es va comprometre políticament i socialment amb el nou règim republicà. En aquest sentit, tampoc s'ha d'oblidar que a la normal lleidatana va tenir un paper cabdal Josefa Uriz Pi, anomenada directora de l'Escola Normal el 17 d'abril de 1931 i que va ser una de les activistes de la FETE, fins al punt que el 1936 es va convertir en la secretària general de la Federació Catalana de la FETE (FCTE). Altrament, els mestres joves de la federació van tenir un protagonisme decisiu en la creació i el desenvolupament de les Milícies de la Cultura, integrades per joves mestres que eren destinats als diversos fronts de combat amb la missió d'alfabetitzar i instruir, entre combat i combat, aquells soldats que més ho ne-

22. C. CANELLAS i R. TORAN, *Dolors Piera: Mestra, política i exiliada*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament de Barcelona, 2003, i E. BLAT i C. DOMÈNECH, *Herminio Almendros: L'inspector que renovà l'educació*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament de Barcelona (Institut d'Educació), 2004, pròleg de Marta Mata.

cessitaven. Junt amb això, cal destacar la història de Josepa Raimundi —mestra afiliada a FETE l'any 1934—, que durant els anys de la guerra va dirigir una escola a Balaguer i que, després d'un consell de guerra, va ser condemnada a cadena perpètua i va començar a rodolar per diferents presons de l'Estat. Separada del servei, l'any 1974 va tornar a fer de mestra en una escola pública fins a la seva jubilació.

Durant els anys de la transició democràtica, la FETE va ressorgir amb força l'any 1976 després d'una reunió celebrada a Cadis, per bé que la presentació pública a Lleida es va fer el 18 d'octubre de 1977. Val a dir que els postulats de la FETE es van adaptar a la nova realitat social del país, sobretot a partir de 1982 quan el PSOE va arribar al poder. En aquell moment, la renúncia a la lluita de classes i la conclusió que el marxisme no era ja la doctrina preponderant van fer que s'abracés un discurs més professionalitzador que emfasitzava quatre principis: autonomia, responsabilitat, implicació i voluntarietat. Tal com assenyala Marta Mata, no hi ha contradicció entre sindicalisme i moviment de renovació pedagògica, tot i que en aquell període de transició política i instauració de la democràcia, moltes coses eren confoses.

Ens trobem, doncs, davant d'un llibre coral —en la redacció del qual han participat un espelt de persones (uns, protagonistes; altres, estudiosos; altres, sindicalistes de soca-rel). En conjunt, s'ha afaïçonat un llibre que, entre la història i la memòria, vol recordar com uns docents, mitjançant la seva tasca pedagògica i social, van fer de les comarques lleidatanes un cau de progrés i renovació educativa. Aquest llibre —testimoni d'una part fonamental de la nostra història— vol contribuir a entendre bona part de les lluites, les aspiracions i els somnis que han fet possible un llegat com el que representa la FETE, un sindicat amb fortes arrels a l'ensenyament de les nostres terres i, en el si de la UGT, plenament integrat al món del treball. Tot plegat ens fa reflexionar sobre les vinculacions dels docents al moviment sindical i el seu compromís amb una educació activa, solidària i de qualitat, justament quan —envilint el llençuatge— s'ha volgut utilitzar aquest darrer mot per imposar normes que ens haurien portat a èpoques ja caduques.

Conrad Vilanou i Torrano

GODAYOL, M. T.; CONILL MIRALPEIX, D.; ERRA I SOLÀ, A.; GODAYOL I NOGUÉ, P. *Societat i ensenyament a Vic: El Col·legi de Sant Miquel dels Sants*, II. Ed. a cura de M. Carme Codina i Sílvia Caballeria. Vic: Fundació Col·legi de Sant Miquel dels Sants: Diac, 2005.²³

Certament, la tasca que realitza Ignasi Roviró al capdavant del Col·legi de Sant Miquel dels Sants de Vic resulta —si més no pel que fa a la història de l'educació— impagable. Després de l'aparició del primer volum, que indiquem en nota a peu de pàgina, ara ens arriba a les mans el segon lliurament d'un conjunt de treballs que són el resultat de combinar els esforços d'un bon planter de professorat i d'un alumnat interessat per les qüestions històriques. Gràcies a l'esforç d'aquest conjunt de factors neix aquest nou volum, que posa de manifest la riquesa d'enfocaments i perspectives que ofereix la història d'un col·legi tan emblemàtic per a la vida ciutadana de Vic com el de Sant Miquel dels Sants, fundat l'any 1865.

En aquest volum s'apleguen quatre treballs que tracten aspectes concrets de la vida del col·legi però que posseeixen —llevat les seves singularitats específiques— un mateix comú denominador: palesar la riquesa d'unes vivències pedagògiques que forneixen aspectes de la vida interna del centre. En el primer lliurement, M. Teresa Godayol Puig analitza la construcció històrica de l'espai escolar, on constata que la preocupació per l'arquitectura escolar és una cosa recent. De fet, l'estat de les escoles fou sempre molt lamentable, encara que cal destacar l'interès dels arquitectes noucentistes per superar una situació que venia llastada des de temps immemorial. Finalment, l'autora aprofundeix en el projecte del nou edifici del col·legi elaborat en la dècada dels anys cinquanta i inaugurat l'any 1967, quan ja s'havia superat el primer segle de funcionament.

A continuació segueixen unes memòries certament curioses, elaborades per

23. Aquest llibre té un precedent en la publicació, l'any 2004, d'un primer volum que amb el nom *Societat i ensenyament a Vic: El Col·legi de Sant Miquel dels Sants*, aplegava els primers treballs sobre la història del col·legi. Sota la cura d'Ignasi Roviró i M. Carme Codina, Diac i el mateix col·legi publicaren un recull format per un article contextualitzador, «Societat i escola a Vic al segle XIX. El naixement de l'escola pública i la seva aplicació a Vic», de la professora M. Teresa Godayol, i dos articles de síntesi dels treballs de recerca de dos estudiants de batxillerat del col·legi, «Història d'una escola vigatana: Sant Miquel dels Sants (1862-1936)», de Gerard Sala Rusiñol, i «La nostra escola durant el franquisme», de Mireia Grau Sadurní. El professor Joan Bada, de la Universitat de Barcelona, s'encarrega, en el pròleg, d'emmarcar els articles i destacar la importància de la publicació. El volum es completa amb una excel·lent i documentada col·lecció de fotografies de diverses etapes i moments de la història del col·legi de Sant Miquel. En la col·lecció, l'edifici, el professorat i els grups d'alumnes en són els protagonistes.

Dani Conill i Miralpeix que, en la ficció, són atribuïdes a Josep Serra Macau, que va ingressar com a professor de ciències del col·legi l'any 1946. Val a dir que constitueixen un relat que entre la realitat i la fantasia ens fa una descripció interna de la vida col·legial, sense perdre de vista el paper d'un dels seus protagonistes més notoris: els mestres. Aquí apareixen dos nivells o plans superposats, ja que la realitat queda difuminada per una penombra que enterboleix el perfil d'uns educadors que, enmig de les dificultats de l'època —no oblidem que ens trobem en el primer franquisme—, havien de lluitar contra múltiples adversitats. La pèrdua de companys de claustre arrel dels esdeveniments de juliol de 1936, la persecució de la llengua catalana, les migrades instal·lacions, el caràcter lliure i no oficial de l'ensenyament, l'esperit disciplinari, entre altres possibles factors, no afavorien la dinàmica pedagògica. Ultra aquest panorama un xic desolador apareix en la penombra la infatigable voluntat d'uns mestres que saben que per damunt de totes les vicissituds el més important segueix sent el vell ofici d'ensenyar i educar, d'acord amb els valors intemporals d'una educació integral que busca formar la joventut en totes les seves dimensions: física, intel·lectual, moral i religiosa. I gràcies a aquest tremp, un jove llicenciat barceloní com Josep Serra Macau quan va arribar al gèlid Vic de la postguerra es va il·lusionar ben aviat amb la seva nova tasca, perquè —malgrat totes les adversitats— hi havia molt a fer i, el que és més destacat, existia un bon ambient de treball, la qual cosa significa que en pedagogia a vegades és més important la il·lusió i l'entusiasme que les condicions materials.

Els dos treballs que segueixen estan escrits en clau de gènere, atès que a la identitat de les seves autores —Anna Erra i Solà i Pilar Godayol— s'ha d'afegir la temàtica que tracten. A més, les dues contribucions tenen un cert aire de família no només per la coincidència de les protagonistes d'ambdues històries sinó també perquè van succeir cronològicament en el mateix temps: el curs 1939-1940, el primer que va funcionar després de la Guerra Civil. Anna Erra i Solà fa un cens de les quaranta-set noies que es van matricular de batxillerat aquell curs al col·legi i construeix la seva història a partir del testimoni d'una quinzena d'aquelles alumnes, que ara tenen entre setanta-cinc i vuitanta-cinc anys. Cal destacar que l'autora d'aquest treball dóna la paraula a persones tradicionalment sense veu que uneixen a la seva condició d'alumnes el fet de ser dones, unes dones que malauradament no sempre van poder finalitzar els seus estudis de batxillerat i encara menys els de grau superior. En qualsevol cas, el que es desprèn d'aquesta història és la dificultat afegida que suposava en aquella època el fet de ser dona, ja que si els nois van tenir el camí lliure per prosseguir llurs estudis en el Col·legi de Sant Miquel, no va

esdevenir el mateix amb les noies, que van haver de canviar de col·legi —o simplement plegar— en finalitzar aquell primer i únic curs en què es va tolerar l'assistència mixta de nois i noies a la mateixa aula. Ben mirat, no es tractava d'una pràctica de coeducació sinó d'una cosa ben diferent: d'una coinstrucció que si bé abaratia costos en canvi mantenia la separació de sexes en situar a la classe els nois al davant i les noies al darrere, sense cap mena de comunicació entre ambdós grups d'adolescents, que quedaven totalment apartats i aïllats.

Justament, en aquell curs 1939-1940 van coincidir en el Col·legi de Sant Miquel dues noies —la Maria Àngels Anglada i la Núria Albó—, fet que serveix de pretext perquè Pilar Godayol assagi un acurat estudi sobre les relacions entre les dones i la literatura. Aquí la història del Col·legi de Sant Miquel —més enllà de l'anècdota— serveix per bastir una veritable categoria que ultrapassa els límits geogràfics de casa nostra en assolir una dimensió certament global. En efecte, l'autora aprofita l'ambient col·legial de Sant Miquel —però també dels internats femenins anglesos— per posar en relació tres dones com Virginia Woolf, Núria Albó i Maria Àngels Anglada. Una història triangular que té com a tel·l de fons la vida col·legial d'unes noies que contrasta, certament, amb la que seguien els nois en aquelles aristocràtiques *Public Schools* britàniques que excel·lien el model del *gentleman*, arquetipus pedagògic que entroncava amb la tradició del cavaller medieval. Sense oblidar el bandejament pedagògic que ha perjudicat greument els drets i interessos de les noies, que han estat allunyades sistemàticament dels processos educatius, l'autora destaca la creativitat literària de Maria Àngels Anglada i Núria Albó, que van reeixir amb la publicació compartida del llibre de versos *Díptic*. Certament, Pilar Godayol també ens dibuixa un díptic d'aquestes dues veus femenines, distintes i alhora complementàries, que posen en relleu que ambdues van fer seves les teories de Virginia Woolf: foren independents econòmicament per mitjà de l'ensenyament i de formes d'escriptura diverses.

Només ens resta felicitar des d'aquestes pàgines una iniciativa tan reeixida com la que ens ocupa i esperonar els bons amics del Col·legi de Sant Miquel de Vic perquè no abandonin aquesta empresa de recuperació historicopedagògica que constitueix un exemple a seguir per a totes aquelles institucions educatives que no volen perdre llur memòria històrica.

Sílvia Vallès i Pi

GONZÁLEZ-AGÀPITO, J. *Aportació per a una bibliografia pedagògica catalana del segle XIX*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004. (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials; XXIX)

És ben sabut que el professor Josep González-Agàpito és un especialista en el camp de la bibliografia, disciplina que de ben segur va aprendre al costat del seu germà Jaume, que, en el seu moment, va elaborar un repertori de clergues mataronins del segle XVIII que va obtenir el Premi Iluro.²⁴ Ha plogut molt des de llavors, però el cert és que els dos treballs acadèmics del professor González-Agàpito —la seva tesi de llicenciatura (1975) i la seva tesi de doctorat (1982)— van ser dedicats a aplegar materials bibliogràfics amb relació a la tradició pedagògica catalana. Si la seva tesina va referir-se cronològicament al primer terç del segle XX, la seva tesi doctoral —dirigida pel doctor Alexandre Sanvisens— va tractar del segle XIX. I mentre que la tesina es va publicar poc després de la seva elaboració,²⁵ la tesi doctoral ha hagut d'esperar més de vint anys per tal que, finalment, veiés la llum en aquesta edició de l'Institut d'Estudis Catalans. A banda d'altres consideracions, d'entrada convé destacar que l'autor dedica aquest llibre als professors Alexandre Sanvisens (1918-1995) i Buenaventura Delgado Criado, nascut, aquest últim, l'any 1935 i que avui es troba malauradament apartat de la docència universitària, afectat per una greu malaltia.

D'alguna manera podríem dir que aquest treball s'insereix en allò que el doctor Sanvisens considerava una tesi documentalista que, en aplegar les fonts de la nostra tradició pedagògica, constitueix una eina de primer ordre per a l'elaboració de treballs i estudis posteriors. No s'ha de perdre de vista que tota bibliografia té per objecte últim facilitar la recerca. Ben mirat, aquesta aportació del professor González-Agàpito que tenim a les mans i la que l'any 1984 va presentar la doctora Maria Rosa Muñoz i Codina —i que malauradament encara resta inèdita— són complementàries. En efecte, si el professor González-Agàpito es va preocupar de catalogar quasi un miler d'obres que cobreixen els distints camps de l'activitat pedagògica, la professora Muñoz Codina va fer una cosa similar pel que fa a la premsa pedagògica del segle XIX.²⁶ En conjunt, aquests

24. Jaume GONZÁLEZ-AGÀPITO, *Bibliografia de Mataró: Els clergues del segle XVIII*, Mataró, Rafael Dalmau, 1976, pròleg d'Agustí Duran i Sanpere.

25. Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, *Bibliografia de la renovació pedagògica (1900-1939)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1978.

26. M. R. MUÑOZ I CODINA, *La premsa pedagògica barcelonesa en el segle XIX*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1984. Maria Rosa Muñoz i Codina (1927) va ser professora titular del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat entre 1989 i 1992, per bé que des de 1975 havia desenvolupat activitats docents a la Universitat de Barcelona. Recentment ha escrit un llibre de memòries, *23 homes en*

dos estudis —fruit del treball del desaparegut Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona— constitueixen un bon arsenal d'informacions i referències per a l'estudi de la història de la pedagogia catalana, que no sempre han estat emprats pels investigadors.

Una de les primers conclusions que es beslluma dels dos darrers treballs esmentats —per bé que aquí ens referim de manera expressa al llibre del professor González-Agàpito— és que, malgrat la paupèrrima situació de l'educació a la Catalunya del XIX, existeix una forta preocupació per la renovació pedagògica, especialment a partir de la meitat del segle. Així, s'observen multitud d'iniciatives a favor d'una educació que doni resposta a les noves necessitats d'una societat que es troba en una profunda transformació com a resultat de la revolució industrial i del liberalisme. Altrament, fou llavors quan s'inicià el procés de secularització de l'educació que desencadenà més d'una polèmica amb la intervenció dels diferents agents socials, amb la sabuda topada entre els partidaris de l'escola confessional i els defensors del laïcisme escolar.

El repertori d'obres que s'apleguen obre camps ben diversos a la recerca: dades curriculars de diferents graus i institucions, la institucionalització de l'educació infantil i la seva connexió amb el procés d'industrialització i el nou rol de la dona, l'important esforç realitzat en el camp de l'educació especial, en particular pel que fa a cecs i sordmuts, l'àmplia documentació sobre l'ensenyament secundari i el paper d'aquest en la formació de les classes mitjanes i la burgesia, el desenvolupament de la formació professional, la situació del professorat, la uniformització de l'ensenyament, la reculada del català com a llengua d'ensenyament, etc. Es tracta, doncs, d'un repertori bibliogràfic que ofereix un gran nombre de possibilitats per als investigadors de la història de la pedagogia catalana, que així podem accedir a un catàleg d'obres impreses del segle XIX referides a l'educació i a Catalunya. Val a dir que no ens trobem davant d'una simple catalogació tècnica (que també ho és), sinó que l'obra en qüestió constitueix una recerca de les fonts bibliogràfiques de l'educació catalana del segle XIX amb la intenció d'assolir-ne una sistematització.

la vida de una mujer (Barcelona, Maikalili, 2005), on dona compte i raó de la gestació del seu treball doctoral, iniciat sota el guiatge del doctor Emilio Redondo i culminat sota la tutela del doctor Alexandre Sanvisens. A banda d'això, s'ha de afegir que aquestes memòries tenen un clar interès per a la història de l'educació de la Catalunya més recent atès que l'autora —delegada de Serveis d'Acció Social quan va ser alcalde de Barcelona Joaquim Viola Sauret, l'any 1975, i cap de Servei de Centres de Menors de Protecció i de Reforma de la Generalitat de Catalunya (1984-1989)— ha ocupat al llarg de la seva vida diferents càrrecs de responsabilitat, alhora que ha promogut iniciatives pedagògiques remarcables durant els anys de la transició i els primers compassos de la democràcia (1975-1992). Actualment, i des de 1997, és la presidenta del Projecte Home de Catalunya, entitat dedicada a la prevenció i lluita contra la drogoaddicció.

L'autor ha optat per una bibliografia senyalètica, descriptiva i analítica. D'aquesta manera hom no sols pot obtenir les característiques externes del llibre, sinó que la descripció en cas de mutilació, edicions no datades, etc., ajudarà a reconèixer-les. Endemés, l'aspecte analític és important amb vista a copsar el contingut de l'obra examinada. S'ha de remarcar que la recerca ha prioritzat les fonts primàries (recerca primària), basada sobre l'examen directe de les obres, i quan això no ha estat possible hom trobarà referències fruit de la investigació secundària (recerca secundària). Igualment, l'autor detalla el mètode adoptat en la bibliografia que, amb algunes adaptacions, segueix el que utilitzà el que fou prefecte de la Biblioteca Apostòlica i insigne bibliògraf català, el cardenal Anselm M. Albareda. En qualsevol cas, l'ordre adoptat és per autors i alfabèticament i, dins de cada autor, les obres es presenten per ordre cronològic. Altrament, les obres fruit d'una recerca secundària —i que, per tant, l'autor no ha tingut a la vista— es presenten al lloc cronològic corresponent, tot indicant la procedència de la informació. Per la seva banda, les obres anònimes són aplegades al final del catàleg per autors.

Arriba el moment de tancar aquest comentari sobre una obra que era necessari que es publicués, tot i el temps transcorregut des de la seva elaboració. El treball del professor González-Agàpito va ser ingent, més encara si tenim en compte que va visitar i garbellar els materials dipositats en un gran nombre de biblioteques, principalment de Catalunya i Madrid. No debades, el seu va ser un treball elaborat amb molta lentitud, fet a consciència, amb molt detall i precisió, que recorda el lema orsià de l'Obra Ben Feta i que reuneix —convenientment classificades— un total de vuit-centes seixanta-quatre referències bibliogràfiques. Només ens resta manifestar que ha valgut la pena esperar aquesta vintena llarga d'anys que separen la presentació d'aquest treball com a tesi doctoral en els primers compassos de l'any 1982 i la seva edició íntegra l'any 2004. Es tractava d'una imperiosa necessitat que, finalment i sortosament, arribava a les mans de tots aquells interessats a conèixer i estudiar la nostra tradició pedagògica arrelada al segle XIX.

Conrad Vilanou i Torrano

HERNÁNDEZ, Mireia; HERNÁNDEZ, Carles; SANROMÀ, Joan. *Celestina Vigneaux: Les cantines escolars a Barcelona i la renovació pedagògica a l'escola pública*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Ajuntament de Barcelona. Institut d'Educació, 2005.

Donar notícia del llibre d'una jove investigadora és sempre un motiu de satisfacció, més encara si considerem que la seva contribució va néixer d'un tre-

ball de recerca de batxillerat, que en aquest cas suposa la iniciació en el camp de la investigació d'una persona jove, estudiosa, inquieta i compromesa socialment. Aquest estudi sobre la figura de Celestina Vigneaux i Cibils (1878-1964) confirma la importància del treball de recerca que constitueix, d'uns anys ençà, una de les matèries puntals del batxillerat que va introduir la LOGSE. Aquest és l'origen llunyà del llibre que tenim a les mans i que va obtenir el segon premi Leonor Serrano, convocat per l'Institut d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona. Ara ens felicitem per la seva publicació que, a banda d'apropar-nos la figura d'una pedagoga que sovint ha passat desapercebuda, té el mèrit afegit de corroborar el que es pot fer quan es conjuminen un seguit de circumstàncies: la vocació i l'esforç d'una jove investigadora (Mireia Hernández), l'interès i la direcció dels seus professors de batxillerat, representats en aquest cas per Joan Sanromà, i l'escalf d'una família que, a través del seu pare, Carles Hernández, acompanya els primers passos d'una filla en el camp sempre difícil —pel que té de solitari i poc satisfactori— de la investigació.

A més, hi ha un altre aspecte que tampoc es pot negligir, com és la preocupació per les circumstàncies historicosocials que es donen en un temps i en un espai determinats que són propers. Si des de la perspectiva diacrònica cal servir la memòria del passat —i en aquest sentit la tasca pedagògica realitzada per Celestina Vigneaux i Cibils—, no és menys important destacar el lligam que la investigadora —i aquest és el cas de la Mireia Hernández— ha mantingut amb el seu espai més immediat. A banda d'estudiar en un institut de Sants, s'ha preocupat per una història que s'inicià en una zona emblemàtica del districte com és el barri d'Hostafrancs: la cantina escolar que hi va obrir Celestina Vigneaux l'any 1907. Certament, la història —per procedir a grans generalitzacions— necessita monografies com la que ara ens ocupa, en què s'analitza la vida i obra d'una educadora extraordinària arrelada a una realitat social determinada.

Després de llegir aquest llibre hom s'adona que la infància al tombant del segle XIX vivia a casa nostra una situació poc satisfactòria que afavoria un alt índex de morbositat infantil. Llavors, molt abans que l'escolarització s'universalitzés, calia atendre una sèrie de necessitats alimentàries que eren tan peremptòries com la mateixa escola. No endebades, molts dels pensadors regeneracionistes d'aquell moment van reivindicar que el rebost no era menys important que l'educació, perquè ambdues instàncies —menjar i aprendre— s'implicaven mútuament i recíprocament. No per casualitat el doctor Ramon Turró va determinar l'any 1912 que la fam es troba en l'origen del coneixement humà i que tot depèn —d'una manera o d'una altra— de la necessitat tròfica. No ha d'estranyar, doncs, els afanys de Celestina Vigneaux per l'alimentació dels

infants, és a dir, per tal que accedissin a una dieta regular que garantís el seu normal creixement físic i psíquic. En aquell moment —quan moltes malalties constituïen una veritable xacra per a la infància—, la preocupació dels metges i educadors atenia en lloc prioritari els aspectes relacionats amb l'antropometria dels infants, és a dir, el seu pes, alçada i perímetre toràcic, dades que degudament combinades donaven l'índex de robustesa dels nens i nenes. Abans que apareguessin els primers tests per a la mesura de la intel·ligència dels infants, es va fer palesa la conveniència d'atendre les necessitats fisiològiques —d'alimentació i de salut— dels infants. En aquest sentit, les colònies escolars i les cantines escolars van constituir dues instàncies pedagògiques de primer ordre per tal de tenir cura d'una infància que, gràcies a l'aparició de les vacunes i dels antibiòtics, podia lluitar contra les infeccions, els contagis i les malalties i enfortir llur salut.

Naturalment aquesta és una història que confirma una vegada més les relacions a vegades silenciades entre Catalunya i la Institución Libre de Enseñanza, vincles que van trobar en el pressupost de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona de l'any 1908 —que preveia un conjunt d'activitats extraescolars, circumescolars, segons terminologia de l'època— un inequívoc punt de referència. En aquell moment, la conjunció entre republicans i regionalistes que dirigia democràticament l'Ajuntament barceloní desitjava posar fi al dèficit escolar i a les mancances higièniques de la ciutat, sobre la base d'una política municipal que es distingia per un lema clar i contundent: «Higiene i Cultura», això és, una fórmula que combinava justament la cura del cos i la cura de l'ànima d'acord amb aquell aforisme de *mens sana in corpore sano*, present a la *Sàtira X* de Juvenal i aplicat a la Roma imperial.

No hi ha dubte que la vida de Celestina Vigneaux —curulla de dificultats i problemes— calia ser recuperada i rehabilitada. Fins fa poc era més coneguda per ser l'esposa de Pere Corominas, a qui va conèixer l'any 1900 en una excursió a Toledo, la ciutat que per a M. B. Cossío i l'estètica institucionista sintetitzava la unitat en la varietat, és a dir, la unitat d'una ciutat que agombolava tres religions i cultures diferents (jueva, cristiana i musulmana). Després de llegir aquest llibre, hom accedirà a un perfil totalment nou i desconegut de Celestina Vigneaux que, tot i la brevetat de la seva carrera professional (1899-1922), escurçada per problemes de salut, va saber conferir a l'ofici de mestra una dignitat pedagògica i un compromís social certament remarcables. La seva crítica a l'ús de les tradicionals grades en l'educació dels pàrvuls, el seu interès per la pedagogia de Froebel i Pestalozzi, l'estudi, adaptació i difusió a casa nostra dels mètodes de Maria Montessori, la preocupació per la infància desvalguda, la seva confiança en el paper de la dona en la societat moderna, con-

juntament amb molts altres aspectes que configuren la seva activitat, generen un ric esplet d'aportacions pedagògiques de primer ordre.

Només ens resta congratular-nos per la publicació d'aquest llibre que posa de manifest la vitalitat de la investigació en el camp de les ciències de l'educació. Probablement aquesta va ser una de les intencions inicials dels organitzadors del Premi Leonor Serrano d'investigació, que, amb aquesta monografia sobre Celestina Vigneaux i Cibils, han aconseguit situar en un mateix horitzó el nom de tres dones: dues del passat, Leonor Serrano —mestra i inspectora— i Celestina Vigneaux, la memòria de la qual ara justament es recupera, i una del present i del futur: Mireia Hernández, jove historiadora, preocupada per l'educació i les qüestions socials, a qui des d'aquí ens atrevim a esperar per tal que romangui fidel als seus afanys, il·lusions i compromisos juvenils. Al cap i a la fi, el seu exemple i testimoni és la millor garantia de futur per a l'esdevenidor de la nostra pedagogia.

Conrad Vilanou i Torrano

KNOPP, G. *Los niños de Hitler: Retrato de una generación manipulada*. Barcelona: Planeta, 2005.²⁷

Sovint s'assenyala que Hitler considerava que el Tercer Reich —que havia de perdurar durant mil anys— havia produït quatre dones excepcionals. La prime-

27. Una primera edició d'aquesta obra —l'original alemany data de l'any 2000— va aparèixer l'any 2001, publicada per la casa Salvat de Barcelona. En el context del seixantè aniversari de la fi de la Segona Guerra Mundial (1945-2005) s'ha editat aquesta nova versió en edició de butxaca, la lectura de la qual es pot complementar amb el llibre de Norbert i Stephan LEBERT, *Tú llevas mi nombre: La insostenible herencia de los hijos de los jerarcas nazis*, Barcelona, Planeta, 2005. Es tracta d'un llibre l'origen del qual rau en un manuscrit que Norbert Lebert (1929-1993) va elaborar l'any 1959, quan els fills dels capitosts nazis sortien de l'adolescència. L'informe es va publicar en diferents números de la revista *Weltbild*, sota el títol que dóna nom al llibre que ens ocupa. Ara el seu fill Stephan Lebert, nascut l'any 1961, ha intentat d'interrogar de bell nou aquells joves, justament quan, més enllà de la maduresa, han entrat en la que podríem dir «tercera edat». Són, en veritat, els altres fills del nazisme i del mateix Hitler que, al capdavant, va ser padrí de moltes d'aquelles criatures que van viure una infància daurada, per bé que es van haver d'enfrontar —tot just sortir de la infància— amb la crua realitat de la caiguda del Tercer Reich, l'evidència de l'Holocaust i el procés de Nuremberg, que va condemnar els seus pares. Amb tot, alguns d'aquests fills han romàs fidels a la memòria dels seus pares fins al punt de negar les acusacions que els aliats els van fer. Aquest és el cas, per exemple, de la filla (Gudrun) de Himmler que, a més a més, col·labora amb l'organització Ajuda Silenciosa, que reuneix vells nazis. En qualsevol cas, no es pot negar que altres fills, sense renunciar a l'amor filial, han sabut reconèixer els crims dels seus pares i han combatut el nazisme, per bé que la majoria s'ha construït una imatge ideal dels seus progenitors: eren bones persones, potser massa fidels al *Führer*, de manera que —en darrer terme— els dolents eren els altres. Val a dir, emperò, que

ra era Gertrud Scholtze-Klinck, l'hàbil organitzadora del moviment femení nazi. La segona, la senyora Wagner, que havia aconseguit recrear a Bayreuth l'atmosfera mística de les obres del genial compositor. A continuació venia l'esposa de l'arquitecte Paul Ludwig Troost, que va morir al gener de 1934 i que va inspirar l'arquitectura oficial del Reich a partir del neoclassicisme. Per acabar, la quarta dona que Hitler admirava especialment era Leni Riefenstahl, a la qual considerava una actriu remarcable i una productora de pel·lícules amb força talent. Amb tot, la seva neboda —Geli Raubal, filla de la seva germanastra— va ser el seu gran amor, si bé es va suïcidar l'any 1931 després de saber que Hitler feia la cort a Eva Braun, que fins feia poc havia estat empleada del seu fotògraf particular, Henrich Hoffmann. S'ha dit també que Hitler estava disposat a casar-se amb Geli, i potser per això va fer que els seus pretendents fossin foragitats de mala manera. En qualsevol cas, el *Führer* va confessar a la seva secretària Christa Schroeder que mai havia sentit un gran amor per Eva Braun sinó que, senzillament, s'hi havia acostumat. De fet, la gran passió de la seva vida havia estat la seva neboda, la pèrdua de la qual el va afectar tant que va estar a punt de llevar-se també la vida. A Hess, li va costar molt d'arrabassar-li la pistola.²⁸

En qualsevol cas, és ben sabut que per una decisió pròpia Hitler va decidir no casar-se, encara que en la seva vida sentimental apareixen tres dones que van tenir una presència important: les ja esmentades Geli Raubal i Eva Braun, i la seva admiradora Miss Mitford, que va insistir davant Hitler que arribés a un acord amb Anglaterra. Si bé fa l'efecte que l'escalfor de l'alegria familiar era

alguns d'aquests fills van experimentar una profunda crisi religiosa que els va portar a convertir-se al cristianisme i, fins i tot, a escollir la carrera sacerdotal. Aquest fou el cas de Martin Bormann —fill del lloctinent de Hitler—, que durant els anys seixanta va actuar com a missioner a Àfrica. Niklas Frank —fill del que fou poderós governador del Reich a Polònia i responsable últim dels camps d'extermini allà instal·lats— recorda que l'any 1944, quan van retornar de Varsòvia, la seva mare va batejar tots els seus fills. Així, alguns d'aquells joves van ser batejats dues vegades: la primera segons els rituals neopagans del nazisme, la segona d'acord amb la tradició cristiana. Sigui com vulgui, Klaus von Schirach —fill de Baldur von Schirach, líder de les Joventuts Hitlerianes— assenyala que el nacionalsocialisme s'entén millor si s'observa des de la perspectiva de la religió: «Religión. Mal uso de la religión. Fundamentalismo. El mensaje era éste: el derecho de los más fuertes. El sano vale más que el enfermo; el hermoso más que el feo; el alemán más que el extranjero; el joven más que el viejo. La fuerza es importante, la debilidad sólo merece desprecio: ésa era una ley básica» (p. 235). Tot amb tot, alguns d'aquells fills es van negar a abraçar la fe cristiana, de manera que s'han mantingut fidels als principis totalitaris i deshumanitzadors del nazisme, segons va plantejar Hitler a *Mein Kampf* (1923).

28. Amb relació a aquest tema es pot veure A. M. SIGMUND, *Las mujeres de los nazis*, Barcelona, RBA, 2000. En aquest llibre, a banda d'unes consideracions preliminars sobre Hitler i la dona alemanya, es dona notícia dels següents perfils femenins: Carin Goering, Emmy Goering, Magda Goebbels, Leni Riefenstahl, Gertrud Scholtz-Klink, Geli Raudal i Eva Braun.

com una necessitat física per a ell, mai no va materialitzar el seu afecte pels infants mitjançant el matrimoni i desconeixia l'autèntica felicitat de la llar. Quan alguna vegada les persones del seu entorn van preguntar-li per què no s'havia casat, les seves respostes no deixaven entreveure mai les raons profundes que l'havien empès al vot de solteria, decisió que no va trencar fins a la vetlla del seu suïcidi el 30 d'abril de 1945 en companyia d'Eva Braun. Tal com va constatar la seva secretària Christa Schroeder en les seves memòries, Hitler es limitava a explicar amb frases seques que el matrimoni hauria suposat una distracció de la seva capacitat d'acció. També afegia que un estadista no se sacrifica realment per la felicitat del seu poble si no és capaç de lliurar-li completament la seva persona i perseguir l'objectiu proposat. Altrament considerava que el seu matrimoni li hauria fet perdre una gran part de la simpatia i el prestigi de què gaudia entre les seves electores, cosa que l'enorgullia molt.²⁹ A més, en les seves llargues converses amb els seus col·laboradors —sovint una mena de soliloquis interminables que es perllongaven durant tota la nit—, esmentava exemples d'homes d'estat als quals les preocupacions familiars havien fet oblidar les obligacions contretes amb el seu poble.³⁰

Segui com vulgui, el fet és que Hitler, que no va formar mai una família en el sentit clàssic del terme, es pot dir que va gaudir d'un gran seguici d'infants —nois i noies— que es van organitzar a l'entorn de les organitzacions juvenils. Dels deu als catorze anys, els nois havien de formar part del Poble Jove (*Jungvolk*); a partir dels catorze, de les Joventuts Hitlerianes (*Hitlerjugend*). Per ingressar al Poble Jove els infants havien de superar un triatló: una carrera de seixanta metres en dotze segons, salt de longitud de 2,75 metres i un llançament de pilota de vint-i-cinc metres. Es tractava, doncs, d'impartir una forta formació física i premilitar, de manera que els exercicis d'instrucció duraven hores, per tal de preparar convenientment les desfilades. El futur de la nació exigia una generació que aprenguéss, des de ben aviat, a marcar el pas: des dels deu anys s'aprenia a tocar instruments i a marxar amb uniforme al ritme de les bandes de música. Per als membres de les Joventuts Hitlerianes, des dels catorze als divuit anys, la preparació militar culminava amb el maneig de la carrabina de petit calibre. I tot això sense perdre de vista l'esperit competitiu que s'establia entre els joves per tal de remarcar l'excel·lència d'aquells que s'acostaven a l'i-

29. Sobre aquest tema, Guido Knopp escriu: «¿Qué hacía a Hitler tan atractivo como hombre para sus contemporáneas? En primer lugar, seguramente, el hecho de que la propaganda lo ponía en escena como un solitario inalcanzable. La vida privada del Führer siempre fue completamente desconocida para el público. Los alemanes no llegaron a saber de Eva Braun hasta el fin de la guerra» (p. 158).

30. Ch. SCHROEDER, *Dotze anys al costat de Hitler: Testimoni inèdit de la secretària privada del Führer (1933-1945)*, Lleida, Pagès Editors, 2005, p. 65.

deal pedagògic del nacionalsocialisme: una joventut activa, en bona forma física, professionalment capaç, disciplinada i obedient a l'ordre dictatorial, que no fes preguntes, ni formulés cap mena de crítiques.

L'itinerari de fidelitat al *Führer* continuava a través del Partit Nacionalsocialista (NSDAP), del Servei del Treball i de l'exèrcit (Wehrmacht), de manera que qualsevol infant restava al llarg de tota la seva vida al servei del dictador, al qual es devia obediència i servitud. De fet, qualsevol jove que volia divertir-se i espargar-se en aquells anys del nazisme només tenia una solució: afiliar-se a les Joventuts Hitlerianes, que oferien una atractiva oferta d'oci (vida a l'aire lliure, fogueres al camp, la pràctica esportiva, el romanticisme dels campaments, la vida en comunitat, la companyonia, viatges per Alemanya, passeigs amb bicicleta, etc.). L'allunyament dels infants del seu nucli familiar a través de l'organització de campaments havia de facilitar els objectius dels líders del moviment juvenil nazi, que volien debilitar el pes de la família en l'educació dels infants perquè —en definitiva— Hitler era el gran pare de tots aquells nois i noies que havien d'integrar aquella dòcil i submissa comunitat nacionalsocialista. Per primera vegada a Alemanya, els joves tenien la sensació de ser importants des del moment que s'oferia una instrucció premilitar que es basava en el lema següent: «créixer, obeir, lluitar». S'ha de recordar que els alumnes, atrets per l'expectativa de fer grans carreres, entraven en els internats elitistes, on juraven fidelitat incondicional, i així el *Führer* es convertia en el pare —o pare, si es vol— d'una generació d'infants i adolescents que estaven convidats a canviar el món i volien trencar amb tot: la joventut només havia de ser dirigida per la joventut, segons una fórmula que va proclamar repetidament Baldur von Schirach, líder de les Joventuts Hitlerianes (HJ).

En realitat, i tal com va reconèixer alguna de les noies que va participar d'aquesta mística juvenil que fomentava el culte al dictador, Hitler era «un pare superior», gairebé un déu. Morir pel *Führer* va ser una consigna que es va repetir durant anys —abans fins i tot de l'ascens de Hitler al poder l'any 1933—, de manera que la derrota de 1945 va significar per a tota aquella generació de joves el desencís i la ruïna d'un sistema de valors (o millor dit, de contravalors), atès que el nacionalisme els havia educat per a la guerra. Així es va establir el catecisme d'una religió d'arrel gòtica i romàntica, neopagana si es vol, que mirava a l'edat mitjana amb els seus rituals iniciàtics, les celebracions místiques dels solsticis i l'exaltació dels herois germànics, i que declarava que la mort pel *Führer* era el camí per a la vida eterna del moviment juvenil.

Tot i que Hitler seguia una vida sedentària ben allunyada de la pràctica esportiva —la seva secretària creu que no sabia nedar, mentre que Guido Knopp

afegeix que tampoc sabia anar en bicicleta—,³¹ el cert és que a *Mein Kampf* (obra dictada al seu amic Rudolf Hess durant el temps d'empresonament a la fortalesa de Landsberg) deixava constància de la seva passió per l'educació espartana, fins al punt d'aconsellar per als infants de la nova Alemanya la pràctica de la boxa. Es volia fomentar un sistema educatiu procliu a la força física i al foment de l'educació de la voluntat sota la perspectiva de la disciplina i l'obediència moral, en un plantejament que bandejava l'educació intel·lectual, que restava en un pla secundari atès que la preparació militar era el que més interessava. Així es va malmetre el sentit humanista de la *Bildung* germànica que, amb la caiguda de la República de Weimar (1919-1933), va esdevenir *Bindung*, és a dir, obligació i sotmetiment.

No debades, aquesta pedagogia totalitària va trobar el seu màxim exponent en els instituts nacionalpolítics d'educació (*Nationalpolitische Erziehungsanstalten-Napolas*) i les escoles Adolf Hitler, que en conjunt eren centres on es cultivava la disciplina del partit i on es transmetia més ideologia que coneixements. Tampoc s'ha de perdre de vista que Baldur von Schirach (1907-1974), màxim dirigent de les Joventuts Hitlerianes a partir de 1931, va reconèixer en diferents moments —per exemple, durant el seu procés a Nuremberg— la seva dependència respecte a la tradició pedagògica germànica, representada per Pestalozzi i Froebel, malgrat que no s'ha d'oblidar la influència dels *Wandervögel*, aquells ocells errants que van ser fundats l'any 1901 per Karl Fischer. Al seu torn, Herman Lietz va establir l'any 1898 a Ilseburg la Casa d'Educació al Camp (*Landerziehungsheime*), mentre que Gustav Wyneken va fundar a Turíngia la Comunitat Escolar Lliure de Wickersdorf, que promovia la *Jugendkultur* (cultura de joventut) entre els joves, amb un sentit nòmade i romàntic que va representar una novetat pedagògica en el tombant del segle XIX. En definitiva, ambdues iniciatives pedagògiques van captivar la joventut d'aquella època i van influir en la gestació de la pedagogia juvenil nacionalsocialista.³²

De fet, el moviment juvenil va sorgir a l'Alemanya imperial durant els primers compassos del segle XX en oposició als rígids mètodes educatius del Segon Imperi (1871-1919), de manera que es pot dir que a l'estiu de 1914 molts

31. Christa Schroeder va escriure que tot i la seva alimentació exclusivament vegetariana i la renúncia al tabac i a l'alcohol, que observava per allargar la vida, Hitler no practicava cap esport encara que sentia una gran admiració pels atletes alemanys. «Els cavalls l'espantaven, la neu li causava pànic i el sol el molestava. També tenia molta por de l'aigua i mai no havia accedit a fer un simple passeig en barca. No crec que sabés nedar» (*Dotze anys al costat de Hitler: Testimoni inèdit de la secretària privada del Führer [1933-1945]*, p. 54).

32. Sobre aquest tema es pot consultar A. C. MOREU, «Idealisme naturalista dels adolescents alemanys (1897-1945). Dels *Wandervögel* (Ocells errants) a la *Hitlerjugend* (Joventut hitleriana)», *Educació i Història*, núm. 6 (2003), p. 36-43.

joves es van limitar a canviar la vestimenta d'excursionista per la militar. Tal vegada fou Hermann Lietz el pedagog que va servir de font d'inspiració per al líder de les Joventuts Hitlerianes, que havia passat per una escola que seguia el seu mètode basat en els principis de l'autolideratge i autogovern. En realitat, la intenció final de Baldur von Schirach no fou altra que desenvolupar la idea d'un estat dels joves, en el sentit que les HJ no significaven una fundació de l'estat per a la joventut, sinó una fundació de la joventut per a l'estat.³³

Ben mirat, el nacionalsocialisme posseeix característiques pròpies d'un moviment juvenil, aspecte que es confirma amb l'edat del seus protagonistes quan van arribar molts al poder: Himmler tenia trenta-dos anys, Goebbels, trenta-cinc i Schirach, només vint-i-cinc. Altrament, Hitler va arribar a ser canceller amb només quaranta-tres anys. En qualsevol cas, la introducció d'un dia oficial de la joventut va alliberar els membres de les HJ d'anar a classe els dissabtes i així quedaven sota la tutela de l'organització juvenil, que organitzava tot tipus d'activitats, fins i tot de control i vigilància en col·laboració amb la policia i la Gestapo. En conseqüència, els joves nascuts entre 1923 i 1935 van tenir un paper cabdal durant els anys de la guerra i la seva contribució va ajudar a perllongar-la. Els capitosts del nazisme —i els líders juvenils, en particular— només veien els infants com una reserva civil. Un exèrcit de nou milions d'obriers barats va haver d'omplir els forats que havien deixat els homes que havien estat mobilitzats per anar al front. Per la seva banda, les noies col·laboraven amb la Creu Roja, en l'administració, en la confecció de roba, en la recollida d'herbes per abastar les necessitats de la indústria farmacèutica, en les feines agrícoles o en l'assistència sanitària, d'acord amb una lògica que va fer que el voluntariat es convertís en servei; el servei, en deure, i el deure, finalment, en obligació. Al cap i a la fi, les dones van ser les que també van suplantar els homes quan aquests van marxar als fronts de guerra.

Ens trobem davant d'un llibre que s'ha realitzat a partir d'un miler d'entrevistes amb persones que, després d'una llarga vida professional, rememoren el seu pas per les joventuts hitlerianes. De fet, l'autor —nascut l'any 1948— combina la història i el periodisme, atès que es va doctorar en història i és pro-

33. Es pot veure una declaració de Baldur von Schirach durant el seu procés de Nuremberg a *Las entrevistas de Núremberg*, realitzades per L. Goldensohn, psiquiatre nord-americà. Entre altres coses llegim: «La mayor limitación de las escuelas de Lietz fue que las ciudades y las industrias ejercían una influencia peligrosa sobre la juventud, bueno, Lietz sencillamente no abordó ese problema. Todos los chicos y las chicas que había en la escuela (era un sistema de coeducación, en el que yo creo firmemente) eran hijos de familias acomodadas... Por eso, intenté construir algo que uniese a jóvenes de todo tipo. Era un Estado de jóvenes en el que había chicos de clase trabajadora e hijos de familias aristocráticas: los jóvenes descubrirían a los otros jóvenes...» (Madrid, Taurus, 2005, p. 304).

fessor de periodisme, la qual cosa confereix a la seva obra un to divulgatiu sense perdre mai el rigor històric. Millor dit, la narració històrica —ben documentada i escrita— s'il·lustra en aquesta ocasió amb el testimoni personal d'aquells infants i adolescents que avui ja són avis en l'Alemanya de la unificació que va seguir a la caiguda del mur de Berlín (1989), però que van patir en carn pròpia les seqüeles de la manipulació ideològica i de la mobilització militar. Pel que fa a la seva estructura, s'ha de dir que aquest llibre està dividit en cinc capítols que marquen el destí d'aquests joves, que van seguir un procés formatiu que Guido Knopp presenta en cinc etapes successives: seducció, devoció, cultiu, guerra i sacrifici.

En realitat, aquells infants i joves d'ambdós sexes van ser seduïts; van manifestar una devoció especial per Hitler —en aquest sentit, es pot ben dir que van ser els seus fills adoptius—; van ser educats en un ordre de valors racials que propiciava l'odi i la violència, que fomentava els mites i les llegendes; van participar directament en la guerra, primer en la defensa civil, més tard en una intervenció activa que es va fer més necessària durant els seus darrers mesos quan el potencial de les tropes regulars minvava (en la campanya 1944-1945 més de dos milions de joves entre disset i vint-i-cinc anys van ser allistats en la *Wermacht* o en les *Waffen-SS*).³⁴ Finalment, tot plegat va provocar el sacrifici de molts d'aquests soldats-infants que, en integrar-se en diferents unitats —per exemple, al *Volkssturm* (Assalt Popular), format per homes entre setze i seixanta anys—, van caure fins al darrer moment ja que com és ben sabut Hitler va portar, amb la seva teoria de la guerra total, el conflicte bèl·lic fins a les últimes conseqüències. La pau negociada o la rendició incondicionada no van entrar mai en els càlculs del *Führer*, que va esperar en el seu búnquer de la cancelleria a Berlín l'entrada de les tropes russes, bo i confiant en un cop de sort d'última hora.³⁵ Mentrestant la joventut d'Alemanya es dessagnava en

34. No obstant això, seria erroni negligir els esforços que una part de la joventut alemanya va fer per oposar-se al règim nazi, tal com es reflecteix en el llibre de B. KOENIG, *La resistència alemana contra Hitler*, Madrid, Alianza, 2005.

35. Un dels èxits editorials més destacats últimament ha estat el llibre, d'autora anònima, *Una mujer en Berlín: Anotaciones de diario escritas entre el 20 de abril y el 22 de junio de 1945*, Barcelona, Anagrama, 2005, introducció de Hans Magnus Enzensberger. En aquest darrer llibre una dona alemanya, d'uns trenta anys i que treballava en el món editorial, dona compte i raó de l'entrada de les tropes russes a Berlín a l'acabament de la Segona Guerra Mundial. Per disseny de l'autora, i després d'una primera edició dels anys cinquanta que va passar desapercibuda, ara es reedita aquest llibre després de la seva mort. Val a dir que en aquesta obra es posa de manifest l'enteresa de les dones civils alemanyes que van patir les constants violacions de les tropes soviètiques. Es tracta, com moltes altres, d'una història oblidada que ara s'ha rescatat i que, malgrat el silenci, també forma part de la història de l'Alemanya més recent.

els camps de batalla: dels joves nascuts entre 1918 i 1928, quasi 1.900.000 van perdre la seva vida en acció en la guerra, xifra que correspon a un terç de les pèrdues totals de l'exèrcit alemany.

Conrad Vilanou i Torrano

La confiscació d'antics centres d'ensenyament de tipus catalanista: Dos informes (1939). Barcelona: Fundació Carles Pi Sunyer d'Estudis Autònoms i Locals, 2004. (Documents d'Història de l'Arxiu Pi i Sunyer; 2) [Presentació de Salomó Marquès]

Que el magisteri va ser un dels col·lectius més durament castigats pel règim franquista és una afirmació que, avui dia, accepta gairebé tothom. Mentre uns mestres van haver de marxar a l'exili, d'altres que van optar per romandre a casa nostra van haver de passar pel calvari de la depuració. Sortosament a hores d'ara existeix una àmplia bibliografia sobre els efectes d'aquesta depuració que va ser tan perjudicial per al nostre país, en separar del magisteri un nodrit nombre de mestres compromesos en l'exercici de la seva professió, segons un model pedagògic modern que sintonitzava amb la sensibilitat renovadora del moviment de l'Escola Nova. A banda de ser acusats de republicans, comunistes, anarquistes, liberals, maçons, etc., molts mestres de Catalunya van ser acusats de nacionalistes ja que estimar el país i promoure un ensenyament en llengua catalana i explicar, a més, la seva història va ser considerat pels vencedors un greu delictes.

Tal com comenta Salomó Marquès en la presentació d'aquest llibre, es coneixen moltes dades sobre la depuració del magisteri, però són molt escassos els documents publicats sobre la confiscació d'edificis i institucions d'escoles privades. Per això la importància de l'obra que tenim a les mans, que fa referència a les institucions que van dinamitzar a casa nostra dos insignes pedagogs, a saber, Alexandre Galí i Bartomeu Oliver. Si el primer va ser el promotor i director de la Mútua Escolar Blanquerna, el segon va exercir una funció semblant amb l'Institut Tècnic Eulàlia. A més, ambdós establiments tenien un funcionament semblant atès que es mantenien a base de socis mutualistes. En qualsevol cas, l'orientació pedagògica també era similar i les acusacions de les autoritats franquistes —tot i l'especificitat de cada establiment pedagògic— presenten més d'un punt comú.

Encara que a hores d'ara no cal desvelar la personalitat d'Alexandre Galí —la més rellevant de l'Escola Nova a Catalunya—, sí que convé fer-ho amb Bartomeu Oliver. Mallorquí de naixement, estudià al Seminari de Palma i participà

en el moviment escolta. Mestre d'escola, exercí a la població de Lloseta i el 1919, a l'escola dels pares de Sant Vicenç de Paül, a Palma, on entrà en contacte amb la metodologia montessoriana. A l'Escola Normal de Palma va impartir les matèries de pedagogia i metodologia. El 1921 es llicencià en filosofia i lletres per la Universitat de Barcelona. Establert a la capital catalana, va treballar de professor a l'Escola Industrial i a l'Institut de Cultura de la Dona. El 1925, juntament amb la seva esposa Dolors Jordana, va fundar l'Institut Tècnic Eulàlia.

És clar que ambdós —Galí i Oliver— van haver de marxar a l'exili. Galí al sud de França, a Tolosa de Llenguadoc, per bé que va retornar aviat encara que es veié obligat a retirar-se de la vida pública, tot i que va continuar treballant per la renovació pedagògica en temps d'adversitats. Per la seva part, Bartomeu Oliver i Orell va arribar amb la seva família a Caracas procedent de França el 1939, per crear l'any següent l'Instituto-Escuela La Florida. La seva estada americana tindrà diferents períodes. El 1946 el matrimoni Oliver-Jordana vendrà l'Institut a un alumne seu, encara que Oliver no deixarà de treballar en el món de l'educació. A Caracas contribuirà a la refundació, el 1946, de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Central de Veneçuela. Al final de la dècada dels cinquanta va viatjar a Barcelona i va participar en les activitats educatives a l'Institut Tècnic Eulàlia, que en aquells moments dirigien la seva cunyada Rosa Jordana i el marit d'aquesta, Marc Massó Vergés. Va participar activament en les activitats del Centre Català de Caracas i va presidir el Patronat del Cultura Terra Ferma, que va promoure la cultura catalana a l'exili. També va ser traductor i autor de llibres i articles publicats a l'Estat espanyol i a Veneçuela.³⁶

En la publicació que ens ocupa s'apleguen sis documents referits a la confiscació de l'Institut Tècnic Eulàlia i a la Mútua Escolar Blanquerna. Són tres documents demanats per les autoritats franquistes sobre cada una d'aquestes institucions pedagògiques. Els de l'Institut Tècnic Eulàlia tenen les característiques següents que a continuació comentem: 1) un informe d'un professor de qui no sabem el nom, datat l'1 de maig de 1939, que s'eleva al rector de la Universitat, en què es constata que «el Sr. Oliver está reputado como un excelente pedagogo». A més es fa constar que s'emprava el mètode Montessori, alhora que existia un gabinet de psicologia que dirigia el doctor Emili Mira. L'anònim professor que signa aquest informe vol defensar —fins on es pot, ateses les circumstàncies del moment— l'actuació del seu director, que va apartar el seu centre de qualsevol connotació esquerrana o marxista. Endemés, l'informant manifesta que els alumnes rebien una bona orientació moral i religiosa. 2) Un

36. S. MARQUÈS SUREDA i J. J. MARTÍN FRECHILLA, *La labor educativa de los exiliados españoles en Venezuela*, Caracas, Fondo Editorial de Humanidades y Educación i Universidad Central de Venezuela, 2002, p. 100 i s.

informe adreçat al general governador militar de Barcelona i signat per l'inspector de primer ensenyament Juan M. Azpeurrutia, datat el 18 d'octubre de 1939 i que és molt més dur que el primer document. Aquí es fa constar que Bartomeu Oliver és «un sujeto de pésimos antecedentes rojo-separatistas, actualmente huido al extranjero». Més endavant, l'inspector assenyala que l'Institut Tècnic Eulàlia «era, antes del período rojo, un centro de tendencias separatistas, de derecha, acentuándose su separatismo y derivando hacia la izquierda durante el Movimiento. Muchísimos detalles que tengo adquiridos hacen presumir que era así». 3) Un informe sense data signat per B. Guillén en què es denuncien les activitats de Bartomeu Oliver, que «antes del Glorioso Movimiento se distinguió por su actuación de separatista, perteneciendo a Palestra y simpatizando por el Partido Acció Catalana y votando por las izquierdas». Es denuncia, igualment, les seves amistats i coneixences —per exemple, el doctor Emili Mira—, a la vegada que des d'un punt de vista pedagògic es retreu que en el col·legi «tenía una gran preponderancia todo lo referente a sports y excursionismo, teniendo un valor bastante secundario el estudio y formación de los niños. Lo poco que había de vida religiosa era todo en sentido catalanista. A los alumnos se les formaba con este espíritu».

Els tres documents que fan referència a la Mútua Escolar Blanquerna tenen les característiques següents. 1) Un informe breu de dues pàgines signat pel secretari d'Informació i Investigació, amb data d'1 de març de 1939, que porta el núm. 37, en què es posa en relleu que Alexandre Galí i Pau Vila —director i sots-director de la Mútua— havien col·laborat amb la Generalitat «durante el dominio rojo». 2) Un informe elaborat per la «Comisión nombrada para la formación de expedientes de incautación de locales de antiguos Centros de enseñanza de tipo catalanista», lliurat amb data 17 de novembre de 1939 (les signatures dels tres membres de la comissió són il·legibles). S'insisteix que Galí i Vila van ocupar càrrecs de responsabilitat «con la Generalidad durante el dominio rojo». A més, i amb relació a Alexandre Galí, s'afirma que «su fama de pedagogo de izquierda y separatista está tan fuertemente extendida, que maestros de igual apellido ponen gran cuidado en hacer notar que no tienen parentesco con él». Al seu torn, s'emfasitza el «tono antiespañol de la enseñanza dada en el Colegio Blanquerna». S'insisteix repetidament que l'idioma escolar era el català, alhora que es manifesta que en els actes es cultivava el sentiment català. És possible que aquest informe s'elevés davant la petició de reobertura de la Mútua Escolar Blanquerna, cosa que va demanar Jordi Maragall i Noble, que, a tal fi, es va desplaçar fins a Vitòria el mes de juny de 1939 i que tenia a favor el pare Higiní Anglès, antic consiliari de Blanquerna. Les gestions van ser negatives i és molt possible que aquest informe tingués alguna cosa a veure en la decisió fi-

nal, des del moment que conclou que «la parte acusada debe comprender que lo actuado en otros tiempos no ha tenido el elevado tono que era de desear por los buenos patriotas españoles, cuando en los propósitos de enmienda que figuran en la memoria que acompaña a una instancia elevada a la Superioridad por conducto del Rectorado de Barcelona, en 13 de marzo último, dicen: estando hoy en día plenamente justificada por el gran sentido que ha adquirido, se desarrollaría la labor patriótica en toda su amplitud. Acaso comprendieron que la Patria no es susceptible de mezquinas dimensiones convencionales». 3) Fragmentes d'un informe (el més extens de tots) signat per Manuel Marín (amb una signatura parcialment il·legible), amb un segell que diu «Instituto Nacional Menéndez Pelayo, Barcelona» (que funcionava als locals confiscats de Blanquerna) i sense data.³⁷ En la introducció es diu que l'11 d'agost de 1939 es van presentar al seu despatx el secretari de la Mútua, Josep Vilardaga, acompanyat de l'administrador, Joaquim Ros, que van demanar el lliurament de números de la revista *Junior* per tal de reforçar la seva defensa. En aquest informe es fa referència diverses vegades a l'article que Josep M. Tallada va publicar a *La Vanguardia Española*, el 8 de març de 1939, sobre «La inconsciencia de la burguesía». Altrament, al llarg d'aquest informe es diuen coses com les següents: «En dicho establecimiento se enseña justo a los niños la cantidad de Religión necesaria a tranquilizar la conciencia de los que no necesitaban mucho para tranquilizar-

37. La identitat d'aquest informant correspon al senyor Manuel Marín i Peña, catedràtic de llatí i director de l'Institut Menéndez Pelayo a partir de 1939, que —segons el parer de Jordi Galí i Herrera— «era un home notable, i estic segur que sabia amb pèls i senyals qui érem. Era un d'aquells homes lliurat en cos i ànima al bando nacional (*franquista* és una paraula inadequada i anomenar-lo *falangista* seria un disbarat i un insult) que devia arribar aquí pensant que els catalans menjàvem cada dia per dinar capellà estofat i érem tots comunistes, i va tenir la sorpresa de trobar-se amb persones normals. Més normals que alguns falangistes frenètics amb qui probablement se les hagué d'heure. Amb en Francesc Ayesta —alumne d'un curs més endavant que el meu, de qui parlaré en un altre moment no llunyà, ja que fòrem companys a la colla escolta Francesc Soliguer i fou un excel·lent professor de l'escola Sant Gregori anys més tard—, el senyor Marín travà una amistat que va durar tota la vida» (J. GALÍ I HERRERA, *Les games d'aprendre: Lectures, reflexions i experiències d'un mestre*, Barcelona, Pòrtic i Barcelonense d'Edicions, 2005, p. 219). De la lectura d'aquest darrer llibre de Jordi Galí —una espècie de memòries pedagògiques—, hom conclou que l'ensenyament durant el franquisme no constituïa —fins i tot durant els primers compassos del règim— un tot homogeni i uniforme, sinó que dins de l'ensenyament públic s'impartia una docència de qualitat per part de molts professors que estaven influïts per l'estil de la Institución Libre de Enseñanza. En aquest sentit, Jordi Galí fa la següent observació que pel seu interès per a la història de l'educació reproduïm a continuació: «Caldrà estudiar la interacció entre aquest ensenyament públic, que tenia una qualitat innegable, la lamentable proliferació d'un ensenyament religiós d'una qualitat en general molt baixa, i la cridòria fanfarrona del falangisme que tenia, almenys en teoria, una espècie de dret de cuixa sobre qualsevol institució pública o privada» (J. GALÍ I HERRERA, *Les games d'aprendre...*, 2005, p. 221).

se.» Igualment, es denuncia les innovacions litúrgiques que s'havien introduït a Blanquerna: «y así en su Oratorio se celebraba la Santa Misa cara al pueblo, y en ello se puso empeño de cosa importante, pues según el Administrador de la casa costó gran trabajo y largo forcejeo obtener tal licencia». Per acabar, s'insisteix de nou en la qüestió de l'idioma atès que, a parer de l'informant, a Blanquerna «el español queda relegado a la categoría de lengua extranjera, estudiada en pie de igualdad con el francés y el inglés». En aquesta mateixa direcció, escriu: «En la Biblioteca de Blanquerna, por lo demás muy pobre, la literatura castellana apenas está representada, en cambio abundan las traducciones catalanas de obras extranjeras, especialmente inglesas y norteamericanas.» Tot plegat als ulls del redactor de l'informe és molt perillós, atesa la consideració següent: «El cultivo de los valores catalanes en la educación crea en Blanquerna un clima espiritual de intenso catalanismo afectivo: catalanismo de sardana, barretina y juegos florales, que no sería vituperable incluido en un marco español, pero que toma carácter separatista si se subraya o exalta su condición diferenciadora, o se silencia el resto de España, o se hace a éste objeto de comparaciones denigrantes. Y todo ello se da en Blanquerna.»

És hora d'acabar aquesta llarga recensió que ha volgut —a més de rescatar la personalitat de Bartomeu Oliver i Orell— il·lustrar la persecució de què va ser objecte l'escola catalana amb l'arribada del franquisme, per la qual cosa hem optat per reproduir —ni que sigui de manera fragmentària— algunes de les consideracions que van ser utilitzades en les acusacions contra aquells establiments pedagògics que, a banda de la seva inequívoca vocació cristiana, van singularitzar-se per la defensa de la nostra llengua i cultura.

Conrad Vilanou i Torrano

LAUDO, Xavier; VILANO, Conrad [ed.]. *Emili Mira i els orígens de la psicologia de l'esport*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2004. (Textos de Cultura i Esport; 2)

Sembla clar que el doctor Emili Mira i López (1896-1964) ocupa un lloc rellevant en el panorama de la psicopedagogia catalana i internacional. De fet, té l'honor de figurar en tots els manuals i diccionaris d'història de la psicologia, atès que va ser un dels autors de l'època que va fer més coses per a la consolidació d'aquella nova disciplina científica que al trencant del segle xx tot just començava a caminar de manera independent, al marge de la tutela de la filosofia i de la medicina. A més d'un pioner de l'orientació professional, es va interessar pels diferents àmbits de la psicologia (educativa, jurídica, de guerra, etc.), entre els quals destaca la psicologia de l'esport. Consta que pels gabinets

de selecció i orientació de l'Institut Psicotècnic de la Generalitat de Catalunya passaren, a banda dels alumnes de l'Escola del Treball aspirants a practicar algun esport al qual no podien accedir sense el corresponent certificat mèdic d'aptitud, un bon gruix d'àrbitres i jugadors de futbol. D'alguna manera, la psicologia de l'esport va néixer a casa nostra a redós del moviment psicotècnic que tanta importància va assolir en la dècada dels anys vint i trenta del segle passat i que, en un primer moment, s'havia aplicat al món laboral. Tot amb tot, l'ensulsiada de la Guerra Civil va fer que aquesta rica tradició es perdés, malgrat que sempre restà en el record dels metges i pedagogs catalans la feina feta per aquell Institut Psicotècnic que durant els anys de la guerra va contribuir a la selecció dels pilots de l'aviació republicana. Alguns anys després, quan Mira s'instal·là al Brasil, el futbol s'havia convertit ja en un fenomen de masses que captivava un públic que veia enardit com la seva selecció aconseguia tot un regitzell d'èxits en els campionats mundials.

De l'itinerari intel·lectual del doctor Mira, els curadors han triat un parell de textos que donen contingut al volum que ens ocupa. El primer, titulat «Influència de la cultura física en al formació ètica de la joventut», correspon a una conferència pronunciada a l'Acadèmia d'Educació Física de Catalunya el 12 d'abril de 1937 en plena Guerra Civil. En aquest text —escrit quan la manipulació de l'esport en mans del nacionalsocialisme era ben evident, sobretot després de la celebració dels Jocs Olímpics de Berlín (1936)—, Mira argüeix els beneficis de l'esport per a tothom i especialment per a la joventut, però no només com a pràctica higiènica sinó també per a la formació de l'home moral capaç de tenir la voluntat suficient per aconseguir les fites que li marki la seva raó. «La cultura física —escrivia llavors Mira— ens pot servir per a fer a l'home més sa; però no solament es tracta de fer l'home sa, sinó més bo.» Comptat i debatut, Mira denigra l'exaltació de la força que va fer el nacionalisme de l'esport —recordem la pel·lícula *Olympia* (1938), de Leni Riefenstahl—, atès que la força muscular provoca l'embrutiment de la persona, de manera que per a Mira l'esport resta al servei de l'autonomia individual per tal de tenir seguretat i domini de si mateix, sense abusar de la fortalesa ni usar-la més que quan calgui, afirmació que resulta lògica si tenim en compte l'ambient bèl·lic de l'època.

El segon text recuperat —titulat genèricament «Futbol i psicologia»— aborda les relacions entre el futbol i la psicologia i correspon a un article publicat al Brasil l'any 1964. És ben sabut que Emili Mira —cap dels serveis psiquiàtrics de l'exèrcit de terra de la República— va haver d'emprendre el camí de l'exili, primer a Anglaterra, on va presentar el seu famós *test psicodiagnòstic miokinètic* (PMK) i, finalment, a Amèrica del Sud, on es va establir. Allà es va contagiar

dels èxits esportius dels futbolistes brasilers, de manera que va confegir, amb dades extretes del campionat jugat a Xile (1962), aquest treball en què, després de denunciar els perills dels grans espectacles esportius i de proclamar que l'esport és oci i no negoci, assenyala que l'orientació psicològica és tan necessària per l'elecció de l'esport com per la de la professió, car amb aquesta última l'individu pretén guanyar-se la vida i amb la primera aspira a conservar-la i ampliar-la, moralment i físicament.

Ambdós textos apunten en la mateixa direcció en inscriure l'exercici físic i la pràctica esportiva en una concepció global que reclama la *unitat psicobiosocial* que postula el benestar i l'harmonia de l'individu (la seva salut integral, psicofísica), encastada en el medi social. No es pot oblidar que Emili Mira fou un convençut defensor de la unitat psicosomàtica que va propugnar, en una visió certament molt àmplia, la concepció psicobiosocial de la persona fins a l'extrem de defensar que «no hi pot haver individu sa en una societat malalta». Tant és així que el vell aforisme encunyat per Juvenal s'hauria de substituir per la fórmula *mens sana in societate sana*. D'acord amb aquesta premissa, Mira considera que la somatoteràpia (teràpia del cos) ha d'actuar fusionada amb la psicoteràpia (teràpia de la ment) en una sola unitat per tal d'aconseguir el restabliment de la salut o normalitat biològica «concebuda com el més perfecte equilibri dinàmic que es pot obtenir entre les propietats de l'Ésser i la més gran eficàcia que es pot aconseguir en les seves reaccions». Cap de les dues actituds, aïllades, és eficaç; l'individu humà requereix sempre un tractament integral i integrador; la medicina requereix una constant i adequada imbricació de tots dos recursos, és a dir, de les armes psicològiques i de les bioquímiques i fisicoquímiques. Per això al final de la seva vida, tot i que sempre havia donat per fet que qualsevol medicina havia de ser psicosomàtica, va propugnar un concepte encara més ampli, el de medicina integral o eubiàtrica (del grec *eu*, bé, i *bios*, vida), la medicina que ensenya a viure bé, perquè al món només es pot declarar una sola guerra: la lluita contra la infelicitat i la mort. En conseqüència, Emili Mira va fomentar una visió integral de la medicina certament innovadora en definir el malalt com tot «aquell individu que pateix o fa patir», de manera que l'objectiu de la ciència mèdica no és altre que la supressió del patiment humà ja sigui degut a causes físiques, psíquiques o socials. Naturalment —en aquest plantejament— l'esport ocupa un lloc cabdal, tal com es desprèn d'aquests dos textos que ara feliçment s'han recuperat.

Sílvia Vallès i Pi

LAVADO FAU, M. [ed.]. *La Residència d'Estudiants de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003.

Aquest llibre és el recull de textos i documents gràfics que constituïren l'exposició «La Residència d'Estudiants de Catalunya», que tingué lloc al novembre i desembre de 2000 al Col·legi Major Ramon Llull de la Universitat de Barcelona. Val a dir que la Residència d'Estudiants de Catalunya va començar a ser pensada el 1918, al Segon Congrés Universitari Català, que va proposar establir a casa nostra una Casa dels Estudiants que s'assemblés a la Residencia de Estudiantes de Madrid. Així fou com va començar a caminar la Residència d'Estudiants de Catalunya, sota la direcció de Miquel Ferrà, el 20 de desembre de 1921, en un xalet del carrer Río Rosas, núm. 37 (al barri de Sant Gervasi), amb la proclama següent: «La residència és un sojorn de gent culta, l'admissió a la qual ja és per si sola un dipòsit de confiança.» Als admesos, se'ls demanava «més que el compliment d'un reglament mecànic, la seva col·laboració cordial en la formació i conservació d'aquell ambient de cultura, civilitat i polidesa que hi té de fer agradable a tots la convivència».

Aviat, emperò, va quedar petit l'edifici de Sant Gervasi i van començar les gestions per aconseguir-ne un de més gran. Per tant, el 1927 començaren les obres en un dels edificis del recinte de la Universitat Industrial, que llavors era Escola d'Agricultura.³⁸ Es va encarregar a Rubió i Bellver la construcció del menjador i de la capella, instal·lacions imprescindibles perquè l'edifici pogués esdevenir casa dels estudiants. El 15 de maig de 1929, sota la dictadura de Primo de Rivera, es va inaugurar com a Residencia del Real Politécnico Hispanoamericano, nom efímer que en caure el règim de la dictadura va deixar pas al nom de Residència d'Estudiants de Catalunya, la Residència de la Generalitat. Fou dirigida també per Miquel Ferrà —home selecte, delicat i exquisit, però segurament amb escassa capacitat executiva—,³⁹ amb el suport imprescindible d'Antoni M. Sbert, líder estudiantil, polític i organitzador d'empenta, que n'esdevingué el director quan, a conseqüència de la Guerra Civil, Ferrà quedà aïllat a Mallorca. Amb tot, s'ha de dir que Antoni Maria Sbert ajudava el director de la residència tant com podia: la primera cosa que va fer Sbert fou reduir

38. La cronologia que es pot establir d'aquesta escola és la següent: 1867, es començaven les obres de la construcció de Can Batlló; 1906, el Patronat de l'Escola Industrial adquireix la finca de Can Batlló; 1912, inauguració de l'Escola d'Agricultura a Can Batlló; 1928, Rubió i Bellver reforma l'edifici de l'Escola d'Agricultura per convertir-lo en una residència d'estudiants; l'any 1929, s'inaugurava la residència.

39. Sobre la història d'aquesta institució, i per tal de completar la informació i el material aplegats en aquest llibre, es pot veure l'article de Maria Dolors Fulcarà Torroella, «La Residència d'Estudiants de Catalunya (1921-1929)», *Randa*, núm. 20 (1986), p. 121-153.

i concentrar l'espai de la residència, la qual cosa va permetre instal·lar-hi l'Escola Normal de la Generalitat.

De fet, va ser a la dècada dels anys trenta quan la residència va desenvolupar una activitat cultural més intensa: Joaquim Xirau, Pompeu Fabra, Carles Riba, Pierre Vilar, Salvador Espriu i Bartomeu Rosselló-Pòrcel —un dels primers hostatges de la residència, que va romandre en la institució entre 1931 i 1938— foren personalitats estretament vinculades a l'entitat. Pierre Vilar —resident entre 1931 i 1932— ha deixat escrit que s'allotjava en una residència d'estudiants, on sorgiren alguns òrgans essencials de la Catalunya intel·lectual que volia esdevenir el motor espiritual de tota una col·lectivitat. Al seu torn, Rosselló-Pòrcel (1913-1938) va ser un resident actiu i l'ànima de la Biblioteca de la Residència car, segons comentava Antoni Maria Sbert, «estimava el cos i l'ànima dels llibres, els manejava amb miraments sensuals, els obria i fullejava com si cada full fos un mirall i volia el plaer de vestir-los amb pells i teles riques, com si pensés a vestir i enjoiar la seva amant» (p. 67). A més, Rosselló-Pòrcel va ser el principal impulsor de les Edicions de la Residència d'Estudiants, col·lecció de poesia que portà a la llum el 1937 *Primer desenllaç*, de Joan Vinyoli, i *L'aventura fràgil*, de Joan Teixidor, i el 1938, *Versions de l'anglès*, de Marià Manent. *Imitació del foc*, de Rosselló-Pòrcel —mort de tuberculosi al Brull l'any 1938—, va publicar-s'hi pòstumament amb pròleg de Salvador Espriu.

Cal remarcar que durant la República l'edifici de la residència va allotjar institucions cabdals per a la cultura i l'ensenyament de l'època, com ara l'Escola Normal, ambiciós projecte de formació de mestres encetat per la Generalitat que morí amb ella al final de la guerra. I lligat a l'Escola Normal, cal esmentar el Grup Escolar Annex, on els normalistes feien les seves pràctiques. L'Institut d'Acció Social Universitària i Escolar de Catalunya (IASUEC) instal·là també el seu centre d'operacions a l'edifici sota el control d'Antoni M. Sbert (1901-1980), que després seria conseller de Cultura durant l'última etapa del Govern Companys. S'ha de recordar que l'IASUEC —que va assumir la política de beques— volia promoure una completa obra social al voltant de les residències d'estudiants: instal·lació de restaurants, gimnasos, camps d'esports, borses de treball, magatzems cooperatius. Es tractava, doncs, d'un model educatiu preocupat per tot allò que tingués a veure amb l'educació, un model interessat a resoldre les necessitats materials i intel·lectuals dels estudiants, més enllà de l'assoliment dels coneixements universitaris. Com és lògic, amb l'entrada de les tropes nacionals a Barcelona al gener de 1939 s'acabà el projecte de la Residència d'Estudiants, per bé que a l'octubre d'aquell mateix any la residència tornà a obrir les seves portes als estudiants encara que —sense perdre el sentit pedagògic— responia als criteris polítics del règim franquista, que demana-

va als residents l'afiliació al SEU (Sindicato Español Universitario). En arribar al país la democràcia, la residència es va adaptar als nous temps i va intentar connectar amb els valors i els principis de l'etapa republicana, bo i recolzant el seu sentit universitari, atès que l'any 1989 la residència —que des del 1939 es trobava sota el control de la Diputació— va ser cedida a la Universitat de Barcelona.

Conrad Vilanou i Torrano

MARQUÈS SALA, B.; BARTRINA COROMINAS, E.; ROVIRÓ ALEMANY, I.; CLARA RESPLANDÍS, J.; SOL CLOT, R.; TORRES GRAELL, C.; ALANYÀ ROIG, J. *L'Església catalana durant el franquisme 1939-1975. Apunts per a una història*. Vol. I: Urgell-Solsona-Vic. Vol. II: Girona-Lleida-Tortosa. Barcelona: Claret, 2005.

És ben conegut que la Guerra Civil espanyola va suposar un important daltabaix per a tota la societat catalana, però sens dubte va tenir una gran incidència en la consciència de les persones catòliques, especialment en aquelles que havien respectat el règim vigent, legítimament constituït. Aquí es pot recordar noms tan destacats com ara Manuel Carrasco i Formiguera, el canonge Carles Cardó i el cardenal Vidal i Barraquer —entre d'altres—, que no donaren suport a un aixecament militar del tot injustificat. Altrament, molts d'aquells catalans catòlics van rebre per les dues bandes, perseguits en molts moments per les seves creences religioses i incompresos en altres situacions —sobretot durant el franquisme— per la seva catalanitat. Tot i que és veritat que l'Església jeràrquica del nacionalcatolicisme va claudicar davant les promeses de Franco, és cert que els sectors eclesiàstics —i l'Església, com a institució— van tenir un paper molt important en la salvaguarda i represa de la nostra cultura i identitat. Endemés, l'*aggiornamento* del Concili II del Vaticà (1962-1965) va facilitar les coses, circumstància que de retop va afavorir el ressorgiment cultural i pedagògic perquè, a banda de la recuperació de l'ús del català en la litúrgia, moltes iniciatives van trobar en aquells moments de foscor el suport i l'ajut de l'Església.

Per tal de donar compte i raó de tota aquesta història, l'editorial Claret —amb el suport de la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya— ha posat fil a aquesta història de l'Església catalana durant el franquisme. Fins ara han aparegut els dos primers volums, el primer dels quals ens descriu l'evolució de les diòcesis d'Urgell, Solsona i Vic. Per la seva banda, el segon volum ens narra la de les diòcesis de Girona, Lleida i Tortosa. S'ha de dir que tancaran la col·lecció les cròniques de Barcelona i de Tarragona, de mane-

ra que properament tindrem una visió global i de conjunt de l'evolució de l'Església catalana durant el franquisme. Malgrat que ens manca encara una adequada perspectiva històrica, aquest conjunt de llibres que apleguen les monografies sobre els diferents bisbats catalans ofereix una primera aproximació i una bona font d'informació que pot ajudar més endavant a un treball històric més complet i definitiu.

Encara que es fa impossible detallar la història de cadascuna de les diòcesis estudiades, constatem en totes uns aspectes comuns i similars. Així, per exemple, es dóna notícia dels diversos bisbes alhora que s'emfasitza els aspectes més significatius de llurs mandats. Igualment es repassa les diferents cases de religiosos (homes i dones), i s'esmenten alguns personatges rellevants de cada bisbat, amb especial menció dels qui han destacat en el camp intel·lectual i de la cultura. Des d'un punt de vista pedagògic s'ha de destacar tot el que es refereix a la catequesi dels infants, la qüestió de la llengua, l'obligatorietat de la religió, la formació dels sacerdots i la pràctica dels exercicis espirituals, el funcionament dels seminaris i les vocacions sacerdotals, els moviments apostòlics, els santuaris marians, la renovació litúrgica, l'Acció Catòlica, l'HOAC (Germanat Obrera d'Acció Catòlica), la JOC (Joventut Obrera Catòlica), el MIJAC (Moviment Infantil i Juvenil d'Acció Catòlica), el MUEC (Moviment d'Universitaris i Estudiants Cristians), Justícia i Pau, les publicacions de signe religiós, els moviments de mestres de signe catòlic, etc. Naturalment l'escoltisme —sobretot pel que fa al bisbat de Girona sense bandejar, emperò, altres indrets— ocupa un lloc privilegiat en aquesta història, juntament amb les organitzacions dedicades a l'esplai i al lleure.

Comptat i debatut, podem dir que ens trobem davant d'una valuosa eina d'informació que subministra una gran quantitat de dades i que desgrana un bon nombre de pistes de treball. Naturalment, els aspectes relacionats amb la història de l'educació constitueixen una de les múltiples cares d'aquests apunts històrics de l'Església catalana durant el franquisme que ara ens arriben a través de l'edició que comentem. Com és lògic, els treballs i les investigacions no han fet més que començar, però no hi ha dubte que ens trobem en el bon camí. L'Església catalana fou —durant aquells anys del franquisme— molt més que una simple instància eclesial dedicada a la cura espiritual dels seus fidels. Sense negligir les seves obligacions en el camp de l'acció social —Càritas, per exemple—, s'ha de tenir ben en compte que l'Església del nostre país fou un focar que, contra les adversitats del moment, va saber mantenir viva la flama de la nostra llengua i cultura. Ni més ni menys.

Conrad Vilanou i Torrano

MIRALLES GILI, M. *Col·legi Beat Ramon Llull: Educació, història i societat*. Inca: Col·legi Beat Ramon Llull, 2002.

Amb motiu del 75è aniversari de l'ensenyament secundari al centre educatiu dels pares franciscans d'Inca, es publicà el llibre que ressenyem suara amb els objectius, principalment, de: contribuir a conèixer els diferents sistemes educatius que s'han utilitzat segons els moments històrics, socials i polítics a Mallorca en els darrers setanta-cinc anys; conèixer les respostes i ofertes educatives que des del Col·legi Beat Ramon Llull els franciscans d'Inca donaren als diferents moments sociopolítics i, ahora, conèixer, també, quines foren les principals influències que rebé el centre al llarg de la seva història, marcada pels canvis polítics soferts a l'Estat espanyol al segle xx. En definitiva, el llibre pretén recopilar l'experiència educativa d'un centre, de caràcter religiós, donant a conèixer, ahora, l'aportació de les institucions religioses dins el camp de l'educació a Mallorca.

Miquel Miralles, mestre i pedagog per la Universitat de les Illes Balears, en un estil molt personal, ens apropa a la història del centre historiat, així com a la societat en què s'insereix el Col·legi i als esdeveniments polítics que inevitablement marcaren el seu esdevenir. El llibre, fruit d'una acurada revisió del seu jove autor de les fonts i documentació que els pares franciscans guarden a l'arxiu del Col·legi, és una important i valuosa contribució al coneixement de l'aportació que els ordes religiosos han tingut en la història de l'educació mallorquina.

En les seves prop de cent cinquanta pàgines, el llibre repassa els principals antecedents, fugida i retorn dels franciscans a Inca previs a la fundació del Col·legi Beat Ramon Llull. S'historia el centre a través dels diferents períodes polítics que marcaren la vida al llarg del segle xx —darrer anys de la Restauració, la dictadura primoriverista, la Segona República, la Guerra Civil, la dictadura franquista i l'arribada de la democràcia— tot remarcant alguns aspectes pedagògics d'especial rellevància i interès per als historiadors de l'educació.

Prou interessant esdevé, a través de la lectura de l'obra, conèixer la tasca pedagògica del pare Cerdà i com aquesta depengué de l'adquisició del convent en què s'instal·laren els franciscans a Inca després de la primera desamortització. El pare Cerdà fou l'artífex d'una fita social important per a Inca quan impulsà la inauguració d'estudis de caràcter professional atès que aquests de ben segur ajudaren a la industrialització incipient que es donava a la vila. Força interessant esdevé comprovar com amb el pas dels anys se superaren al centre els antics mètodes tradicionals i es passà a graduar l'ensenyament; com també la importància que el Col·legi Beat Ramon Llull donà a l'ensenyament musical,

fins al punt que gràcies al llibre ens adonem que difícilment es podrà donar una història de l'educació musical a Mallorca sense reconèixer la importància del Col·legi en aquest punt. Altres aspectes d'interès que se'ns revelen amb la lectura de l'obra de Miquel Miralles són, per exemple, les colònies escolars, l'educació física i esportiva, les vetllades culturals, la gran capacitat per adaptar-se als nous temps, a les noves lleis i a les noves perspectives pedagògiques i la creació de la que, possiblement, fou la primera associació de pares d'un col·legi a Mallorca, que s'anomenà Amparo de los hijos, que, independentment dels seus objectius fundacionals, fou una de les aportacions importants del centre. Cal tenir present que l'associació es creà amb la pretensió de defensar el Col·legi Beat Ramon Llull davant la competència que començava a fer-li aleshores el recentment inaugurat Institut Públic de Segon Ensenyament en temps de la Segona República. Ara bé, si alguna fita en la història del centre, fundat i dirigit pels pares franciscans, mereix especial atenció i ha de ser destacada per sobre d'altres en aquesta ressenya és la creació per Llorenç Duran i Coli al Col·legi d'un gabinet psicotècnic, el primer emplaçat en un centre escolar a Mallorca i que només per això ja mereixeria un estudi monogràfic seriós que donés coneixement de la seva importància i abast en el si de la nostra història educativa.

En definitiva, l'obra esdevé d'especial interès per als historiadors de l'educació en general i per a aquells que vulguin conèixer millor l'aportació educativa dels pares franciscans a l'illa de Mallorca i, alhora, ajuda a omplir un dels grans buits de la història educativa mallorquina, que no és altra que la història de les institucions educatives religioses i l'aportació, per tant, que a l'educació feren els ordes religiosos.

Xavier Motilla Salas

MOTILLA SALAS, X. *Regeneracionisme i educació popular a Menorca: La contribució de José Pérez de Acevedo (1903-1917)*. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis, 2004.

Aquest treball d'investigació fou guardonat amb el premi Francesc Hernández Sanz l'any 2000, corresponent a la modalitat d'investigació humanística, dintre de la convocatòria XXXIX dels Premis Ateneu de Maó. Un guardó merescut, tant perquè aporta a la nostra història de l'educació nous coneixements sobre educació no formal i popular, com per la rigorositat científica demostrada en l'acurada recerca i en el tractament i interpretació de les fonts.

Es tracta d'una interessant anàlisi del regeneracionisme pedagògic a Menorca i la seva implantació a través d'iniciatives d'educació popular impulsa-

des, entre d'altres, per un personatge clau en l'àmbit cultural i intel·lectual de la Menorca d'inicis del segle xx: José Pérez de Acevedo y López de Castillo. La vida i obra d'aquest catedràtic d'institut —nascut a l'Havana l'any 1861, però establert a Maó des de 1903 fins a la seva mort el 1917— permet a l'autor endinsar-se en una època apassionant per donar-nos a conèixer, partint de la seva biografia com a eix temàtic conductor, el món associatiu i educatiu menorquí d'inicis del segle xx amb tots els seus matisos.

El llibre conté un primer capítol introductori que ens apropa a la situació política, econòmica, social i cultural de la Menorca d'inicis del segle xx. És, si més no, una contextualització necessària no sols per entendre el desenvolupament cultural que viurà l'illa entre finals del segle xix i inicis del xx, en la qual participarà de manera activa Pérez de Acevedo, sinó també per destriar-ne els matisos diferencials de Menorca respecte a la resta de les Illes Balears.

La biografia de José Pérez de Acevedo es reconstrueix a partir de dades personals, acadèmiques i professionals. L'autor analitza de manera exhaustiva tant el seu pensament pedagògic com l'obra publicada, que en aquest cas esdevé molt interessant ja que conté nombroses conferències reproduïdes íntegrament a la *Revista de Menorca* o d'altres de les quals es guarden extractes publicats a la premsa local, endemés de treballs i pròlegs d'estudis d'autors coetanis, i recensions de llibres d'interès molt divers (literari, històric, polític —especialment referit a la política colonial a l'Amèrica llatina—, etc.).

Per altra banda, l'activitat de caràcter popular de Pérez de Acevedo permet a l'autor endinsar-se en una primera anàlisi de les iniciatives educatives no formals dutes a terme a Menorca durant el primer terç del segle xx, ja que el biografiat participà directament o indirectament en la dinamització i/o consecució de la majoria d'elles. Així doncs, Pérez de Acevedo, juntament amb altres personalitats de la vida cultural, intel·lectual i política de la Menorca d'inicis del segle xx, que des de 1888 s'agrupaven al voltant de la *Revista de Menorca*, impulsà la creació d'una delegació d'Extensió Universitària del Districte Universitari de Barcelona a Maó. Les activitats que es desenvoluparen en el si d'aquesta institució des de la seva creació l'any 1904 foren el precedent més immediat de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó (1905), al qual seguiren l'Ateneu Popular de Maó (1908) i la Casa del Poble (1913), i l'Ateneu des Castell (1910). També a l'empara de l'Extensió Universitària, i impulsat per una comissió de la qual era secretari el mateix Pérez de Acevedo, i sota la direcció facultativa del metge Alabern, l'any 1906 es fundà la Gota de Llet, un consultori maternològic i de puericultura que va néixer amb l'objectiu de vulgaritzar els ensenyaments d'higiene infantil entre les mares i facilitar-los els mitjans necessaris i adequats per practicar-los.

Així mateix, l'autor analitza també el compromís de Pérez de Acevedo amb

altres qüestions educatives de caràcter més escolar, a través de la seva participació activa —i a vegades pionera— en debats sobre temes com l'educació infantil i la defensa de les escoles maternals i de pàrvuls com a obra d'higiene social imprescindible per al progrés de Menorca, o la graduació de l'ensenyança, temàtica que abordà en una de les seves conferències pronunciades a l'Ateneu Científic, Literari i Artístic, i que encetà una campanya a favor de les escoles graduades a Maó.

Si bé el punt de partida del llibre és l'estudi d'un personatge concret, el cert és que la gran aportació que fa aquesta obra a la nostra història de l'educació és l'anàlisi, a través del biografiat, de l'impuls de l'educació no formal a inicis del segle xx, amb totes les dificultats que suposa a nivell historiogràfic l'estudi del fet educatiu no escolar. La dispersió de fonts, així com la dificultat de sistematitzar l'estudi històric d'un fet educatiu no sistemàtic, afegeix, si més no, mèrit a aquest treball. Aquesta anàlisi que, com ja s'ha dit, està centrada en el cas concret de Menorca, ben bé pot servir de model per encarar estudis semblants a la resta d'illes, on la tasca educativa dels ateneus i associacions, des de la història de l'educació, sols s'ha començat a abordar tímidament.

Com a mèrit afegit, aquest llibre recull un interessant i útil aplec d'annexos entre els quals podem destacar no sols documents (com ara els reglaments de la Gota de Llet de Menorca, l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, l'Ateneu Popular de Maó i l'Ateneu des Castell) i imatges de gran valor documental, sinó també la reproducció íntegra de quatre conferències pronunciades per Pérez de Acevedo a l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó («Instituciones sociales convenientes a Menorca» i «El analfabetismo en Menorca») i a l'Ateneu Popular de Maó («Feminismo» i «Educación y misión social de la mujer»), que es publicaren en diferents revistes menorquines entre 1908 i 1910, i de les quals l'autor ens facilita l'accés —que d'altra manera no ens seria fàcil— a través d'aquest llibre. En definitiva, i sense intenció de dir-ne la darrera paraula, la recerca duta a terme per Xavier Motilla, reflectida en aquest llibre, esdevé imprescindible per construir una història de l'educació contemporània a Balears.

Francesca Comas Rubí

PUJADAS, Xavier [ed.]. *Els orígens de la natació esportiva a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2005. (Textos de Cultura i Esport; 3)

No hi ha dubte que històricament aprendre a nedar ha estat un gran inconvenient per als nostres infants. En efecte, l'escàs cabal de molts dels nostres rius, la manca d'instal·lacions específiques (piscines) i, fins i tot, les difi-

cultats que oferia el mar van fer que els infants d'altre temps haguessin de superar molts entrebancs per aprendre a nedar. En veritat l'aprenentatge de la natació no ha estat una cosa fàcil ni senzilla, més encara si tenim en compte que els primers clubs de natació no es van fundar fins ben entrat el segle xx. El 10 de novembre de 1907 es constituïa la primera entitat de natació de Catalunya i de l'Estat —el Club Natació Barcelona—, que tingué Bernat Picornell (1883-1970), provinent de Marsella i arribat a la capital catalana el 1905, com a president. Des del punt de vista associatiu, a Catalunya, la natació es va centrar fonamentalment en l'activitat d'aquella entitat a la platja de la Barceloneta. De fet, van ser els cursets d'estiu d'aquests clubs i les colònies a la platja allò que va promoure durant les primeres dècades del segle xx el gust pels banys de mar i va potenciar l'aprenentatge de la natació. Tot i el sentit higiènic i terapèutic d'aquests establiments —recordem, per exemple, l'Escola del Mar—, aquest tipus de centres educatius van desenvolupar actives campanyes a favor de la natació.

A poc a poc els clubs de natació es van estendre arreu de Catalunya, fins al punt que al febrer de 1921 es va crear la Federació Catalana d'aquest esport. Tot plegat —l'existència d'una xarxa de clubs amb les seves respectives piscines i la presència d'una mínima estructura federativa— va contribuir a divulgar la seva pràctica. En aquesta direcció, cal esmentar la tasca realitzada per Josep Elias i Juncosa (1880-1944) —ben conegut en els àmbits esportius de la Catalunya contemporània—, que, d'acord amb els principis noucentistes, va difondre l'esport des de les pàgines de *La Veu de Catalunya*, on signà amb el conegut pseudònim de «Corredisses». Entre les seves múltiples activitats, destaca la divulgació de la natació i dels esports de mar que va fer l'any 1918 en el llibre *Exercicis de mar*, un autèntic intent per popularitzar de manera entenedora la natació, la vela i el rem, en el que fou el primer llibre esportiu d'aquestes característiques en llengua catalana. El llibre va ser inclòs en la primera sèrie Minerva, «Col·lecció popular dels coneixements indispensables», editada pel Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona amb l'objectiu de posar a l'abast del gran públic temes culturals de diversa naturalesa considerats d'interès general. Justament en aquesta edició s'han reproduït en facsímil aquests *Exercicis de mar* que posen de manifest que el mar esdevé un medi esportiu de primer ordre, que transcendeix la pura competició i se situa en el terreny de les necessitats educatives humanes. Per a Elias el nedar no és només un esport, sinó una necessitat, un «complement de l'ensenyança del pare o el mestre». No és estrany, doncs, que el text s'orienti a plantejar alguns rudiments d'ensenyament de la natació als joves, justament el mateix any (1918) en què s'introduïen a Barcelona les primeres campanyes infantils de natació. Després d'una

introducció on exalta el mar i els seus beneficis, el llibre es divideix en tres parts en les quals s'analitza el nedar, l'art de vogar i l'art de manejar un bot de vela, bo i partint del convenciment que el seu coneixement és d'indispensable necessitat per a tothom. En qualsevol cas, i atès el seu caràcter divulgatiu, no ha de sorprendre la simplicitat, ni la perspectiva de síntesi, més encara si tenim en compte que l'objectiu de la col·lecció i del text era arribar al màxim de lectors i encetar la curiositat respecte al tema.

Aquesta edició sobre els orígens de la natació a Catalunya es completa amb els estatuts i reglaments de la Federació Catalana de Natació Amateur (1925), que il·lustren la transformació de la natació catalana en aquells primers anys de la institucionalització federativa. Ambdós textos —*Exercicis de mar* (1918) i els estatuts de la FCNA (1925)— ofereixen un testimoniatge valuós des del punt de vista de l'educació esportiva a casa nostra, en una època —com la noucentista— en què el mar representava molt més que un paisatge. No per atzar, Josep Elias va escriure a tall d'introducció en aquells *Exercicis de mar* que «en tot temps la prosperitat de la nostra terra ens ha vingut de la mar, immensa via de comunicació amb tot el món i els seus productes, llaç d'unió amb la gent de les més allunyades regions i font de prosperitat inacabades pels pobles actius i treballadors». Tota una estètica d'arrel mediterrània com la que va propugnar el moviment noucentista necessitava recolzar-se en aquesta realitat marítima de Catalunya, d'una Catalunya que havia viscut durant anys d'esquena al mar i que ara necessitava entroncar amb aquella Grècia clàssica, idealitzada pels nostres pensadors sota el deixant orsià. Després de l'inici de les excavacions d'Empúries l'any 1907 Catalunya necessitava —més que mai— obrir-se al mar.

Conrad Vilanou i Torrano

SACRISTÁN, J. *Què vols ser quan siguis gran?: Històries d'infantesa i escola de vint personatges catalans*. Barcelona: Rosa dels Vents, 2004.

No hi ha dubte que una de les novetats de l'actual panorama pedagògic el constitueixen els llibres en què —entre el record i la memòria— una sèrie de personatges entrevistats, més o menys famosos, donen compte i raó dels seus anys d'estudi passats a l'escola durant la seva infància.⁴⁰ Aquest també és el cas que ara ens ocupa, en què diferents persones que foren escolaritzades durant els

40. Entre les novetats editorials que es poden incloure dins d'aquest gènere memorialístic, recordem el llibre de Josep M. PRIM, *Marcats per l'escola franquista: 41 homes i dones parlen de la seva educació*, Lleida, Pagès Editors, 2004, del qual vam donar notícia bibliogràfica al núm. 7 (2004) d'aquesta mateixa revista, p. 485-488.

anys del franquisme expliquen les experiències dels seus anys de formació. Entre la nòmina de persones entrevistades trobem metges com Santiago Dexeus i Eduard Estivill, perruquers com Lluís Llongueras, dibuixants com Francisco Ibáñez, escriptors com Josep M. Benet i Jornet i Pilar Rahola, pensadors com Victòria Camps i Josep Ramoneda, actors com Albert Boadella i Mercè Sampietro, una advocada com Maria Josep Varela, polítics com Josep Antoni Duran i Lleida, Manuela de Madre i Alberto Fernández Díaz, un arqueòleg com Eudald Carbonell, pallassos com Jaume Mateu «Tortell Poltrona», gent de l'esport com Àngel «Pichi» Alonso i Joan Laporta, cantants com Gerard Quintana, i Miguel Carballada, president del Consell General de l'ONCE. El conjunt —on predominen els homes— és, des del punt de vista professional i de procedència social, força heterogeni, de manera que l'aplec resulta curiós i interessant. Amb tot, s'ha d'insistir que la intenció de l'autor —periodista que ha exercit el seu ofici principalment en la ràdio, on s'ha especialitzat en programes d'entrevistes— no persegueix objectius de caràcter estrictament històric sinó més aviat el testimoni d'aquells que, després d'assolir l'èxit professional i gaudir del reconeixement públic, reflexionen sobre els seus anys escolars, bo i comentant el seu pas per l'escola.

Tal com succeeix amb els llibres d'aquesta naturalesa, es fa impossible detallar cadascuna de les entrevistes aplegades. De fet, és un llibre ple de contrastos atès que mentre alguns dels protagonistes van poder gaudir d'una educació de qualitat en escoles religioses, d'altres van haver de fressar un itinerari pedagògic ple d'obstacles. Així, el ginecòleg Santiago Dexeus —fill d'una nissaga de metges— va freqüentar el col·legi Sant Ignasi de Sarrià, on constata l'existència dels fàmuls, «nens de famílies pobres, amb pocs recursos, que no podien pagar-se l'ensenyament en un col·legi privat i que eren acollits a la nostra escola a canvi que ens fessin de criats» (p. 29). Anaven vestits amb uniformes diferents i, per tant, es podien distingir fàcilment. En una època en què el servei domèstic estava molt estès, aquests infants —fills de viuda o recomanats— romanien al servei dels nens rics; i així servien la taula, inflaven les pilotes de futbol, etc. Es tractava d'una estructura que reproduïa un entorn social, un món en miniatura del que aquells nens vivien a casa seva.

També Victòria Camps va assistir a un col·legi religiós, el Sagrat Cor —les dames negres, una escola per a nenes riques—, en ple Eixample, una zona que recorda com a trista, fosca i poc animada, amb pocs espais per jugar. Igualment el record que té d'aquella escola religiosa manté el mateix to de foscor i tristor que arribava a una situació horrorosa quan tocava l'hora dels exercicis espirituals. Tant és així que reconeix que enmig d'aquella litúrgia i escenificació resultava molt fàcil la manipulació d'uns infants que assistien a unes escoles on la religió substituïa el falangisme. Altrament, també aquí trobem

—com en el cas dels jesuïtes— el col·legi per a nenes riques i l'escola —al costat— per a les nenes pobres. Només un cop l'any, el dia de la santa que havia fundat l'orde, es barrejaven per anar a missa: posaven una nena de l'*escuela* i una del *colegio*. Fins i tot en la jerarquia hi havia monges i sors. Les monges simplement venien de classes socials més baixes.

Per la seva banda, Albert Boadella —que residia en una zona benestant encara que la seva família passava moltes dificultats econòmiques— va assistir a partir dels vuit anys a la Salle Josepets, on va viure una experiència que defineix com a terrorífica, bàsicament pel tracte i el despotisme que assegura haver rebut dels religiosos d'aquell col·legi. No obstant això, en molts casos la presència d'un ensenyament fortament religiós va apaivagar la incidència de les consignes polítiques del règim franquista. Així, Eduard Estivill, que va ingressar als vuit anys a l'escola del Real Monasterio de Santa Isabel —un centre privat de caràcter modernitzador de Sarrià, dirigit per un jesuïta il·lustrat i format a Lovaina, mossèn Ros— assenyala que, a canvi de la religió, els estalviaven el patriotisme. Però no succeïa sempre perquè els salesians de Sarrià —que tenien davant— anaven a missa i després, al pati, cantaven el «Cara al sol».

Les crítiques als col·legis religiosos —llevat d'alguna excepció— són una constant al llarg del llibre. Així, Benet i Jornet té un mal record de l'escola de les paüles del carrer Hospital, d'on va passar l'any 1946 als escolapis de la ronda de Sant Pau, on va patir la influència de la formació política i espiritual de l'època. La descripció que fa del professor Cano —un mestre que aplicava com a únics arguments de la seva pedagogia una disciplina violenta i desmesurada— no té pèrdua: «Va ser el terror; penjava els nens als penjadors de la classe per la bata. Pegava unes bufetades impressionants. Era un feixista, un pobre home que ens explicava que el llatí era la llengua de Déu, que l'espanyol era la dels homes, que l'anglès era la dels imbècils, que el francès el parlaven les dones i que l'alemany era la llengua dels soldats, i això que Hitler ja havia perdut la guerra» (p. 72).

Altrament, les escoles de l'Opus Dei tampoc s'escapen de la crítica. Eudald Carbonell —conegut arreu pels seus treballs al jaciment arqueològic d'Atapuerca—, que va assistir al col·legi Didaxia, centre creat a partir de les iniciatives de les classes mitjanes i benestants del Ripollès i gestionat per l'Opus Dei, recorda que en aquell establiment —situat a tres quilòmetres de Ribes de Freser— tractaven els alumnes de forma conductista. «Tot anava a cop de garrot. La tau-la de multiplicar. Te la feien cantar tota, i quan t'equivocaves et picaven a la mà amb una vara de freixa. Estirades d'orelles o aixecar-nos de terra posant-nos dos dits al nas eren pràctiques habituals en la disciplina escolar» (p. 192). En alguns aspectes, Carbonell assegura que la formació rebuda es podia con-

siderar espartana, per la seva duresa i extrema rigidesa, fet que considera un component polític, propi de la ideologia de l'època. Tot amb tot, allà va ser on gràcies a un professor de química —el senyor Giner—, Eudald Carbonell va poder despertar la seva vocació científica.

Enfront d'aquesta situació que marca el ritme d'una classe social burgesa i benestant, els fills de la qual freqüentaven els col·legis religiosos, trobem aquells infants que van acudir a les famoses acadèmies que tanta influència van tenir durant els anys del franquisme. Molts dels protagonistes d'aquestes històries en parlen amb reconeixement i simpatia. Així, Lluís Llongueras lloa l'Acadèmia Barcelona, situada a l'Eixample de la Ciutat Comtal, un establiment que estava dirigit per un italià, el senyor Paganni, «un home d'esperit liberal que imposava un estil obert i gens rígid en la formació dels seus alumnes». Llongueras continua amb la seva descripció: «era una escola petita, situada als baixos d'un edifici, sense pati i amb poc espai» (p. 42). Però aquesta llibertat s'estroncà quan els seus pares van decidir internar-lo al col·legi dels Salesians a Horta, on l'ambient opressor va ser molt dur: «era com una caserna, en fila, a toc de *pito* i campana, cada dia missa, el diumenge dues vegades, rosaris, processons dins de l'escola..., horrorós, vida de monjos! Vivia aquella grisor tot el dia» (p. 44). Aquest itinerari recorda el d'Albert Boadella, que fins als vuit anys va anar a una escola particular —a càrrec d'un bon mestre, el senyor Fort—, període que recorda amb delectança i simpatia, situació que va acabar d'arrel en ingressar a la Salle Josepets.

El dibuixant Francisco Ibáñez també recorda sense recança els anys d'aprenentatge passats en diferents acadèmies del barri barceloní de la Ribera. En general, aquestes acadèmies no exercien una influència ideològica asfixiant, com succeïa amb les escoles religioses. Per això, en termes generals, aquestes acadèmies —a vegades fundades per professorat represaliat— no van mostrar massa convicció en la imposició dels valors religiosos i ideològics del règim, la qual cosa va deixar algunes esclotxes per a l'exercici de la creativitat. Certament que una de les grans qüestions pendents per a la història de l'educació més recent és l'estudi sistemàtic d'aquests establiments pedagògics, moltes vegades de vida breu i efímera, però que van tenir un paper cabdal en la nostra història: a més de suplir les mancances d'un sistema públic que no arribava a tothom, van permetre que molts infants poguessin rebre una educació que —si més no des del punt de vista de la instrucció— fos correcta, cosa que al seu torn va possibilitar que molts adolescents de classes socials treballadores poguessin cursar el batxillerat com alumnes lliures i, fins i tot, arribar a la universitat.

També mereixen una menció especial les escoles municipals de Barcelona

que van mantenir el seu to, malgrat les pressions de l'època. Recordem que durant anys aquells establiments —abans de l'arribada de Josep Maria de Porcioles a l'alcaldia de la Ciutat Comtal— van gaudir de la direcció d'Artur Martorell i del vistiplau del regidor de Cultura, el doctor Tomàs Carreras i Artau. Així, Maria Josep Varela recorda positivament l'escola del Parc del Guinardó, que els seus pares van triar per les referències o el coneixement que en tenien. Les mestres que formaven part d'aquella escola del Guinardó, malgrat les dificultats dels anys de postguerra, servaven la seva vocació educativa i el seu esperit liberal. Es tractava d'una escola que mantenia el tarannà d'abans de la guerra, de manera que s'hi conreava el diàleg i el raonament, circumstància que constituïa un oasi formatiu que a més afavoria el català per sobre del castellà. A més, allà la religió no ofegava sinó que els ritus religiosos s'envoltaven d'una estètica gens agressiva que els feia agradables i enriquidors.

Naturalment, un llibre com el que ens ocupa no vol arribar a conclusions de valor històric. En qualsevol cas, i més enllà del cúmul d'anècdotes que s'apleguen al llarg de les seves pàgines, sí que és possible al nostre entendre assajar —si més no— algunes categories. D'una banda, constatem les crítiques que pel comú i general —llevat d'alguna excepció— acumulen les escoles religioses de l'època franquista, per bé que s'accepta que la religió va servir en molts casos per neutralitzar els funestos influxos de la pressió política i la manipulació ideològica del règim. Altrament, i com a contrapartida, les escoles particulars —les acadèmies i els col·legis privats sovint instal·lats en pisos— que atenien infants de les classes socials mitjanes i baixes, sobretot a grans ciutats com ara Barcelona, van representar un cert espai de llibertat, tot i que molts d'aquells mestres sabien que es trobaven sota sospita d'un règim que a voltes els havia separat del magisteri públic. En tercer i darrer lloc, tenim les escoles municipals de Barcelona amb els seus aires de llibertat, que entroncaven amb el moviment de l'Escola Nova de l'època anterior a la Guerra Civil. Però aquesta és una altra història que sabem que a hores d'ara l'Institut Municipal d'Educació —gràcies a la iniciativa i els esforços de Mariona Ribalta— està recuperant. Mentrestant ens queden aquestes històries testimonials que, si més no, serveixen per il·lustrar un passat pedagògic sovint construït al marge i amb independència dels seus protagonistes, és a dir, d'aquells que van viure en carn pròpia l'experiència de l'escola durant els anys del franquisme.

Conrad Vilanou i Torrano

SANVISENS MARFULL, A. *Don Tomàs Carreras Artau, patrici gironí*. Ed. a cura de Conrad Vilanou i Àngel C. Moreu. Barcelona: Universitat Ramon Llull. Facultat de Filosofia, 2005. (Eusebi Colomer; 7)⁴¹

D'entrada, hem d'esmentar que el text que dóna lloc a l'obra que comentem té el seu origen en una conferència pronunciada pel doctor Alexandre Sanvisens, el 14 de desembre de 1956, a la seu de la Germandat de Sant Narcís de Barcelona i titulada *Don Tomàs Carreras i Artau, patrici gironí*, dictada dos anys després del traspàs de l'insigne professor gironí. És sabut que Alexandre Sanvisens (1918-1995) es va incorporar l'any 1942 com a professor a la Universitat de Barcelona, i col·laborà des de l'inici amb el seu mestre, el doctor Tomàs Carreras i Artau (1879-1954).⁴² Director de més d'una cinquantena de tesis doctorals, el professor Sanvisens va conrear diverses àrees temàtiques, i va obrir nous horitzons i perspectives investigadores (sociologia i pedagogia social, cièrbernetica i comunicació, pedagogia comparada i prospectiva) servant-se alhora fidel a línies de treball anteriors (de fonamentació teòrica, antropològica, psicològica i històrica) iniciades, en bona mesura, pel magisteri dels germans —Tomàs i Joaquim— Carreras i Artau. No en va Joaquim Carreras va ser professor d'Alexandre Sanvisens, a l'Institut Balma de Segon Ensenyament, durant els anys de batxillerat cursat en temps de la Segona República.

No ha de sobtar, doncs, que la primera i més genuïna vocació del professor Sanvisens fos filosòfica, més encara si considerem que —tal com reconeixia el mateix Tomàs Carreras i Artau— el filòsof és l'educador per excel·lència. En efecte, la primera vocació universitària del professor Sanvisens va ser filosòfica i, des d'aquesta disciplina, es va poder apropar a les diferents matèries (pedagogia, sociologia, psicologia, etc.) que es van consolidar universitàriament durant la segona meitat del segle xx.

La diferència d'edat entre ambdós era ben manifesta. Tomàs Carreras i Artau havia nascut a Girona, el 3 d'abril de 1879, i va obtenir l'any 1912 la Càtedra d'Ètica de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona. Des d'aquesta càtedra el doctor Carreras dinamitzà els arxius de psicologia

41. La presentació d'aquest llibre va tenir lloc el dilluns 28 de novembre de 2005, festivitat del Beat Ramon Llull, a la seu de la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull, en un acte públic presidit per la rectora Esther Giménez-Salinas i que va comptar amb la presència del professor Ignasi Roviró, director de la col·lecció Eusebi Colomer sobre història del pensament català.

42. Sobre la trajectòria, el pensament i l'obra del professor Alexandre Sanvisens, es pot veure el llibre col·lectiu —coordinat per Avelina Escudero i Conrad Vilanou— *Doctor Alexandre Sanvisens Marfull, pedagog i pensador*, Barcelona, Edicions i Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2005, col·l. «Homenatges», núm. 25, del qual també es dóna notícia bibliogràfica en aquest número de la revista.

collectiva i psicologia ètnica —aquest més conegut per Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya—, que funcionaven al seminari de la seva càtedra des de 1912 i 1915, respectivament. La funció d'aquests seminaris era cercar el tremp psicològic del poble català que, tal com defensava el mateix Tomàs Carreras i Artau de conformitat amb el principi que un poble és una unitat de cultura, es manifestava a un doble nivell, és a dir, des de dalt —estudi del procés del pensament filosòfic— i des de baix —exploració del substrat ètnic— amb el doble corollari de la unitat de la nostra cultura i l'estudi sistemàtic del contingut i dels matisos de la consciència nacional. Ben mirat, Tomàs Carreras i Artau volia aprofundir en el coneixement de l'home a través dels productes de la cultura, de manera que no és estrany que el doctor Sanvisens el qualifiqui —en aquest treball que ara veu la llum pública per primera vegada— d'autor preocupat per la cultura universalista.

Una de les constatacions que destaca de la comparació entre els treballs i les investigacions dels professors Tomàs Carreras i Artau i Alexandre Sanvisens, a banda de plantejar el coneixement de l'home a través del producte de la cultura, rau en la coincidència temàtica. En efecte, hi ha entre ambdós autors una concurrència d'arguments i de temes semblants, la qual cosa palesa no tan sols la vera influència exercida pel seu mestre, sinó també la fidelitat del professor Sanvisens vers una determinada manera d'estudiar problemàtiques i qüestions al darrere de la qual sempre trobem la preocupació antropològica per l'home. A això cal afegir una inequívoca disposició per restar fidel a la pròpia tradició catalana sense negar —ans al contrari— la dimensió hispànica i internacional d'un pensament que, arrelat en la immediatesa de la nostra terra, oferia una veritable dimensió global i internacionalista, d'acord amb els principis relacionals que tendeixen a la globalitat de la cibernètica.

Des de la perspectiva de la història de l'educació aquest llibre ofereix moltes informacions d'interès. En aquest sentit, s'ha tenir en compte que Tomàs Carreras i Artau fou diputat al Parlament de Catalunya durant els anys de la Segona República, responsabilitat política que va aprofitar per manifestar públicament que el laïcisme constituïa un tret del segle XIX, que havia estat arraconat pel propi esdevenir històric del segle XX que, d'acord amb els principis de la pedagogia moderna, palesava que s'havia de respectar la totalitat de la consciència de l'infant. Defensor de la lliure concurrència de la iniciativa privada en el món de la cultura —i, per tant, de la presència de l'escola privada i religiosa en el món de l'educació—, Tomàs Carreras estimava que el laïcisme era una condició característica de tota ideologia del segle XIX, mentre que el segle XX havia de bandejar aquesta posició.

Segons el seu parer, el laïcisme —hereu directe del positivisme de Comte— s'adiu amb una visió mecànica de la vida que es recolza en una antropologia que excel·leix el paper de l'home màquina. Ara bé, després de la fi de la Primera Guerra Mundial (1914-1918), Tomàs Carreras detecta una renovació espiritual que destaca la vida interior dels individus. Altrament, els principis de la pedagogia moderna postulen una educació integral que —entre altres aspectes— ha de respectar els sentiments religiosos dels infants. Així doncs, en nom de la pedagogia moderna va defensar des de la tribuna del Parlament de Catalunya —en la seva intervenció del dia 3 de març de 1933— l'ensenyament de la religió, bo i insistint que el laïcisme escolar equival a una prohibició que es fa al mestre d'escola i que, al capdavant, erosiona la llibertat de càtedra d'aquells que es dediquen al noble ofici del magisteri.

Pel que fa al seu encaix a la Universitat de Barcelona, podem dir que Tomàs Carreras i Artau —després de presentar-se sense èxit a la Càtedra de Dret Natural de la Universitat d'Oviedo l'any 1903— va obtenir la d'Ètica de Barcelona l'any 1912 i, des del primer moment, va palesar una inequívoca voluntat per renovar aquella vella institució carregada d'inèrcies. De fet, ell coneixia perfectament la Universitat de Barcelona, on va romandre com a alumne durant el període comprès entre 1895 i 1901, tal com reflecteix en les seves *Memòries*, on repassa la situació de les cinc facultats que llavors componien la Universitat: Medicina, Farmàcia, Ciències, Filosofia i Lletres i Dret. Es tractava, doncs, d'una Universitat en què les llicenciatures en ciències o lletres —«les facultats de Ciències i de Filosofia i Lletres eren les dues facultats universitàries per excel·lència, i d'ací que estiguessin tan ben agermanades»— encara no tenien seccions, situació que va canviar justament quan ell va assolir la condició de catedràtic. Malgrat les seves crítiques —«la Universitat vivia en bona part d'aquell prestigi purament extern de les coses oficials»—, el cert és que Tomàs Carreras i Artau, que havia participat en els dos congressos universitaris celebrats a Barcelona els anys 1903 i 1918, va servir una bona opinió —en línies generals— d'aquella universitat que, tot i la letargia, començava a donar símptomes de renovació. Amb tot, el record d'alguns professors antics —com ara Francesc Llorens i Barba, del qual havia rebut una influència viva però indirecta—, i d'altres que ell va conèixer de ben a prop —com ara Duran i Bas a Dret, i Letamendi a Medicina— va mantenir viu el seu esperit universitari.

Aquest model basat en la importància de la càtedra —guanyada en el corresponent concurs públic— sempre va estar present, des de l'època de les seves oposicions a Madrid, en l'ideari universitari de Tomàs Carreras i Artau, que —al capdavant— va participar de la voluntat reformista que va seguir a la crisi de la fi del segle XIX. En aquesta direcció, podem dir que Carreras i Artau va participar ple-

nament de l'ideari regeneracionista finisecular que proclamava la reforma del país a través de l'educació i, per tant, de l'ensenyament universitari. Tant és així que el doctor Carreras va ser un pioner a casa nostra en el foment de la política de beques —que llavors quedaven gairebé en mans d'iniciatives privades—⁴³ i es va comprometre amb les conclusions del segon Congrés Universitari Català, celebrat l'any 1918, que va ser presidit per August Pi i Sunyer, i del qual va ser secretari general l'estudiant Josep Maria Batista i Roca, llavors col·laborador de Tomàs Carreras i Artau, que, al seu torn, va tenir al seu costat el jove Octavi Saltor.

Tal vegada, en l'actuació del doctor Carreras i Artau hi ha un fil que es manté constant malgrat totes les dificultats històriques que va viure: la confiança en el paper regenerador de la cultura, idea que va néixer a redós de l'ambient reformista que va seguir el desastre de 1898 i que va afaïçonar definitivament durant els anys d'apogeu del Noucentisme. En certa mesura, Tomàs Carreras es va sentir hereu d'una tradició cultural que venia de lluny, vinculada des de la darrerria del segle XIX al nacionalisme català que havia donat una sèrie d'iniciatives de caràcter privat (Estudis Universitaris Catalans, Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona, Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, etc.), de manera que des del Parlament va demanar que es respectés la iniciativa privada i que la Generalitat no fos organitzadora, sinó propulsora de la cultura. Però a banda d'estratègies i polítiques de partit —«la cultura ha d'estar per damunt de tots els Partits i de totes les majories i minories de la Cambra», insisteix en el fet que la cultura és el tret característic i fonamental del catalanisme, tal com va manifestar el 9 de març de 1933 des de la tribuna del Parlament de Catalunya en ocasió de la discussió del projecte d'Estatut interior de Catalunya: «Sabeu, senyors, que si alguna definició sintètica hauríem de donar al procés del catalanisme és un procés alliberador mitjançant la cultura.»

Des del punt de vista polític, val a dir que en el protagonisme social de Tomàs Carreras i Artau hi ha dos moments que es troben marcats pels esdeveniments de la Guerra Civil. Tant és així que a partir dels fets de juliol de 1936 s'hagué d'amagar per poder-se traslladar a l'exili el mes de juny de 1937, dis-

43. A partir de 1916 a la Universitat de Barcelona es va poder crear una Junta de Beques i un règim becari, àmbit en el qual va participar activament Tomàs Carreras i Artau. A més, funcionava un col·legi d'exbecaris que es reunia un cop a l'any i que servia per mantenir les relacions entre la Universitat i la societat. La situació va canviar amb la creació per la Generalitat de l'Institut d'Acció Social Universitària i Escolar de Catalunya. A l'octubre de 1934 es va discutir al Parlament el Projecte de llei que donava suport a aquell institut —creat per Decret llei l'any anterior—, alhora que es dotaven cent beques amb destinació a estudis universitaris. El debat parlamentari fou llarg i tens, atès que Tomàs Carreras i Artau considerava que la concessió de beques havia de romandre en el marc de la Universitat al marge de la intervenció de la Generalitat.

fressat —com molts altres catalans perseguits— d'oficial de la marina francesa. Per tant, si s'analitza globalment la seva trajectòria veiem com Carreras i Artau, igual que altres polítics catalans de l'època, es va trobar l'any 1936 en una difícil conjuntura. Si bé era un ferm catalanista —la qual cosa l'allunyava clarament de la dreta espanyolista i del franquisme—, no és menys veritat que el seu catolicisme i la seva militància política en la Lliga el feien sospitós davant de tots aquells que esperaven que la revolució social es podia portar a terme en els moments de confusió i de desordre que seguiren l'esclat de la Guerra Civil, el 18 de juliol de 1936, amb l'aixecament militar de Franco. Per a alguns la seva sinceritat potser el va trair, però el que no hi ha dubte és que sempre va dir el que pensava i així es va convertir en una persona que —enmig de l'exaltació d'aquells anys— es va comprometre amb un ideari polític de tarannà catalanista i conservador que, al cap i a la fi, coincidia amb les seves conviccions més profundes. Si algun error va cometre va ser el de ser fidel a si mateix, és a dir, defensar allò que sempre havia cregut.

En veritat, els historiadors —llevat d'algunes excepcions— no han estat gaire severos amb la figura de Tomàs Carreras i Artau i pocs són els que el titllen de ser un franquista sense més. La major part d'apreciacions tenen en consideració les dificultats en les quals es va trobar en aquella complicada hora de la nostra història que va dividir el país en dos bàndols fratricides. A poc a poc sabem més coses de tots aquells que van haver de fugir a partir del 18 de juliol de 1936 i que van retornar a Catalunya a primers de l'any 1939, molts dels quals van col·laborar —directament o indirectament— amb les autoritats franquistes. Tanmateix, quan hom analitza l'actuació de Tomàs Carreras i Artau —responsable de l'àrea municipal de cultura de l'Ajuntament de Barcelona des de l'octubre de 1939, com a regidor, i a partir del 1941, com a tinent d'alcalde, fins al 1953—, es reconeix que va ocupar un lloc rellevant dins del context del nou règim. Sense ser un franquista al peu de la lletra —la seva trajectòria no s'adeia amb el perfil del franquista prototípic i, encara menys, amb la fisonomia dels falangistes—, va ocupar la màxima responsabilitat política i tècnica en matèria de cultura a l'Ajuntament, presidit i ocupat per conspicus franquistes.

Quan s'analitza l'obra endegada per Tomàs Carreras i Artau en aquells durs anys de postguerra, hom pensa que ell fou un home possibilista que —tot i col·laborar amb el nou règim— va saber mantenir alguns aspectes de la política noucentista, iniciada per Prat de la Riba, sobretot pel que fa als equipaments culturals. Salvant totes les distàncies podem dir que —igual que Francesc Cambó, de qui va ser una mena de representant a casa nostra en la postguerra— Tomàs Carreras i Artau fou un acèrrim defensor de la cultura en uns moments en què sovintejaven l'odi, les delacions i les rancúnies, i quan la fam i les necessi-

tats materials constituïen un greu problema per a la major part de famílies, problemes als quals no va ser insensible, tal com constata Alexandre Sanvisens en el seu escrit. D'alguna manera, Tomàs Carreras i Artau va voler reprendre la política que havia iniciat en el seu moment la Junta de Museus, organisme creat a Barcelona l'any 1906 per unificar esforços entre la Diputació, l'Ajuntament i les entitats culturals. Així, Tomàs Carreras i Artau va desenvolupar una política a favor de la cultura de la seva ciutat, Barcelona, una mena de barcelonisme —d'ascendència culturalista i no pas esportiva— que, en aquells moments, va reemplaçar el catalanisme militant d'altre temps. Dotar Barcelona de grans i bons museus, i salvaguardar fins on es pogués l'obra educativa de l'Ajuntament de Barcelona amb l'ajut d'Artur Martorell, fou un dels objectius de Tomàs Carreras i Artau, que, seguint les petges d'Enric Prat de la Riba, es va decidir per contribuir a una tasca ordenadora i salvadora del patrimoni, certament malmès pels avatars de la nostra accidentada història.

Ben mirat, el doctor Tomàs Carreras i Artau va traslladar al camp civil el que fins llavors havia realitzat en l'àmbit universitari, de manera que els arxius de la Universitat van donar pas als museus de la ciutat. De manera semblant, l'antiga Banda Municipal de Barcelona va donar pas a l'Orquestra Municipal fundada l'any 1944 sota la batuta d'Eduard Toldrà. El doctor Carreras i Artau va ser regidor amb els tres primers alcaldes de la Barcelona franquista i, tal com comenta Alexandre Sanvisens, de ben segur hauria pogut continuar amb la seva tasca. Durant més de deu anys va ocupar la regidoria de Cultura, a través de la qual no va parar de fer coses i, a l'ensem, va permetre que els seus col·laboradors directes —Agustí Duran i Sanpere pel que fa al patrimoni històric, Artur Martorell pel que fa a l'educació, a donar viabilitat a les escoles municipals— fessin, malgrat tots els inconvenients de l'època, una molt bona feina en ambdós àmbits.

És hora de cloure aquest llarg comentari, de manera que només ens resta assenyalar que si el professor Sanvisens va aplicar al doctor Tomàs Carreras i Artau el qualificatiu de patrici gironí, nosaltres pensem que el millor elogi que podem retre al doctor Alexandre Sanvisens Marfull —el nostre mestre— és considerar-lo un autèntic i veritable patrici barceloní, perquè moltes de les virtuts que ell va veure en el seu mestre no només les va absorbir i apropiar sinó que, després de conrear-les, les va madurar i les va fer créixer. El doctor Sanvisens —igual que Tomàs Carreras i Artau— també fou un *vir bonus* que va practicar la docta ignorància de l'home savi amb humilitat, constància i treball, tot un ensenyament per a les noves generacions.

Ramona Valls i Montserrat

SERRA BARCELÓ, J. (Introducció, transcripció i notes). *Documents sobre el magisteri nacional a Menorca arran de l'ocupació de l'illa per les tropes franquistes (1939)*. Inca: Arxiu i Museu d'Educació de les Illes Balears. Servei d'Ordenació. Secció de Material Didàctic i Divulgació Educativa, 2002, 40 p. (Seqüència: Quaderns d'Història de l'Educació de les Illes Balears; 1)

Són diverses les publicacions que sobre la Guerra Civil a Menorca i llurs conseqüències han anat sorgint, que van des d'aquelles que representen el testimoniatge de les experiències viscudes pels seus protagonistes, i que s'han publicat en forma de memòries personals, fins als estudis històrics que expliquen i donen raó dels diferents fets i situacions viscuts, tot i que, dissortadament, d'aquest darrer grup, de cabdal importància per establir-se un diàleg científic que es pugui confrontar amb les memòries personals per avançar en la construcció històrica dels fets passats, disposem actualment de menys aportacions.

D'entre les primeres, és a dir, les memòries personals, escrites tant des del bàndol dels vencedors com des del dels vençuts, cal destacar-ne algunes com ara: *Menorca liberada: Sublevación de Ciudadela* (1941), de Josep Cavaller Piris; «Son hechos vividos... hechos relatados...» (1940), de Joan Thomàs Riutort i «Así fué la rendición de Menorca» (1972), de Francesc Izquierdo Brotons, ambdues publicades a la *Revista de Menorca* l'any 1986; *Republicanos y rebeldes (memorias)* (1992), de Miquel Coll Gornés; *La Guerra Civil en Menorca 1936-1939: Relato histórico de un testigo* (1994), de Deseado Mercadal Bagur; *Mi vida militar y la Guerra Civil (1936-1940)* (1996), de Joan Martí Rotger; *Menorca 1939: ¿Liberación o rendición?: Mi verdad* (2001), de Llorenç Vallori Coll, i *La Guerra Civil y la represión de la postguerra: Memorias de un preso político* (2003), de Bartomeu Pons Sintès, entre d'altres. Malauradament, d'entre l'abundant bibliografia de memòries personals, no en disposem de cap que aportï dades significatives sobre la situació educativa de l'illa o que sigui el testimoniatge directe d'algun dels implicats en el sistema educatiu durant els mesos republicans de la guerra, és a dir, de memòries personals de mestres.

D'entre les segones, els estudis històrics, cal destacar especialment les aportacions dels historiadors Andreu Murillo Tudurí i Ignacio Martín Jiménez amb les obres *La Guerra Civil a Menorca (1936-1939)* (1997) i *Aportaciones a la historia de la Guerra Civil en Menorca* (2000). Altres autors també han aportat dades interessants i complementàries des de línies d'investigació concretes, com ara l'emigració menorquina, principalment a les costes d'Algèria, en les obres de Jean-Jaques Jordi i Marta Marfany Simó, les víctimes republicanes de la guerra i la posterior repressió franquista en l'obra *Víctimas del silencio* (2001), d'Antoni

Pons Melià, així com la sèrie de treballs de Guillem Pons Pons sobre les víctimes de la persecució religiosa durant la guerra.

Tanmateix, una de les mancances més evidents a hores d'ara sobre la bibliografia existent sobre la Guerra Civil a Menorca fa referència a la situació del magisteri durant els anys de la contesa (depuracions dels mestres desafectes a la República, organització de l'ensenyament primari a l'illa, creació d'una delegació del Consell de l'Escola Nova Unificada, popularització de l'ensenyament secundari mitjançant la concessió de beques, creació de milícies de la cultura, etc.) i la posterior repressió en el primer franquisme (depuració i repressió dels mestres desafectes al nou règim establert, exili i posterior tasca educativa d'algun d'ells en els països d'acollida, etc.). Una primera aportació, la trobem en l'obra del periodista Santiago Miró *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil* (1998), en què l'autor analitza principalment la informació continguda a les actes de la Comissió Depuradora i la documentació que es generarà a les Illes Balears en general, aportant dades referides al magisteri menorquí, tot i que malauradament no cita les fonts i tan sols ens informa que les actes esmentades caigueren fortuïtament a les seves mans. Altrament, Eugenia Martínez Gorroño, en l'obra *Españolas en Colombia: La huella cultural de mujeres exiliadas tras la Guerra Civil* (1999), aporta dades en un capítol específic sobre l'exili de la mestra alaiorenca Genovena Pons Rotger. És aquest camp d'investigació, el de l'exili dels mestres menorquins i dels que desenvoluparen la seva activitat a Menorca, el que menys atenció ha despertat entre els historiadors menorquins, en contraposició a la ingent tasca duta a terme pels estudiosos i historiadors de l'educació de l'àmbit d'influència de la llengua catalana, ja que són diversos i importants qualitativament els estudis que s'han anat realitzant en aquests darrers anys. Finalment, Ignacio Martín Jiménez aporta dades sobre la situació de l'educació a Menorca en temps de la guerra i en els primers anys del règim franquista a les obres *El sistema educatiu a Menorca (1800-1939): Una visió estructural* (2000) i les ja esmentades *Aportaciones a la historia de la Guerra Civil en Menorca* (2000), per bé que aquest autor analitza amb més profunditat les conseqüències que es produïren en l'ensenyament secundari.

Recentment ha aparegut una interessant aportació sobre la situació del magisteri a Menorca arran de l'ocupació franquista l'any 1939, de la qual pretenem donar compte en aquesta ressenya, fruit del treball d'investigació i de recopilació de Jaume Serra i Barceló, director de l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB), en què s'analitza la documentació que s'està aplegant a l'arxiu esmentat. L'AMEIB és una institució cultural i educativa, creada oficialment pel Govern de les Illes Balears el 2001, però que ja funcionava des del bienni 1995-1996. És el segon museu que s'ha creat a l'Estat espanyol de ma-

nera oficial i el primer que combina alhora museu i arxiu. Situat a Inca (Mallorca), integren el seu fons documental i museístic la documentació provinent de l'antiga Secció Administrativa, Delegació o Direcció Provincial i Conselleria d'Educació i Cultura, la documentació generada per la Inspecció Educativa i per la Unitat de Programes Educatius, la documentació relativa als centres educatius de les Illes Balears i una col·lecció de mobiliari escolar, material didàctic, estris de laboratori, mapes, jocs infantils, llibres escolars i altres objectes relacionats amb el món de l'educació i de la cultura escolar.

Tal com ens informa Jaume Serra a l'obra que ressenyem, des de l'AMEIB, a poc a poc s'intenta reconstruir la secció denominada «Guerra Civil» a partir de documents descontextualitzats localitzats en altres indrets. Hem de tenir en compte que la documentació que s'hi aplega —recopilada des d'altres arxius insulars i centralitzada ara en aquest— no pot ser completa a causa de l'expurgació documental que patiren els arxius oficials pel que fa als fons referits a la Guerra Civil i al franquisme, la qual cosa origina, per exemple, que no es conservi en les institucions públiques de les Illes cap expedient complet de depuració.

El treball que ens ocupa consta de dues parts ben diferenciades, tot i que complementàries l'una de l'altra. En primer lloc, J. Serra ens ofereix una introducció a la situació del magisteri a l'illa de Menorca durant els anys 1936-1939 (p. 3-13) per, amb posterioritat, reproduir un estol de documents transcrits sobre el magisteri nacional arran de l'ocupació de l'illa per les tropes franquistes, que s'han anat recopilant a l'AMEIB (p. 14-40). En total són quatre els documents que ens presenta J. Serra al seu *Quadern d'Història de l'Educació*: un informe de l'inspector en cap sobre la situació escolar a Menorca amb posterioritat a l'alliberament, un informe del Departament d'Informació de la FET i de les JONS sobre la conducta i la ideologia d'alguns mestres menorquins i els expedients de descàrrec de la directora de la Graduada de Ciutadella Margarida Florit Anglada —depurada i empresonada per desafecta al Govern republicà— i del mestre Sebastià Gallat Serra, secretari de la FETE de Menorca i membre de la Comissió de Primera Ensenyança del Govern republicà.

El primer —l'informe de la situació escolar menorquina immediatament després de l'ocupació franquista— era originalment una subcarpeta reutilitzada per classificar papers diversos del personal de la dècada de 1940 i es tracta d'un informe signat per Jaume Rosselló, inspector en cap provisional, elaborat arrel del viatge que realitzà, poc temps després de l'ocupació franquista, per inspeccionar la situació educativa a l'illa. En aquest informe, més enllà de la terminologia pròpia del primer franquisme, es traspuja la voluntat de l'inspector

en cap de recuperar al més aviat possible la normalitat escolar, tot reiniciant les classes interrompudes per la guerra. Jaume Rosselló presenta a l'informe una llista, força incompleta, dels mestres propietaris dels quals es proposa la rehabilitació provisional, essent majoritàriament dretans o tebis en matèria política tots ells, i minimitzant al màxim les responsabilitats dels mestres menorquins addictes a la República. La llista dels mestres es complementa amb unes notes de J. Serra en què ens indica les signatures provisionals dels expedients dels mestres esmentats que ens faciliten la consulta ulterior a l'AMEIB.

El segon document és un informe sobre el comportament i la ideologia d'una sèrie de mestres, tot i que no hi consta la data ni el lloc de realització. Tanmateix, pel segell que porta el document se sap que va ser fet per la FET i de les JONS i, a més, té l'avantatge d'haver-se elaborat, en part, a partir de les informacions provinents dels arxius de la Casa del Poble o d'organitzacions republicanes. Al llistat de mestres presentat a l'informe es constata que molts d'ells eren desafectes a la causa republicana.

Finalment, el tercer i quart documents fan referència als expedients de descàrrec de la directora de la Graduada de Ciutadella Margarida Florit Anglada —depurada i empresonada per desafecta al Govern republicà— i del mestre Sebastià Gallat Serra, secretari de la FETE de Menorca i membre de la Comissió de Primera Ensenyança del Govern republicà. Ambdós presenten al seu favor avals i informes favorables per reingressar al magisteri o continuar-hi, respectivament. El més interessant dels expedients de descàrrec que presenten tots dos, més enllà dels avals i informes de bona conducta, és comprovar el corporativisme o gremialisme existent entre el magisteri illenc no acusant els seus companys. Així, per exemple, a la pregunta «Indique cuanto sepa del periodo revolucionario, principalmente cuanto sepa relacionado con el desenvolvimiento público y administrativo del Ministerio, e indique asimismo la actuación que conozca de sus compañeros», Margarida Florit —que recordem fou depurada i empresonada per no combregar amb la causa republicana— no incriminà ningú i s'excusà en el fet que «Como estuve detenida y destituida de mi cargo desconozco, por no convivir con ellos, la actuación de mis compañeros», i Sebastià Gallat —prou significat amb la causa republicana, no debades fou secretari de la FETE de Menorca i membre de la Comissió de Primera Ensenyança del Govern republicà— a l'hora d'incriminar els seus companys sols farà referència a aquells que ja han estat jutjats o que han partit cap a l'exili, sense esmentar els noms, ni aportar dades per processar nous companys que encara restessin a l'illa: «En cuanto a la conducta observada por los compañeros, conocida por el declarante, puede aseverar en conciencia que, salvo unos contados casos de Maestros que han sido ya juzgados por los Tribunales o se juzga-

ron ellos mismos expatriándose, los demás se mantuvieron en una actitud discreta y digna por haberse situado al margen de toda significación extremista, creando a la Escuela Nacional, durante todo este período, un ambiente cultural propio, ajeno en absoluto a lo que los dirigentes de la situación y las circunstancias querían imponer.» De fet, Jaume Serra constata que els plecs de descàrrecs que es conserven a l'AMEIB presenten semblances evidents, com si haguessin estat fets sota el mateix patró, és a dir, com si algú hagués preparat models de respostes o aquestes s'haguessin preparat en equip. Tanmateix, pel que fa a la denúncia dels mestres a altres companys, es constata que en cap dels expedients, fins i tot en els dels mestres depurats, perseguits i empresonats per les autoritats republicanes, es denuncià ningú, i es protegiren mútuament els uns als altres (una bona mostra d'això la trobem en les citacions reproduïdes abans, dels mestres Florit i Gallat). Tanmateix, si això passà durant els primers mesos de l'ocupació de l'illa per les tropes franquistes amb la consegüent repressió i depuració del magisteri illenc, què no degué passar durant els mesos de la Guerra Civil a Menorca sota les autoritats republicanes, en què fins i tot alguns dirigents de la FETE es queixaren de la passivitat del col·lectiu dels mestres i s'arribà a qualificar tots els mestres de feixistes i quintacolumnistes per part d'elements exaltats, tot amenaçant-los.

Ultra l'estol de documents que es reproduïxen, l'obra conté una interessant introducció redactada per Jaume Serra Barceló en què se'ns fa evident el conservadorisme de bona part del magisteri que exercia a l'illa durant la guerra, a més dels conflictes que sorgiren arran del nomenament d'auxiliars docents, de la reagrupació de l'alumnat, de la coeducació, de la laïcitat de l'ensenyament o de les consignes polítiques del republicanisme, no sempre ben rebudes pels mestres, especialment per aquells d'ideologia catòlica i conservadora. Ara bé, s'ha de tenir en compte que molta de la documentació generada durant els primers anys del règim franquista, de la qual es té constància a dia d'avui, anava destinada a la depuració i repressió del magisteri i que, per tant, molts mestres en els seus plecs de descàrrecs intentaven minimitzar les simpaties pels postulats educatius del règim republicà, tot renegant-ne o manifestant-se tebis o conservadors en matèria política i presentant avals de bona conducta religiosa davant les possibles conseqüències de la repressió franquista. De fet, potser una línia d'investigació necessària a hores d'ara per establir les vertaderes conseqüències de la guerra entre el magisteri que exercí a Menorca estant seria l'anàlisi de les iniciatives i experiències educatives portades a terme durant la República i els mesos de guerra (se sap parcialment, per exemple, que proliferaren les colònies escolars durant els anys de guerra per tal d'allunyar els infants del moment que es vivia, que s'intentà estendre l'alfabe-

tització a través de les milícies de la cultura, etc.) o de la tasca educativa duta a terme pels mestres menorquins, o que exerciren a Menorca, exiliats en els seus països d'acollida. Tanmateix, en aquest punt, com en molts altres de la nostra història col·lectiva, probablement hem fet tard, hem començat a investigar massa tard, si ens atenem al fet que molts testimonis s'han quedat pel camí i que malauradament no disposem de memòries personals de mestres menorquins —gènere, el de les memòries personals en general, d'altra banda tan abundant en la bibliografia menorquina de la guerra i la postguerra—, que ens puguin aportar dades i coneixements nous que ens permetin establir comparacions sobre la situació del magisteri en altres regions de l'àrea d'influència de parla catalana.

Xavier Motilla Salas